

Inhoud

Mijmeringen waar ware dichters in rondwaren	2
Een vagantencauserie	10
De wereld. Bestaat die?	13
Al te streng en onrechtvaardig	19
Tragiek van de volksdichter	22
René De Clercq en het laatste Kaïndrama	29
Als de boog niet gespannen staat	49
Als je terugkeert	51
Als je terugkeert II	56
Uit ondergrondse en hoogste sferen	58
Wat de toekomst brengen moge	60

Mijmeringen

waar ware dichters in rondwaren

Een visie

Cultuur: een noodzaak

Ons vertoog zal af en toe wat zwaar op de hand zijn. Dat “staat”, moet je dan maar denken, en het kan nog leuk zijn ook. Daar gaan we dan maar, voor een intellectuele zondagswandeling.

Een van de grootste filosofen uit de Westerse geschiedenis was de Griek, eigenlijk Macedoniër, Aristoteles van Stagira (384 v.C. – 322 v.C.). Een van zijn belangrijkste werken begon hij met de doodgewone vaststelling: “Elk mens verlangt ernaar te weten.” Grote geesten zijn verbijsterend eenvoudig: hoe zouden ze anders hun machtige spirituele bouwsels kunnen optrekken? Op een andere plaats schrijft hij: “In de tragedie vindt de mens soelaas voor zijn beslommingen.” De Griekse tragedie, die de fundamentele problematiek van het menselijk bestaan behandelt, moest de mens inzicht en verlichting bijbrengen: zij moest louteren.

Dat is allemaal mooi en hopelijk interessant, maar waar willen we ermee naartoe? Welnu, de zaak is sedert Aristoteles’ tijd, 2300 jaar later, nog geen zier veranderd: onafgebroken zocht en zoekt de mens via expressie in kunst en cultuur enig inzicht in zijn bestaan te verwerven – uiteindelijk feitelijk het levensraadsel op te lossen. Beeldende kunst, toneel, letteren moesten de mens iets tonen waaruit hij hopelijk iets kan leren.

Iedereen zoekt iets wat hem ligt, in alle vormen van kunst en cultuur, van hoog tot laag – van Beethoven tot Eddy Wally of van Shakespeare tot Brusselmans. Pas op echter! Misprijs de welig producerende stuntels niet: alle middelen zijn goed om de onwetende rusteloze menigte zoet te houden – terwijl de beschavingstijdbom van het onbegrip ongenadig verder tikt.

Mimesis en de dichter

Een van de meest doorwrochte facetten van de universele expressie is uiteraard de literatuur: met het woord kan je nu eenmaal alles zeggen. Fout, dat laatste: kunstenaars zullen je vertellen van hun onuitsprekelijke, niet in woorden te vatten diepste roerselen, reden waarom ze steeds weer aan een volgend kunststuk beginnen.

Schilders, dichters en musici zijn allen op zoek naar de ultieme expressie, symbool van de finale oplossing van het levensraadsel – naar het laatste kunstwerk dat alle andere overbodig maakt. Hopeloos natuurlijk: de mens is en blijft zichzelf een mysterie.

Niet alle kunstenaars willen echter tot het uiterste gaan en afdalen in de diepste diepten van hun ziel of de afgronden van het bestaan. Zovelen zijn al blij dat hun werk hen een zekere voldoening of soelaas verschaft: de innerlijke spanningen zijn voor enige tijd weer afgevoerd – tot de levensvraag opnieuw gaat kwellen. Therapeutische creativiteit heet dat dan.

Er wordt dus geschreven en gedicht, en vermits niet iedereen de gave bezit de menselijke problematiek behoorlijk te uiten, zijn zovelen begerig te weten wat die dichter of schrijver, die dat blijkbaar wél kan, weer geproduceerd heeft. Al schrijft de schrijver uiteindelijk vanwege zichzelf, zijn werk is een spiegel waarin iedereen iets van zichzelf ziet. De lezer is evenzeer in de ban van het levensraadsel als de schrijver die hem hopelijk iets openbaart.

Zo komen we bij de dichter René De Clercq. De Clercq stond aan de kant van de schrijvers en

de creatieven. Daar sta je dan met je talent, je karakter, je opvoeding, onherroepelijk in een bepaald tijdsgewricht gekatapulteerd. Borges schrijft van een van zijn personages: “Maar God gaf hem de twintigste eeuw.”

De lyricus De Clercq

De Clercq hield zijn volk een spiegel voor – optimistisch, levenslustig en later strijdvaardig. Zijn werk doet denken aan de *mimesis*: de kunstenaar weerspiegelt de wereld om haar beter te begrijpen. De Clercq was echter fundamenteel te levenslustig om een sombere schrijver te zijn.

Waar romantici leden aan *Weltschmerz*, bleef De Clercq dicht bij de aarde: gevoel, liefde, natuur en warme menselijkheid waren zijn thema's. Zijn vroege dichtwerken tonen natuurlyriek, bezielde natuur, soms pantheïstisch van toon.

De aardse verbondenheid

In de loop van de ideeëngeschiedenis rukte de menselijke geest zich los van het lichaam. Het aardse werd veracht, maar De Clercq behield een gezonde aardverbondenheid. Niet een losgescheurde ziel zou hem vellen.

Bij Streuvels is de natuur overweldigend en fataal; bij De Clercq is ze bezield en positief. Zijn personages zijn eenvoudig, tevreden mensen. Zijn leven daarentegen kende veel tragiek – vroege sterfgevallen, oorlog, liefdespijn. Uiteindelijk werd hij een gebroken man, lichamelijk en geestelijk.

Poëzie

Het Griekse woord *poiesis* betekent “creatief bezig zijn”. Poëzie is uitdrukking van gevoel, waarbij klank, ritme en rijm gevoelens oproepen. Karel van de Woestijne schreef dat poëzie bestaat uit iets geestelijks, een gevoel dat ontstaat door woord en betekenis. Bij De Clercq is er harmonie tussen vorm en inhoud, al lukt dat niet altijd. Hij was een natuurtalent wat betreft ritme en vorm.

De Clercq bezingt thuis, gezin, ambacht, volk en land – met verlangen naar rust en geborgenheid. Zijn kunst is een zoektocht naar vrede, moederlijke geborgenheid en harmonie met de wereld.

Een zwerver verliefd

In 1917 ontmoette De Clercq een vrouw die zijn leven zou tekenen. Verliefdheid is een terugval in verlangen naar volmaaktheid en rust. De vrouw wordt het symbool van de ideale wereld, de oermoeder, de bron van geborgenheid. Zo ook in De Clercqs bundel *Het boek der liefde* (1921), waarin zinnelijkheid en verlangen de boventoon voeren. Hulpiau noemde het een zwakke bundel, maar zag ook pantheïstische trekjes.

De Clercq bleef een tellurisch idealist, een eeuwige puber in hart en ziel, meer gericht op gevoel dan op geest.

Verscheurdheid

Durfde De Clercq in zijn liefdesgedichten geen geestelijk engagement aan? Slechts zelden. Zijn hart ging uit naar de nieuwe liefde, maar zijn ziel bleef bij de eerste. In zijn verzen mengt hij lichame-lijkheid, geestelijkheid en goddelijkheid, maar overstijgt zelden het erotisch-emotionele.

Zijn poëzie en leven tonen een mens verscheurd tussen verlangen en werkelijkheid – een dichter die rust zocht in liefde, kunst en aarde, maar haar nooit vond.

Elk mens een stip in de vaart der volken, dus ook...

En God gaf hem de vroege twintigste eeuw

Van Altamira naar René De Clercq in vijf stappen

Je kent ze wel, die grotschilderingen van dertigduizend jaar geleden, waarvan Picasso zei dat er nooit iets mooiers gemaakt werd. Waar gaat het nu om? Van bij zijn geestelijke ontwaken heeft de mensheid zijn bestaan in deze wereld trachten te duiden. Deze schilderingen zijn een teken van leven, een religieuze, ceremoniële, magische... poging via expressie iets van het mysterie te vatten, hier door mensen, die, al hadden ze het spraakvermogen, waarschijnlijk nauwelijks een taal hadden; maar dat veranderde. Zo ontstonden verhalen en mythen waarin de mens op zinnebeeldige wijze zijn situatie in de wereld en tegenover zijn medemens aanschouwelijk wilde maken. Bij een wat verder gevorderd geestelijk vermogen kwam een vraag expliciet naar boven: "Wat doen wij hier eigenlijk?" En ja, als we eerlijk zijn moeten we bekennen dat we, tienduizenden jaren na Altamira, nog steeds geen antwoord hebben en er ook nooit een zullen vinden. Alle gegeven antwoorden op de vraag naar zin zijn illusoir. Vermits er blijkbaar in ons tranendal geen verantwoording voor ons bestaan te vinden was, is men die dan maar buiten het tranendal gaan zoeken. De religie was geboren. Er kwamen goden, een God, een AlGeest, een Brahman, als het maar ver genoeg te zoeken was. Het blijkbaar op aarde onvindbare volmaakte geluk en de zin moest dus maar in de hemelen en in nirwana-toestanden gezocht worden. Wat was, is, dat toch met de mensheid, die maar blijft dromen van volmaaktheid en paradijzen? Maar als er nu een leven buiten deze aarde vooropgesteld wordt, dan moet er wel iets als een afscheidbare, desnoods onsterfelijke geest of ziel bestaan. Vanuit deze optiek werden hele systemen ontworpen: de godsdiensten kwamen tot ontwikkeling. Deze werden al vlug, van bij het begin, ingeschakeld om in de maatschappij orde op zaken te houden. Elke oude bestuursvorm was in de grond theocratisch. Wie het eeuwig heil wilde bereiken, moest zich naar de eisen van de samenleving schikken. Een linke bedoening mag je wel zeggen (daar zouden later bv. Streuvels en Walschap hun woordje over doen). Maar de onrustige Westerse geest, nooit tevreden, bleef vragen stellen. Er kwam wetenschap en filosofie los van de godsdienst. Zo raakten de fundamenteën van de godsdienst en haar theorie, de theologie, ondermijnd. Na pakweg de 16e eeuw lagen de antieke en de middeleeuwse godsdienstige wereld voorgoed achter ons. Ho maar! Voor de ontwikkelden mocht dit zo zijn, voor de eenvoudigste lagen van de bevolking zouden de middeleeuwen voortduren tot in de... 20e eeuw! Opgedrongen door lieden die daar baat bij hadden.

In wat we de renaissance noemen zullen onafhankelijke denkers ongenadig de oude visies doen instorten. Rationalisme en wetenschap begonnen hun onstuitbare opmars. Een ongeziene reeks groten der aarde legt de fundamenteën die het aanschijn der wereld zullen veranderen. Ook de maatschappijvorm komt onder vuur te liggen. De 18e eeuw viert zijn intellectuele triomfen. Men spreekt van de Eeuw der Verlichting. Eind 18e eeuw gaat de alarmbel. In zekere ogen gaat een ander licht op: waar is de mens, het menselijke, gebleven bij al die wetenschap? Waar is het gevoel, het warme leven heen? En niet alleen dit: de oer-vraag komt in al haar hevigheid weer naar boven, even vergeten bij al die wetenschappelijke prestaties die straks wel alles zullen verklaren ("Sire, ik heb geen God nodig om dit (het zonnestelsel) te verklaren..."). Rede en wetenschap veegden de godsdienst en haar gangbare zingeving van de kaart, dus moest er een nieuw antwoord komen op het eeuwige "Wat doe ik hier eigenlijk?"

Daarmee komen we volop in wat de romantiek zou genoemd worden (de decennia rond 1800). De romantici waren de gapende leegte beginnen zien. Zij zochten zowaar naar nieuwe mythen, en de plaats van de mens zagen ze in de ongerepte natuur. Het begrip Sehnsucht doet zijn intrede: een onbestemd verlangen grijpt de romanticus aan, een verlangen, een heimwee, ja naar wat, wat

doe ik hier eigenlijk? Twee eeuwen later nog zingt Leonard Cohen: "And I can't forget, but I don't remember what..." Wanhoop om een houvast slaat toe: "Wo keine Götter sind, walten Gespenst." Oude ontstaansmythen komen bovendrijven. Wij zijn kinderen van een oeroud volk. Duitsland is verbrokkeld (18e-19e eeuw), en in de Sehnsucht doemt wel eens het droombeeld op van een cultureel hoogstaand en machtig rijk... Waar hebben wij dat nog gehoord?

Het romantische ideeëngoed zou nog lang blijven nazinderen, eigenlijk nooit meer verdwijnen, en de romantiek was tenslotte zoets als een visie die teruggekomen was van nooit weggeweest. De slinger was wat ver de ene kant opgegaan en daarna de andere. Zo komen we bij de Vlaamse schrijvers en dichters (2e helft 19e eeuw). Conscience, Gezelle, Verriest en Rodenbach zijn onvermijdelijk beïnvloed door de (ook sociaal gerichte) romantiek. Daar was de groep van de tachtigers, die een individualistische kunst om de kunst voorstond. Daarop reageert een groep geëngageerden, in jeugdige onstuimigheid maatschappijkritisch tot in het anarchistische toe. Overal zijn sporen romantiek terug te vinden: het gaat om de mens als gevoelswezen die tot volledige ontplooiing moet komen in een ideale maatschappij vol kunst en cultuur.

En dan word je geboren in 1877, ergens in Zuid-West-Vlaanderen, en je groeit op, een schooljongen even onwetend als alle anderen. Maar de natuur en den buiten vindt hij fijn. Een romanticus in de dop? Middelbare studies zijn niet zo romantisch, toen niet en nu nog minder. Hogere studies en het leven in een bruisende stad vol cultuur, hypocrisie en proleten openen hem de ogen. Zijn romantische ziel – je bent ermee geboren of niet – schiet wakker. En als een ziel wakker schiet gaat ze aan het dromen! Is dā t de wereld der volwassenen? Van individualisme, zelfs eenzaamheid, gingen een aantal romantici van het eerste uur al over naar een sociale romantiek, met dromen van een ideale nationale staat. Renā De Clercq zou precies dergelijke ontwikkeling vertonen. Tegenover bv. Streuvels en Van de Woestijne zou De Clercq, al of niet expliciet, erop wijzen dat er op sociaal vlak nog een berg werk te verzetten is. We kennen de reeks die daarbij ontstaat: van Natuur en Gedichten naar Toortsen, De zware Kroon en De Noodhoorn.

Dan slaat bij De Clercq het leven toe. Bij mensen die oud of ziek worden, vereenvoudigt hun kijk op de wereld. Zij zijn aan synthese toe. Filosofisch neigen ze meer naar een al-ene oorzaak van alles. Zo keert De Clercq zich naar de zon, hij wordt een soort latente zonanabidder. Hieruit blijkt dat hij niet zomaar een romanticus als alle anderen was die het in het onbestemde gevoel bij nacht en maanlicht gingen zoeken. Zon betekent levenskracht, en De Clercq moet zijn krachten, zeker de laatste tien-vijftien jaar, hebben voelen afnemen, en zijn hoop op de zon, hoe magisch ook, hebben gesteld. Laat ons dus even romantisch wezen: een huldeblijk aan een uniek romanticus die zijn nek durfde uit te steken...

De Weg van alle Kunst

Onze antieke wereld, zeg Grieken en Romeinen, streefde in zijn kunst naar de perfecte weergave van de volmaakte mensfiguur. Maar hoogmoed kwam voor de val: mens en kunst behelzen meer dan vorm. Waar blijf je zonder inhoud? De Grieks-Romeinse beschaving verdween, uitgehold, niet alleen op artistiek vlak. In onze streken breekt een stille tijd aan, genoemd de vroege middeleeuwen, maar die was helemaal niet zo duister als beweerd wordt. Men heeft het nu over de Karolingische (achtste-negende eeuw) en de twaalfde – eeuwse renaissance. Voor kunst – en andere historici heel wat werk aan de winkel. In de hoge en late middeleeuwen (allemaal perioden zonder begin of einde) verschijnen de kat hedralen (aan wier voet zo je wil je mag creperen), hoogstandjes van kunst en architectuur, zo hoog dat ze wel eens instortten, en die overigens nergens voor nodig waren, maar maak dat een middeleeuwer wijs.

De late middeleeuwen vertonen een ongeziene ontwikkeling en bloei van de schilder - kunst , met als toppunt Van Eycks 'Lam Gods', waar menig onder ons over heen kijkt omdat het voor onze neus

hangt. Inhoudelijk is de kunst dan haast helemaal religieus, later komen daar de portretten van regeerders en mecenasen bij. De stijl is hyperrealis - tisch, ondersteund door de ontwikkeling van verf en schildertechniek. Maar alleen zwaar mecenaat kan die precisie en stijl ondersteunen. Een groot schilderij vraagt maanden of jaren werk. Dit kan niet blijven duren. Met stijl en precisie gaat het daarna eeuwenlang bergaf! Zie een geschilderd oog: bij Van Eyck is dit een echt oog, met een vergrootglas zie je onderdelen van een oog. Geen twee eeuwen later, bij Rubens en Rembrandt is dat al heel wat anders. Onder een vergrootglas zie je bij hen geen oogonderdelen meer, maar vlekken en strepen verf, nou ja. En tweede helft negentiende eeuw komen de impressionisten: de hele figurenaflijning verdwijnt. Hoe schildert een impressionist een oog? Rond 1900 is het hek helemaal van de dam. De kunstenaarswereld wordt een esoterische kliek, vaak wereldvreemde individualisten die zelf bepalen wat ze gaan schilderen en hoe. De schilderkunst wordt één groot experiment: abstrakten, futuristen, surrealisten, expressionisten vliegen erop los, mag je wel zeggen (al moet er ook wel eens wat verkocht raken, maar er was altijd wel ergens een gek te vinden).

Het publiek stond erbij en keek ernaar. Marcel Duchamp (1887-1968) geeft er zelf een ferme duw aan en verklaart de kunst failliet, en dat is zij nog steeds. Gezegend onze liefhebbers, leve de zondagsschilders. Ondertussen 'prijken' op onze pleinen en in onze parken de wanstaltelijkste gedochten en de leegste kaders, door wie toch tot kunst verklaard? De wereld stond intussen niet stil. Het interbellum: wat een tijd! Dit is de afbraakperiode van een oude cultuur en maatschappij, ingeleid door de negentiende-eeuwse industriële revolutie. Wat zien we? Wetenschappers breken de ondeelbare atomen open, het heelal heeft geen grenzen, begin of einde meer. Psychologen breken uw geest open. Maatschappijstructuren worden bekritiseerd, daar hoefde u geen marxist voor te zijn. Godsdienstinstituten liggen zwaar onder vuur; door akkoorden met dictators verliezen ze alle krediet. In de schilderkunst 'bloeit' het expressionisme. Die heeft iets demonisch. Hierin wordt de mens een monster, aan flarden gerukt en in een disproportionele wereld gegooid, symptoom van alle rampspoed. Maar de mens is een taai beest.

Op! Dapper op weg naar de welvaartmaatschappij. Eerst nog vlug zestig miljoen doden en dan maar consumeren: transistors, vakantie en ijsjes likken. Wat is dit voor een planeet? Al voelde je al die dingen niet meteen aan, de tijdsgeest was nefast en de economische malaise zal wel degelijk voelbaar geweest zijn.

Renaat moet het allemaal meemaken, al bespaarde zijn vroege dood hem het tweede bedrijf van de catastrofe en de daaropvolgende verloedering. Hij, de levenslustige, lyrisch en gevoelsmens, geslagen en verbannen, wil in zijn bestaan voorzien door een kunsthandel, en het noodlot drijft hem in handen van precies de expressionisten! Al waren de kunstenaars met wie hij werkte zijn beste vrienden, we kunnen ons afvragen of hun expressionistische experiment wel met zijn kunstopvattingen strookte, en hoe verkoop je kunstwerken waar je eigenlijk niet honderd procent achter staat, die in uw diepste binnenste niet stroken met uw positieve natuur en mens gerichte levensopvatting, de volheid van het mens-zijn? De Clercq was geen kunstenaar in de moderne zin; losgeslagen individualist in de greep van de ontbinding. Hier is het kunstwerk de dood, een moord, een monument op een brok afgeschreven innerlijk leven, door de kunstenaar lamgelegd, vervormd en versteend door zijn medusablik. Soms blijft zo'n kunstenaar steeds hetzelfde 'monument' maken, opnieuw en opnieuw, blijkbaar krijgt hij het monster in hem er niet definitief onder. Over die duizend schedels moet hijzelf verder leven. Het werk van Frits Van Den Berghe wordt op het eind een demonische duisternis. Zei Rilke niet dat schoonheid het begin is van de verschrikking? En de stormen van sociale onrust trekken nog eens over alles heen. René De Clercq ontsnapt aan dergelijke kunst, hij is een ander soort mens, zijn noodlot komt uit een andere hoek.

Zin en Zinloosheid

Een man en een vrouw geven zin aan elkaars bestaan. Samen hebben ze betekenis voor hun kinderen. Het gezin geeft steun aan de samenleving die op haar beurt iets moet bijbrengen aan het wereldbestel. Maar waar is die planeet dan goed voor? Misschien zijn er wel andere bewoonde planeten, en moeten we samen een vredelievende galaxie opbouwen, en er zijn ontelbaar veel galaxiën. Maar waar is dit hele heelal nu goed voor, dat per definitie alles is en dus nergens nog voor iets betekenis kan hebben? In onze eeuwige behoefte aan zingeving doken dan ook twijfelachtige religieuze en spirituele theorieën op. Gezelle, een en al religiositeit en mystiek, zal zich uiteraard aan de boven natuurlijke bestemming van de mens houden. De Clercq ziet ten slotte, ook op symbolische wijze, de zon als levensbron, symptoom van 's mensen eeuwige behoefte aan een houvast, hier een oriëntatiepunt, maar geen bestaansverantwoording. Nee, wie het te ver of in de spirituele schemering gaat zoeken, verdwijnt in het niets. Daarom, als dat soort vragen u wat te veel worden, geef dan een klutske frezen aan uw buur, en alles in uw heelal zit weer op zijn plaats. Veel mensen liggen ook niet wakker van dergelijke bespiegelingen, maar onverschilligheid brengt tal van gevaren mee: gebrek aan spirituele diepgang, planeetvernietigende consumentie. Wij zitten werkelijk in de tang tussen zinloosheid en zelfbegoocheling. Wees dus maar blij en gelukkig zo goed als dat gaat en kijk, daar is uw evenmens. We zijn er nu eenmaal, ooit een schitterend evolutionair ongeluk genoemd.

Het zal Renaat worst wezen: het leven kan wondermooi zijn maar de mensen deugen niet. Harmen Riels krijgt dan ook andere katten te geselen. De Clercq-Riels leeft in een tijd van werkelijk nijpende maatschappelijke problematiek. De herbronning van Riels betreft dan ook niet het spirituele (al is er wel enige filosofische situering – K. Hulpiou) maar het sociale aspect van het mens-zijn.

Schoonheidstheorieën

Bij onze Grieken bestond een opvatting dat onze wereld een afschaduwing is van een stelsel volmaakte entiteiten of ideeën, van een ideële onvergankelijke voorraad van alle eigenschappen en dingen in hun volmaakte vorm, de ideeënwereld van Plato. Ook de schoonheid bestaat als volmaakte idee en in onze onvolkomen wereld hebben de dingen evenzeer iets van deze absolute schoonheid meegekregen.

In de christelijke visie zal die volmaakte ideeënwereld Gods potentieel worden van waaruit Hij Zijn schepping voltrok, en hierin moet dus iets van de goddelijke schoonheid te vinden zijn. Het schone komt van God. Toen de jonge Streuvels de schoonheid in de kunstgeschiedenis ging zoeken, zei Gezelle hem: 'Ge moet de schoonheid in uzelf zoeken', een mysterieuze uitspraak waar Streuvels moest over nadenken. Pal hiertegenover staat de opvatting dat schoonheid een puur menselijke gewaarwording is. De natuur, de wereld – van schepping is hier geen sprake meer – maakt bij de mens bepaalde gevoelens los, die hij als positief, mooi, of negatief, lelijk ervaart. Schoonheid is hier psychologie geworden. Geen goddelijke universele schoonheid meer, maar in individualisme, getuige dat de ene mens een bepaald ding mooi vindt en de andere niet.

Waarin ligt nu de schoonheid van de gedichten van René De Clercq? Duidelijk is De Clercq een gevoelsmens, met fundamenteel een positieve, levenbeademende kijk op de wereld en het leven. Zijn dichtwerk vertoont schoonheid in vorm en stijl, ritme en rijm zijn hem essentieel, maar dit is niet de inhoud. Ook naar inhoud steekt er schoonheid in De Clercqs dichtwerk: hij bespeelt de overbekende gevoelige snaren die leven en natuur in ons legden. De Clercq zal zich weinig om schoonheidsfilosofie bekommerd hebben, maar juist daardoor kan hij schoonheid des te spontaner beleven en uitdrukken, en kunnen wij met zijn gedichten meeleven. Is zijn (onbewust) standpunt eerder psychologisch, menselijk? Hijzelf is het die de wereld en het leven aanvoelt, al moet enig pantheïsme hem door een universele deelname aan de natuur een universele schoonheid laten

veronderstellen. Komt alle schoonheid van God, die ze in zijn schepping legde? Bij deze op vatting moet men een religieuze ingesteldheid hebben, zoals Gezelle, maar bij De Clercq is die op zijn minst vaag te noemen, en er zit evolutie in zijn kijk, van religieus tot natuurlyrisch (zijn strijdbaar dichtwerk laten we hier terzijde). Ook van hieruit kunnen we ons afvragen of De Clercq niet het expressionisme, die afbraak, niet liever had uitgespuwd, zeker als we zien dat zijn latere toneelwerk in verzen, hoewel Bijbels, puur menselijke tragiek behandelt. Zijn alter ego, Harmen Riels, stelt hij voor als kunstschilder die in de natuur gaat schilderen, zeker niet wereldvreemd is en met een groot sociaal engagement leeft. Wordt het De Clercq allemaal wat te veel, dan bezoekt hij de familie Pieck, rustige natuurminnende lui, onophoudelijk met de artistieke uitbeelding van een gave natuur en het gave leven bezig. Hebben een botsing, een oververhitte versmelting van sociale problematiek en zijn eigen situatie, met een monsterlijke, demonische kunstrichting, en met zijn persoonlijke tragiek, René De Clercq uiteindelijk niet in een fatale wurggreep geklemd? Beklemmende verzen van de grootste bard van onze tijd schieten ons te binnen:

*O gezochte liefde, O versteende liefde!
O kluwen van stof en van geest
O geliefde van engelen, van demonen en wijzen
Van de hele schare gebroken harten
Erbarm u over deze ziel!*

Nawoord

Wij werden erop gewezen dat René De Clercq wel best met het expressionisme kon meegaan. En waarom ook niet. Voor ons standpunt pleit evenwel dat expressionisme moeilijk een uitdrukking kan zijn van een diepgewortelde eigenheid van een mens, van de kunstenaar. Wat voor chaos en ontredde dingen moeten wel in een mens, in de kunstenaar woeden om zich expressionistisch te gaan uitdrukken? Kan bij iemand dergelijke ontredde dingen de grondtoon van zijn bestaan zijn? Daarom denken we dat het expressionisme door de tijdsgeest ingegeven werd, een uitdrukking was van de chaos en de ontredde dingen op maatschappelijk, internationaal en sociaal niveau, zodat ook De Clercq kon meegaan met het expressionisme, als uitdrukking van het tijdsgebeuren rondom hem en eventueel daarbij als uitdrukking van zijn persoonlijke kwellingen. Expressionisme als uiting van een substantiële karaktertrek moet wel de weergave zijn van heel wat innerlijke tragiek en verscheurdheid. Structureel ongelukkig, heet dat dan, extreem expressionisme hoort dan in de psychiatrie thuis.

Nu het ook nog over die moderne bard ging, nog dit. Barden bezingen het menselijke bestel, tijdsgebonden of universeel. Daarom twee teksten, een van De Clercq en een van onze oude bard van nu. (We laten u rustig raden naar de naam van die moderne bard, mocht u die niet weten.)

*Oorlog teistert. Alleroorden
Loert de dood op buit.
Krachtigen schrikken, heiligen moorden,
De wereld roeit haar eigen uit.*

René De Clercq, Bussum 1915

*Ik kan niet meer meegaan
Met deze horden ongeregeld
Terwijl de hooggeplaatste moordenaars
Hun gebeden uitbazuinen
Maar ze zullen storm oogsten.*

...?

Hadden niet beide teksten door de ander geschreven kunnen zijn? En dacht De Clercq alleen aan zijn landje, waar de Leie vloeit en de Schelde die brandt, dat hoort bij zijn tijd. Onze oude

kosmopolitische bard van nu, die de laatste decennia, tot in de eenentwintigste eeuw, van zich liet horen, moet het wel over de chaos en de duisternis binnen de hele mensheid hebben. Het is toch maar een mooie vaststelling dat twee mensen, door een eeuw en de halve aardbol van elkaar gescheiden, dezelfde problematiek bezingen, een universele problematiek namelijk en juist daardoor, en waar overigens niet genoeg op gewezen kan worden. Dit is nu net de rol van de bard.

De volledige tekst van De Clercq's gedicht vindt u in de sublieme gedichtenmap "De Clercq Ongebonden".

Naar de hel met die schrijvers

Een vagantencauserie

Die schrijvers, niet allemaal

Ja, ik ben uitgelezen, in drie betekenissen

Richtlijnen bij het gewetensonderzoek van de schrijver

L.S., Lectori Salutem, of Lieve Schat, zoals Patricia zei. Eerlijkheid gebiedt mij vooraf uiteen te zetten wat de verder-lezer te wachten staat, maar eerst even dit. Eerlijkheid is een precaire houding. Zegt men iemand die zijn flater bekent "Dat is tenminste eerlijk", dan heeft de bekener zijn tekortschieten toegegeven, maar tevens tenminste duidelijkheid geschapen. Het zit hem in dat *tenminste*. Eerlijkheid is een minimumhouding, er schiet dan nog niets aan over. Stel u een gezin voor waar de verhoudingen alleen maar *eerlijk* zijn. Zo'n gezin zou al lang aan het uiteenvallen zijn. Mensen leven pas echt bij heel wat surplus aan de eerlijkheid. Onbaatzuchtig is hier het goede oude woord. Het gratuite, het meer dan eerlijk-berekenende. In echte, hechte menselijke verhoudingen komt eerlijkheid niet eens ter sprake, men leeft buiten en boven de eerlijkheid in spontane gezonde verstandhouding en dienstbaarheid. Wie spreekt er nu ook van eerlijkheid in een relatie tussen geliefden, tussen ouders en kinderen. En lezers en schrijvers?

Daarom, o lezer, heb medelijden met schrijver dezen, hij hoopt na dergelijke inleiding wat meer dan eerlijk verder te gaan. Eerst en vooral: wie of wat ben ik ongeveer? (En waarom?) Vermits ik dat alles ga schrijven, ben ik in zoverre een "schrijver". Maar ik ben geen schrijver. Een schrijver schrijft met de bedoeling dat vele anderen zijn geschrijf gaan – willen – lezen. Er zijn schrijvers die om zes uur opstaan en aan hun carrière beginnen laboreren, maar daar hoor ik niet bij. Waarom gaat

iemand schrijven? Hier kunnen we serieus beginnen. Journalisten en informatieschrijvers daargelaten (alhoewel) – dit is niet het soort waar we het over willen hebben – is een schrijver iemand met een schrijfneurose. Dit is al een heel stuk antwoord. De neuroticus slaapt onbewust een onopgelost probleem in zich mee dat zich via gedrag en doen en laten naar buiten wringt, bijvoorbeeld door te schrijven. Wrok, heimwee, trauma, overweldigende voorvallen, scheve jeugd, het kan allemaal tot geschrijf leiden. Zijn er bij de oorzaak van het geschrijf al heel wat bedenkingen, het gevolg, de tekst, dat is weer wat anders. Dan komt de vraag "Wie heeft er wat aan?" Had de schrijfpatiënt beter niet meteen met zijn schrijfsel bij de psychiater aangebeld in plaats van bij de uitgever? De patiënt kon best geholpen worden en de wereld zou een hoop gezanik lichter zijn. Maar zo gaat dat blijkbaar niet in zijn werk.

Voor wie schrijven schrijvers? Hopen gelazer bestaan er over de relatie tussen de drang tot schrijven om zichzelf en het schrijven voor de lezer. De laatste schrijft voor wie zijn werk leuk, spannend, leerrijk vindt, dus voor wie er weinig of niets bij van plan is het verder te vertellen. Lezers uit tijdverdrijf, de schrijver een lichtjes prettig gestoorde entertainer. Want ze lezen een boek zoals een ander een pint gaat drinken. Of toch voor wie wel wat meer begrijpt? Maar die hebben dan toch die ellenlange verhalen niet meer nodig? Voor dezen is een korte verheldering van het standpunt of de aanklacht of wat ook voldoende. Schrijven als esthetische creatieve overbodigheid dus; sommigen beweren dat dit de enige bedoeling moet zijn – naar de hel ermee! Zoethouderij, de schrijver als verhalenstielman. Altijd meegenomen als je wat frustratie of bikkigheid op overschot hebt. Uitlaatklep, "zichzelf schrijven", therapie. De anderen? Die zien wel. Duizenden bladzijden

Karamazov, Karenina, Buddenbrooks op alle niveaus, in alle varianten. Als lezer zichzelf terugvinden, zelfkennis, mensenkennis, wereldkennis. Helemaal akkoord. Maar waarom in congruent tienduizendvoud? Karenina zal steeds Karenina zijn. Hoeven daar elke generatie opnieuw zoveel varianten van uitgebracht te worden? Maar ja, nu moet ze wel met een smartphone rondlopen. Duizenden jaren terug: eeuwenlang dezelfde mythen en legenden. No nonsense. Het enige essentiële, geen gedraai, geen varianten, dan hoef je ook weinig of niets op te tekenen. Iedereen kent het verhaal. Maar nu: een gecompliceerde versplinterde wereld boven en buiten alle essentie uit. Nood aan duiding van plaatselijke en wereldse problematiek. Maar waarom daarbij al dat overbodig gelazer terwijl de halve wereld crepeert? Hoor G. Steiner: een ontzaglijke hoeveelheid dient inderdaad begraven te worden wil de gezondheid van taal- en onderscheidingsvermogen niet worden aangetast. In plaats van bronnen van leven te zijn, confronteren maar al te veel boeken ons met de verleidingen van gemakzucht, bothedheid en vluchtige vertroosting.

Muziek, zang, dans, toneel, literatuur. Een mens moet zijn ei kwijt. Ja, daar is dan het woord. Zonder taal bestaat de wereld niet. Je wordt dier, onderdeel. We kunnen nu eenmaal niet anders, willen we de wereld vatten: door die op te delen in te benoemen dingen en hun eigenschappen die niet meteen tot de dingen behoren. Maar toen ik naar een nergens bij horende eigenschap zocht, vond ik er geen. Dit dan ter weekendmeditatie.

Ik heb zo de indruk dat Carl Gustav mij met zijn ietwat toegeknepen oogjes door zijn brilletje aankijkt, met een goedmoedige glimlach om de mond, alsof hij zeggen wilde: "Ja jongen, schrijf het allemaal maar eens op, flap het eruit. Je bedoelt het goed, maar je zult nog lang braaf moeten zijn en veel leren." Maar als hij al helemaal niet kwaad wordt, mag ik toch al heel tevreden zijn, niet? Daarbij, iemand als Carl Gustav wordt niet (echt) kwaad. Te wijs, iemand die de bloemen kan laten staan. En nu wat van een andere kant bezien.

De schrijver en het bos

De middeleeuwen, dat is, alles inbegrepen, duizend jaar. Geen papier. Perkament. Papyrus zal hier wel weinig in zwang geweest zijn. De bevolking analfabeet. Alleen in abdijen, burchten,

paleizen, is er cultuur en lectuur. Perkament. Om een hele bijbel te schrijven heb je een paar honderd varkens en ezels hun vel nodig. De hoge middeleeuwen. Steden ontwikkelen zich, een ietwat gecultiveerde burgerklasse komt op. Wetten, keuren, akten, contracten moeten vastgelegd worden. Perkament. Nergens overbodigheden op perkament. Toch filosofie, theologie, mythen, legenden. Waar zou men in de middeleeuwen, tot aan de Verlichting, wel steeds weer over gaan schrijven? Dat moet het geweest zijn. Dan wordt het papier uitgevonden, 12e, 13e eeuw. Er kan al wat meer neergepend worden. Vijftiende eeuw: de boekdrukkunst. Papier! Papier! Ouverture tot de catastrofe. Renaissance, Verlichting. We gaan veel wijdsder denken, een explosie van wetenschap en ideeën. Alles opschrijven, vasthouden. Dat is: drukken. Er ontstaat zowaar al iets als een krant. Nieuwsblaadje. Papier! Papier! Bossen moeten eraan geloven. Zowel de hoogste kennis als de laagste banaliteit vliegen op het papier. Nog meer bos tegen de grond. Niet alleen om papier overigens.

De Verlichting, 18e eeuw, neemt de maatschappij als dusdanig op de korrel. 19e Eeuw: kritiek op alles, via realiteit en fictie. De stoomkracht wordt getemd, de productie kan gemechaniseerd worden. Maar in plaats van wat beterschap voor de arbeider ontstaat een proletariaat! Industriële revolutie, nationalisme. Romantiek als tegenreactie, vlucht. Duitslands grootste zwerfende filosoof zal God dood verklaren. In Engeland sluiten de prerafaëlieten zich op in droom en mythe, hier en daar een sociale aanklacht. Reactie: Marx' banvloeken, realisme, vitalisme, naturalisme. Ook de drukpers wordt gemechaniseerd. Later in de eeuw de rotatiepers. De stad wordt een labyrint, een krocht, een hel. Baudelaire zag het aankomen. Later voor Rilke: zum Kotzen. De stad overrompeld. Treinen, fabrieken, gaslicht. Later auto's, trams.

Dan valt er te schrijven. De ontredde wordt vastgelegd. Van Tolstoi tot Zola, tot... Noem ze maar allemaal. En godbetert! Daar komt de reclame! Papier! Papier! Had nooit toegelaten mogen worden. Onderdeel van de ondergang. Reclame hoeft alleen voor overbodigheden of dingen in overproductie. Reclame: de vlees en papier geworden overbodigheid en onnozelheid zelf. Niemand let er op maar ze is er, link gespeeld. De ondergang van het Avondland en de rest van de wereld. De 20e eeuw begint met een industriële woeker, met de implosie van de kunst en een wereldoorlog. Implosie van een wereldbestel. Het leven zal nooit meer hetzelfde zijn. Virginia Woolf ontstemd. Kafka slaakt zijn noodkreten. Joyce: de ruïne tot kathedraal verheven. Proust verzinkt in nostalgie. Onze Van Ostaijen als delirium. Maar we zijn daaraan voorbij. Nog een oorlog en dan existentialistisch gaan doen. Amerika overwoekert ons met zijn kinderachtigheden en zijn wildwestige primitiviteit. Verdoofd, zwalpend. Ik – jij – wij – hier – nu.

Onderwijl evolueerde de maatschappij. Religieus verval, immigratie, asiel, relatie, abortus, euthanasie, psychologie, depressie, anders geaard... wat een paradijs voor de schrijvelaars! Triviaal- en massalectuur boomt. Maar hoor de Proktophantasmist: "Zijn jullie er nog? We hebben toch alles gehad!" Ook jullie mengseltjes van stijlen en genres zijn we zat: tekst, beeld, beeldende letteren, fragmentatie, atomen... Maar komaan, die jongens en meisjes en tussensoorten doen toch hun best? En gelukkig is niemand verplicht te lezen.

Literair werk een keuzebuffet geworden, een winkelkar uit de supermarkt van psychische toestanden, gevoelens en disperse sociale problematiek. Kortom van de mens hier-en-nu voor zichzelf in de wereld. Wat anders ook, nooit anders geweest in onze actuele planetaire smeltkroes. Ideologie? Verdwenen, weggeveegd. Religie? Als afwijking dan. Doe maar op, jongens. En meisjes. Gender, woke, migrant, drugs, gezin, relatie. En het sperma heerst alom. Vraag het maar aan Kristien. Alles aan weggeefprijzen. Ik – jij – wij – hier – nu. Of voor de schrijvers de wereld een rommelmarkt geworden waar ze items gaan sprokkelen om zichzelf en die wereld vorm mee te geven. Pleuranten bij de lijkbaar van onze idealen. Je gaat begrijpen: een echte schrijver is geen schrijver. Zo schrijft men tenslotte als het schrijfsel u om de oren gaat vliegen en je toch iets van het leven begint te snappen. Er zijn dus schrijvers en schrijvers. Dan hoeft het ook niet meer, ook niet in mooie woorden. Literatuur: die hobby van (pseudo)intellectuelen. Een schrijver moest ook een mens zijn kop gerust

kunnen laten – maar is dat dan niet hem zijn bestaansmiddel ontnemen? En het is maar wat je zoal bij de literatuur onderbrengt. Er is een soort literatuur die tegen brood en spelen aanleunt. Voer voor de hier-en-nu mens.

Onze streek

Kijken we nu even naar ons dierbaar Vlaanderland, van een tijdje geleden tot wat recenter. Het gaat ons hier hoogstens om een vluchtige lekenblik op het ietwat wijdsere lokale literaire landschap.

Gezelle en de Leie. Eertijds waren er nog rivieren die spraken, waarmee je kon spreken. Of: toen waren er nog mensen die met rivieren konden spreken. Maar Gezelle's engagement!? Discriminerend. Geen Daens. Gezelle: te bewonderen en te verachten, vermalen door afkomst, omgeving, tijdperk. Claes en Timmermans, die gingen het niet ver zoeken. Heimat. Streuvels wat scherper. Zola, noem ik nu maar, was nochtans al duidelijk geweest, met vele anderen. Maar Walschap zal gaan razen. L.P. Boon komt eraan, die Streuvels "berispte" voor diens gebrek aan engagement en diens Lieveke Glabeke's "terugval".

Culturele fondsen verspreiden lectuur onder de massa. Een vracht schrijvers waar later niemand nog wat van hoort. Maar ze deden toch wat voor hun volk. Zij kwamen en gingen, hun leven op water geschreven (naar Keats). Maar het krinkelende waterding schreef de naam van God op het water. Zo'n klein beestje. Een rimpeling die evengoed meteen verdween. In Latem beeldende kunstenaars. Brave jongens. In Brussels nog lommerrijke omgeving amuseren zich de salonanarchisten. Dat waren tijden. Een ander nu: als puber en adolescent vier middelbare scholen teisteren en dan stadsbediende worden. De kardinaal uitfluiten (chapeau!), beetje collaboreren (Pol toch!) en boempaukeslag. Later kwamen de Lampodiaanse magische nevelen en de Claustische modderpoelen en nog en meer. En die Grobbendonker maar emmeren over de literatureluurders. In dergelijk geval, zei hij, ging Hugo gewoon een sigaret opsteken en een glaasje halen. Waarom zichzelf niet evenzo? Ook nog in dat tijdperk: de drie grote bekken uit Nederland, of was het Neanderthal. Hugo in Vlaanderen. In zijn kleutertijd reeds voor zes jaar gedumpt in een nonnenpensionaat. Mits talent word je dan een soort fel schrijver. Daarnaast wat tekenen en schilderen. Dan zegt de leek: "Oei! Wat zal dat zijn?" Er zijn moeders die hun kinderen doden. Kinderen, gedood door hun moeder, gaan schrijven en kunnen wel honderd worden. Eenmaal gedood kan je wel blijven leven en schrijven. Tot zover dan wat je nog ziet uitsteken als je een leven samenperst zoals een afgeschreven vehikel tot een vierkante metaalklomp.

Voor zover is mijn verhaal er een van een paar generaties terug. Zo was het in grootvaders tijd. De postcoronatische querulanten van nu moeten het koren en kaf van nu maar onder handen nemen. Maar wat is dat voor een wereld nu? Bezagen we al eventjes, wat nog dan?

De wereld. Bestaat die?

Op het scherm dan. Af en toe even gaan zien, of die er nog wel is. Vakantiereis (= milieumisdad). Maar je verdwijnt erin, ondergedompeld. Dringt door uw vel en verkleurt en transformeert uw bestaan. Waarover schrijven? Over de wereld: ik – jij – wij – hier – nu. Er zijn zelfs filosofieprofessoren die volledig in het ik – hier – nu leven. Tot daar.

Inhoud

Wat werd er de laatste paar eeuwen al niet bij elkaar gejanikt! Help! Ik loop verloren in die literaire poestasavanne doorspekt met rimboe, moeras en woestijn. En onze laatste eeuw, decennia! Moest

zelfmoord niet dodelijk zijn, schrijvers zouden die elk jaar plegen. Zo bv. Patricia (geen zelfmoord), God hebbe haar ziel "als die twee bestaan tenminste. In haar eersteling in de schone letteren pleegt zij op de laatste bladzij in de laatste drie zinnen een soort zelfmoord, maar naderhand is zij het wat kalmer aan gaan doen. Moest ik zelfmoord willen plegen, zou ik me afvragen hoe er als opgehangen of aangespoeld lijk nog deftig, ja esthetisch uit te zien. Of in mijn beste kleren in mijn mooiste zetel gaan zitten om gif in te nemen – traag werkend voor wie benieuwd is naar zijn laatste gewaarwordingen. De wereld als kunstwerk. Hoe komt iemand op zo'n idee? Kunst is een oppervlakteverschijnsel. Een schijnsel. Schone wereld in de zin van nobel, moreel hoogstaand? Dan is dat geen kunstkwestie meer.

De schrijver en hemzelf (of haar-, of lgbt... zelf)

Nu valt er, afgezien van plaats en tijd, wel wat te vertellen over al die schrijvers groot en klein. Zeker lezerspubliek kan wel aangetrokken worden door het hobbelige levenspad van een schrijver. Bijvoorbeeld van iemand die bij zijn zoveelste vriendin vader wordt op een leeftijd waarop een normaal mens grootvader wordt en daarbij nog zuchten gaat in het openbaar. Of hoe andere, briljante, geesten een zootje maken van hun leven.

Ik ging naar een geïnterviewd schrijver luisteren. Die man wist iets te zeggen. Iemand met het recht op schrijven. Zeldzaam exemplaar. Ziet op het kerkhof duizend ongeschreven romans liggen. Anderzijds mogen we van geluk spreken dat die nooit geschreven werden. Een roman per duizend kerkhoven is meer dan genoeg.

Daar zijn dan de tijdschriften en de literaire bijvoegsels. Ophemelend en in de grond borend. Hangt ietsje van de politiek af. En schrijvers wensen elkaar alles behalve succes. Vorm, stijl, inhoud, engagement, zevende hemel. Immer iets te vertellen. Een moeilijke jeugd, een oorlog. Wat een meevallers voor schrijvers! Steeds weer hun onvolkomenheden kunnen herkauwen. Een droom van een frustratie! O trauma! Ik omhels je! Je zou nog bang worden dat schrijvers revoluties gaan ontketenen om aan schrijfstof te komen. Gelukkig hebben we zo al genoeg van dat. Een stelletje gedrevenen (door wat?) dat met voordrachten en in panels diep ernstig tot schijnheilig zit te doen over die worsteling van hun gevoelens met de taal. Zij, die 's middags wakker worden en boordevol gedachten steken, en opstaan als dat over is gegaan. Ze gaan door diepe dalen, hebben momenten van oneindigheid, gruwen van al die ellende, getuigen van medeleven, voelen goed aan dat... Die lantaarnpalen herinnerden hem aan... Zij werd diep getroffen door die... Of dan zijn ze doodziek of diep depressief geweest, of ze hebben een moeilijke berg beklommen of zijn door wouden en woestijnen getrokken. Vijfduizend kilometer fiets is ook wel goed. En dan hun boek. Maar dat hoeft niemand ook tot de literatuur te rekenen. En als de Beotiër die dingen leest, mogen we dan al niet tevreden zijn dat hij eens niet naar dat eeuwige voetbal ligt te kijken? De vervagende grens tussen pulp en literatuur. Schrijverschap is een compleet vloeiende zone geworden. Begon lang geleden al. En dat is dan het geheel van de schrijverij. Je kiest zelf wat pulp is en wat literatuur. Is niet ook een genie dat alleen nog schrijft dan geen broodschrijver? Een krentenbroodschrijver. En wie begint elk jaar zijn boek af te leveren, daar begint het bedenkelijk uit te zien. Daar komen vragen naar boven.

En pas op dat uw protagonisten niet met uw verhaal aan de haal gaan (of doen ze dat niet altijd?). De roman die zichzelf gaat schrijven. Is dat niet prachtig? Biografen gaan later met des schrijvers leven zelf aan de haal. Maar verdienen sommigen wel beter? De wegwerpbiografie. Wat durf ik nu zeggen. Aan dat soort moet je zeggen: "Zeg nu eens voor eens en voor goed wat je te zeggen hebt en ga vervolgens iets nuttigs doen". Dat spaart papier en bomen in ons milieutijdperk. En elke boom heilig verklaard is ook iets. Maar het moet gezegd dat de laatste decennia, tot de huidige dag, in onze contreien schitterende biografieën verschenen, van figuren die dat verdienen. Literatuur consumptie geworden, of wordt literatuur een zijtak van de papierindustrie? De roman als verzetje. De een zijn pintje, de ander zijn romannetje. En die keukenmeiden willen steeds weer iets anders van hetzelfde.

Of: de schrijver is een zieke. Hier en daar een zieke van niveau, met stijl.

Daar staan dan ook die foto's van de daders. Precies allemaal verwerende jongens en meisjes en tussensoorten die nu toch eens even stil moeten zitten. Lief, bezorgd, ernstig kijken. Voelen zij de hele last van de wereld niet op hun schouders? Of die lichtgeraakte halfzachten. Poserend ergens in een raar venstergat of tegen die kromme boom hangend. Of voor hun immense boekenkasten. Het haar decimeters over de academische toelaatbaarheid. Of werd dit uit de ongeschreven gedragscode geschraapt? En wat zal die academie mij wel? Die portretten in de weekbladen, close up, als van een zeldzaam insect, die eerder in een anatomie cursus thuishoren. (Iets wat trouwens niet alleen met specimen uit de klasse der literaten gebeurt.) Elke stoppel van hun baard, elke rimpel duidelijk. Zo maken biologen foto's van wormen en makaken. Een schrijver is, zoals elk mens, niet zomaar zijn uiterlijk, noch van ver noch van dichtbij. Er is een niet te fotograferen innerlijk. Elke foto is vals, tenzij de persoon geen ziel mocht hebben en alleen lichaam is, dier. Tijdschriften en bijlagen mochten wel eens wat minder papier (weet je nog?) verspillen aan die paginavullende foto's van de opgevoerde specimen. En soms drie, vier foto's van hetzelfde exemplaar. Bemerkt: bekijk je een mens van te dichtbij, je ziet hem niet meer! Beleefdheid eist een zekere afstand, zodat je de hele mens ziet.

De betere schrijver

Die geslaagde egotrippers gaan zich wel eens comfortabel wat zuidwaartser nestelen. Zon, zee, landschap. Bovenop hun literaire eendagsvliegen zitten de volleerde egoïsten daar dan even niemand te zijn. Herbronnen, opladen. Niet verder zuidwaarts, mare nostrum over, daar is het dan weer te gortig. Anderzijds: een zomerverblijf, aan zee, in het bos. Daar valt nogal op af te dingen: een tweede woonst waarvan dus steeds een leeg, terwijl mensen op straat slapen. Wraakroepend. En al die lege pastorijen en kloosters? Maar laat die vollopen en een week later liggen de straten alweer vol. Probleem.

En hoor daarbij nog eens Hedwig, nu ook al vijftig jaar terug: "Schrijven over de schoonheid van het proza is medeplichtig worden aan de misdaad die haarden van honger in de wereld schept en onder het mom van democratie, moordt! Schrijven zien als een act die losstaat van het gewone wereldgebeuren, is zand strooien in de ogen van de lezers, is zijn lezers bedotten en verlagen tot letterlievend vee dat alleen maar goed is voor consumptieliteratuur. Daarom geen roman, geen literatuur, maar over iets reëls dat de wereld bedreigt: de hypnose van de kunstenaar waarmee, via misdadige suggestie, de mensheid verdoemd en vernietigd wordt". Toch een schoon stukje proza. Intussen is Hedwig een bijna achtenswaardige grijsaard geworden. Mijn respect.

Vroeger dacht ik dat schrijvers beter, meer, slimmer... waren dan gewone mensen. Of is het tegendeel waar? Zijn schrijvers geen hulpelozen die het allemaal moeten opschrijven en uitleggen en er dan nog niet aan uit kunnen? Schrijven als therapie, uitlaatklep. Wie het geluk heeft niet te kunnen schrijven is wel verplicht het allemaal inwendig te verteren – maar doet daar zijn voordeel mee.

Het einde van de wereldliteratuur?

Schrijver? Wat ga jij na Joyce, Proust, Kafka, Mann... nog beginnen? Zijn zulke figuren in een wereldbestel als het onze Æ¼berhaupt nog mogelijk? Hoe zou een schrijver van hun formaat onze actuele wereld en zijn historisch bestel beschrijven? Daarnaast, zoals in de beeldende kunst, zijn er ook in de literatuur exploten die je niet kunt herhalen zonder je belachelijk te maken. Daarbij maakt veel vooral actuele kunst, gewoon zichzelf belachelijk.

Wanneer is iemand een groot schrijver? Als hij alleen maar gesproken heeft en anderen het de

moeite vonden het op te schrijven. In de hele wereldgeschiedenis op een hand te tellen. Dus verre van de al of niet gesubsidieerde navelkijkers aan hun scherm. Ach die schrijvers die zich toch maar steeds weer in hun eigen dezelfde modderpoel wentelen en succes hebben bij de liefhebbers van hetzelfde soort poel maar met moerasvrees.

Er mocht eigenlijk geen Nobelprijs literatuur bestaan; moest verboden worden, samen met al die staatsprijzen waar politieke reukjes aan vastzitten. Zou dat niet mooi en vredelievend en rustig zijn, een prijsloze kunst- en cultuurwereld? Middeleeuws. Met de rederijkers begon het kwaad.

Is er nog interesse voor de wereldliteratuur? Voor het universele, het bestaan als dusdanig? Transcendentie, situering en zingeving lijken verdwenen. Overgenomen door de meditatie-, spiritualiteits- en zelfhulplectuur en -cultuur. Ingebed in fysiek-welzijnsbeschouwingen. Recht-voor-de-raapadvies, geen verhalen. De literatuur verschoven naar de actuele wereldse problematiek: ik – jij – wij – hier – nu. Of is de moderne mens zijn innerlijk, zijn ziel, aan het verliezen, verdwijnt die? Afschaft door genetische degeneratie. In de evolutie gaan overbodigheden verdwijnen. Grotvissen zijn blind, zelfs geen ogen. Geen zielen nodig bij wezens levend in een welvaartsnarcose, bij overvloed en consumptie. Hoezo literatuur? De mens, wat is dat? Waar kom jij nu mee af? Pure hier-en-nu-problematiek. Geen filosofische, theologische, dieptepsychologische vraagstelling meer. Godsdienst? Dat was om lege koppen te vullen en volle koppen te ledigen. Een bekering is een verzaken, een belediging van het vrije denken. Noteer: godsdienst is geen religiositeit. Is er iets in ons DNA aan de gang, zodat onze psyche alleen nog hier-en-nu wordt, is? De evolutie ons via de welvaart genadeloos tot oppervlakkige luxe-overlevers herleidend? Geen literatuur meer als invraagstelling of aanklacht? Wat staat ons te wachten.

En verder

Nu lees ik om te zien hoe ik vroeger las. Waarom schrijven en lezen mensen? Een leven samenstellen terwijl er miljarden levens rondom ons lopen. Je hebt toch maar te kijken. Maar we willen het overzien, in een paar honderd bladzijden samenvatten. 's Mensen ijdele zoektocht naar zichzelf. Ik lees geen romans meer, alleen achterflappen met situering van het verhaal, als dat er is tenminste, naast de ophemeling van schrijver en werk.

Ouder worden: de zoektocht voorbij, overschreden. "Aangekomen op de plaats waar we vertrokken" (citaat). De wereld, het heelal, is nu eenmaal rond. Onze geest ook? Herbeginnen, zonder vraag of mysterie. Zijn. Er zijn. En heb je wat van het leven gezien, de wereld, enige leeftijd bereikt, dan lijkt de hele literatuur uit conservenblikken te komen. Al zoveel keer die gelijkaardige ervaringen. De hele wereld wordt namaak.

Nog voor ik jong en mooi werd las ik eens een roman. Iets dat ik mocht lezen van vader. In die tijd hadden wij nog vaders, heel wat anders dan de papa's van nu. Die roman nu. In het tweede hoofdstuk bekeek de boer de molen. Gespleten, vermolmdde balken. In het laatste hoofdstuk komt er een storm en de oude molen gaat tegen de vlakte. Zo doen die schrijvers dan, dacht ik toen, nee, later. Het verhaal ineem gezet dus, knutselwerk. Hier moet ik wat mist laten opkomen, nu wordt die daar kwaad, of verliefd, en vijf hoofdstukken verder verslaafd. Een bijna volle maan zal hier ook niet misstaan. Tot zolang dachten we, onbewust, dat een verhaal iets als goddelijke inspiratie was. Neen dus. Elk verhaal een menselijke constructie, tot en met de evangeliën zelf. Hoe concreet of fictief ook. Later lasen we toch nog dingen alsof ze door de Geest ingeblazen waren. En tik op Google eens "boek schrijven" en je krijgt een overzicht van de catastrofe.

En dan dat kosmische. Zon, maan, sterren, natuur, seizoenen. Nu wel wat uit de mode. De boer zaait en oogst op het goede moment. Is dat kosmisch? Zon, maan, sterren, seizoenen: het enige kosmische dat ons raakt. Doch, gezien de moderne kosmologie, nauwelijks nog kosmisch te noemen. Natuur is meer dan genoeg. En wat gaan ze nu al niet transcendent of universeel noemen,

nu de ware transcendentie en universaliteit verzwinden? Wat is dat, zich een voelen met de kosmos? Met die ijle gaswolk? Keer dan toch terug naar mythe en legende.

Nog niet zo lang geleden sloeg ik wildweg een recente roman open, en daar stond een jonge manskerel onder de douche. Het water liep er langs al zijn uitwendige lichaamsdelen, een bladzijde lang. Spitant. Dat vormt zo een mens zijn ideeën over literatuur. Wordt dan wel eens voor gezien gehouden.

Oefeningen. Bereken:

Dostojevsky = (Streuveld + Walschap)³

Shakespeare = (Lampo + Shakespeare)

En even over poëzie

Als poëzie waarheid brengt, dan de waarheid van het gevoel. Niets fysiek concreets, maar innerlijkheid zonder contact met de buitenwereld, die met zijn overweldiging alleen maar aanleiding kan zijn. Geslaagde poëzie is poëzie die ons gevoelsspectrum aanspreekt. Prachtige vorm, mooi gezegd, maar ik wil ook wel wat inhoud.

(gevoel + angst + eros) x (bewustzijn + wereld + rede) = poëzie

Dan krijg je Duineser Elegien over je heen en boekenkasten gelijkaardigs van alle niveau. Hoger dan genoemde zal moeilijk zijn. O tangle of matter and ghost.

Poëzie komt ook voort uit bewustzijnsvernauwing, uit afdaling naar animisme. Verlaging van het mentale niveau. De dingen spreken. Oceanisch gevoel, lyriek, symbolisme, pathos, dithyramben. Gezelle en de Leie. Maar de natuur weet niets, doet niets. Het is onze vatbaarheid voor impressies die het ons lapt. De natuur, de straat, is niet triest. Wij zijn triest. Zo met zonsondergangen en rottige sloppen. Het is geen wonder dat er niet altijd woorden zijn voor onze hersenchemie, wiens effect dat wij "gedachten" noemen, naar het "bewustzijn" stuurt. Vandaar kunst, poëzie, onzegbaarheid. Omcirkeling van het onzegbare met beelden en impressies. Tussen haakjes: het bewustzijn bestaat niet. Ontleed de hersenen tot het laatste atoom, je zult geen bewustzijn vinden. Bewustzijn is een chemische activiteit. De geheime poort naar de AI ondergang van de mensheid.

Zo'n provinciedichter. Haar en baard, al valt dat nu niet meer zo op. Indien vrouw: sluikehaar en zo'n bloes of trui of gelijk wat met iets te veel zo of zo. Maar wat ben ik ouderwets. Als je anders ziet welk soort kleren en schoenen sommige vrouwen aantrekken, vraag je je af welk soort ongevoelige wezens dat wel zijn. De moderne poëzie: een zeepbel. Prik en weg. Spat ook wel vanzelf uit elkaar, wat verwacht je wel bij het bellenblazen.

En dan was daar lang geleden iemand als RenÅ© De Clercq. (Wie is dat nu weer...) Geen volbloed schrijver, de gelukzak. Leraar, de goedheid zelf. Uit zichzelf volksdichter, idealist, onstuimig dromer. Door een tijdgenoot-auteur (naam bekend bij de redactie) sentimenteel en waardeloos genoemd. Allee, auteurs onder elkaar en zo. De Clercq een schrijver? Niet van dat soort.

Uw dienaar, de schrijvelaar

Een larmoyante gromvader, dromer-tiran en idealist en daarmee wat te donkergrijs tijdens de oorlog. Weigerde bloemen en muziek mooi te vinden, maar kreeg bij zekere muziek tranen in de ogen. Groot grijs middenveld met uitbarstingen up of down aan de uitersten. Je weet wel. En toen ik vijftien was keek hij de andere kant op. Een Streuvelachtig gezin zoals die al een eeuw lang bestonden, of hoe lang al, alom in Vlaanderen en omstreken. Streuveld: in de gewone omgang van het huise-

lijk leven was weekhartigheid of vertedering onbekend. Afkomst, omgeving, tijdperk. Maar enkele decennia later was het amen en uit met dat soort. Mama. Papa.

Een moeder voor wie ik nooit ouder dan twaalf werd. Eens een groot bloedverlies, of wat was het, stremde haar blik op de wereld. Met de jaren werd ik steeds jonger voor haar. Als vader thuiskwam werd alles meteen minder vrolijk. Voor mij toch, de rare van de bende. Maar die was het natuurlijk die nog het meest weende toen ze stierven. Dan ween je niet om het wegvallen van die uitwendige, dagelijkse persoon, want daar had je zelfs je bedenkingen bij. Maar om de annihilatie van het archetype, van de oervader en -moeder. De basis, het ideaal dat diep in ons zit is niet meer. De afgrond. Dat is rouw. Wie het goed stelde met zijn overledene treurt natuurlijk ook over dit menselijke wegvallen. Tenslotte leefde ik steeds meer met mijn innerlijk dan met alle uitwendigheid. Introvert of zo, dichter bij het ideaal, enzoverder.

En nog wat van dat, niet veel kortom. Niet genoeg rondom mij om een van die chagrijschrijvers te worden. Een beetje te mager om grootschalig te gaan uithuilen, of: gelukkig had ik geen talent, en tenslotte bleef daarmee de wereld een hoop gejammer bespaard.

Ten slotte

Wat wil je als een leek eens zijn neus binnensteekt in het land (de hel) van de literatuur. Braakland, onkruid, mest uitgestrooid, aardappelen, siertuinen, serre-exclusiviteiten... Een leek! Ik mag me zelfs niet verder in de zaak verdiepen. Nefast zou dat zijn, dan zou ik dat allemaal niet meer kunnen schrijven. Of het zou nog veel erger worden. En werden zekere schrijvenden hierbij op de potkast gejaagd, het zij zo. Maar ze hebben toch hun ep, of is het aap, om bij uit te huilen?

Moge dit schrift een riem onder het hart zijn, of een hart onder de riem, wat is het nu, van onze huidige en toekomstige scribenten en critici. Een aanzet om ermee op te houden? Milieu. Niet allemaal hoor!

Al te streng en onrechtvaardig: René De Clercq op het procrustesbed van de kritiek.

Verdere beschouwingen

Bestemming

Heeft de mens een bestemming? Wie of wat zou hem dan wel (voor)bestemd hebben en tot wat? Natuurlijk verloopt alles volgens oorzaak en gevolg, ook het menselijk bedrijf. Maar niemand heeft het scenario geschreven. Een mens zit onherroepelijk vast in zijn lichaam en zijn daaruit voortkomend psychisme. Hoogstens overkomt hem een causale fataliteit. Er is het probleem van de mens, dit is zijn bestaan in de wereld, met daarbij al zijn inwendige drijfveren. De legende, de mythe, gestold in de wereldliteratuur, toont de menselijke situatie van binnen en van buiten zoals die nu eenmaal is. De mens leeft en sterft, maar is niet voorbestemd om te sterven. Het probleem van de mens is er niet minder om, integendeel (de desillusie, de leegte). De mens “bestemmen” in verhalen als Faust, Ahasver, Quichote is niet zijn finale, chronologische lot bepalen, maar zijn situatie in de wereld en tegenover zichzelf omschrijven.

Expressionisme

Het expressionisme komt op even voor de eerste oorlog, komt tot ontwikkeling in Duitsland, waait na de oorlog over naar Vlaanderen en Nederland. Kenmerken: enigszins kubistisch, ruw van stijl, kleur en afwerking, vaak duister, vaak een explosie van vorm en kleur. Inhoudelijk: alle levensvreugde verzwonden, zelfs op werken die feest, kermis, ontspanning moeten uitbeelden. De gloed van Van Eyck, de kracht en levensvreugde van Rubens, alles weg. De kermis staat stil, dood. Ernstige, grijnzende gezichten, grimmig. Liefvalligheid? Hartswarmte? Onbestaand. Duitsland verslagen. (C.G. Jung: De kunstenaar is de spreekbuis van het psychische geheim van zijn tijdperk – hier misschien niet al te geheimzinnig.) Hun expressionisme toont de ontredde, de kater, de chaos, als het uitbreken van een zweer, en Vlaanderen komt niet van de grond... en De Clercq sterft notabene aan een gevorderde maagzweer. Si non e vero...

Idealisme en humor als opposanten

De Clercq was geen humorist. Plezier maken kon hij. De hele avond pret. Dat was geen geestigheid, niets spiritueels. Dit is het noodlot van de idealist. Dromen van de ideale maatschappij. Ernst. De ideale maatschappij deugd helemaal niet voor de enge idealist. Geen aanleiding tot vreugde. De levensvreugde van de jonge De Clercq om zijn land en gezin is voorbij. Pret is geen vreugde. De realist kan relativiseren. De zon in het water zien schijnen. Hij kent het cynisme, het sarcasme, de ironie: de humor van de wijze, de stoïcijn.

De “ideale” maatschappij is evengoed een dictatuur, geen open gemeenschap waar het hele menselijke, culturele en spirituele spectrum aan bod kan komen – of noem dan juist dat de ideale maatschappij, een ideale maatschappij kent onvolmaaktheden! G.W.F. Hegel (1770-1831): het volmaakte moet ook het onvolmaakte bevatten. De dictator (niet allemaal) is een idealist die met drastische

maatregelen de eens en voorgoed geregelde maatschappij wil realiseren. De dictator doet optimistisch, lacht wel eens, maar niet om spiritueel cynisme dat zijn regime hekelt. De cabaretier vliegt in de bak. Is de dictator een verduisterde idealist die verkeerd aan de slag gaat, elke idealist is in zijn diepste binnenste een dictator. De wetten van de tiran en van de heilige zijn even onmenselijk.

Harry Mulisch (1927-2010) zegt in dit verband rake dingen. Het scheiden van ernst en humor is fataal. Werkelijk grote kunstenaars, schrijvers, gaan ernst en humor niet scheiden. De Don Quichote is geen ernstig boek, maar evenmin een humoristisch boek. Het is een onsterfelijk meesterwerk, maar niet door een evenwicht tussen ernst en humor, maar omdat die scheiding overschreden wordt. [Fysisch: een verbinding, geen mengsel]

Noteren we nog dat grote meesterwerken steeds weer het twijfelachtige eremerk van de banalisering ondergaan. Faust, Don Quichote, Tijl Uilenspiegel, Ahasver: herleid tot volkslectuur en ontspanning. De essentie bedolven, zoek. Met zijn vrije faustversie is

De Clercq behoorlijk in die val getrapt. De Clercq is er de man niet naar diepe beschouwingen aan die zaken te wijden. Zijn Don Quichote valt te bezien. Nog Mulisch: "Als ik de Don Quichote lees, dan leer ik in de eerste plaats iets over mezelf, dan pas iets over Spanje en de ridderschap."

Inspiratie: fantasie en verbeelding

Wij maken voor de gelegenheid volgend onderscheid tussen fantasie en verbeelding. Fantasie brengt iets irreëls voort, iets wat niet in onze wereld te vinden is: zoals in de science fiction, het sprookje, het spookverhaal, de mythe. Verbeelding doet beroep op de realiteit: ze bouwt een realistisch verhaal op, het zou allemaal kunnen. Er wordt een wenk gegeven, een aanklacht, desnoods levendiger dan de realiteit zelf. Zoiets deed Streuvels, zo ook De Clercq in zijn twee romans en verhalen, zelfs in zijn dichtkunst. De Clercq en Streuvels hadden geen fantasie maar de realiteit had hen in haar greep. Bij Streuvels, ook De Clercq, is er vaak zelfs nauwelijks van verbeelding sprake. Het wordt de realiteit zelf die in versterkte vorm weergegeven wordt. En daar is allemaal niets mis mee. Beter rake levendige verbeelding met een boodschap dan flauwe fantasie.

Ten slotte

Wat wij nu fantasie noemden is iets dat opborrelt uit de diepten van onze psyche (niet die SF die een karikatuur is van het heden). De sprookjes en de mythische figuren en hun interactie zijn symbolen voor de menselijke situatie en bedrijvigheid. De Faust, Ahasverus, Quichote zijn fantasieën bovengekomen vanuit de diepste lagen van de psyche. Deze figuren zijn geen individuen uit het hier en nu, zij zijn mensen, de mens of de mensheid. Maar is het geen kenmerk van onze tijd dat we zonder diepgang zijn gaan leven, de oeroude wijsheid van mythe en sprookje negeren, en oppervlakkig en materialistisch blijven? Jung spreekt van de atrofie van het gevoel bij de moderne mens (in 1930!), ook als reactie tegen teveel vals gevoel (sentiment). De fantasie in de bioscoop is banaal en rudimentair: de goeien, de slechten, iets wat voor de ware liefde doorgaat (van de good guy) t.o.v. de lust (van de bad guy). Dat is het ongeveer. Al worden er ook nog wel eens wat subtieler prenten gedraaid.

Wat betekent zelfverwerkelijking in onze tijd en maatschappij? Al die pseudo-zelfrealisatie via "Oosterse" toestanden en praktijken? Tenzij je voor de business kiest. Iedereen zoekt zich een god, al naar intellectuele aanleg en vermogen. Zo gaat het van sport- of popidool tot de metafysische abstractie of de negatie, met alles daar tussenin. In slaap gewiegd door de media terwijl de halve wereld crepeert. Stress. Alles om een hopeloze overbodighedenindustrie draaiende te houden. Ge zijt toch ook al wel burnt out zeker? Modieuze kwaal.

En toch. 'k Zie moeders met hun kind onder bloesemende appelbomen. In strakke jeans, maar allee. Ik huiver wel wat bij al dat "mama", "papa" en "kids" -gedoe in de snertpers. Consumptierobotten met hun nieuwe constructies in opbouw. Zijn moeders, vaders en kinderen niet zoveel rijker? Atrofie, je weet wel. En toch. Daarginds een woning waardoor een zonnig licht speelt. Ze gaan er hun kindeke douwen. En maartjes die werken gelijk paardjes, alhoewel. En dat is geen fantasie, niet eens verbeelding.

Illustraties van Albert Hahn jr.

Veel meer bij:

- ELGER, Dietman. *Expressionisme*. Taschen, Keulen; Librero, Hedel 1989.
- HULPIAU, Dr. Koen. *René De Clercq, een Monografie*. Kon. Ac. voor Ned. Taal- en Letterkunde, Gent 1986.
- MULISCH, Harry. *Hij minder en minder in Paniek der Onschuld*. De Bezige Bij, Amsterdam 1979.
- SCHUURMAN, Dr. G.J. *Stem uit de Diepte*. Uitg. Ankhhermes bv, Deventer 1970, 1976.

Tragiek van de volksdichter

Leven en arbeid, vroeger en nu

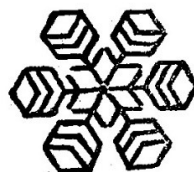
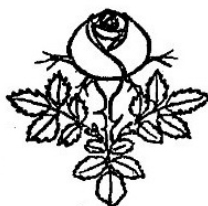
Vooraf: over de Schoonheid

Schoonheid bestaat niet. Kunst al helemaal niet. Wat krijgen we nu? Wel dan: heb je al eens kunst ontmoet? Het ding kunst of mevrouw Kunst? Tijd voor uitleg. Bestaat rood zomaar? Vierkant zomaar? Nooit rood of vierkantig zomaar ontmoet, maar steeds iets dat rood of vierkant is – een bloem, een tegel. Kortom, rood en vierkant zijn eigenschappen, geen dingen. Eigenschappen bestaan niet op zichzelf. Evenzo kunst, kunst, het artistieke, esthetische, is geen ding maar een eigenschap. En het kunstwerk dan? Een kunstwerk is een iets, een ding dat de eigenschap kunstig, artistiek, heeft, en niet is. Het ding is de schoonheid niet. Nu worden zekere dingen gemaakt puur om de schoonheid, die verder voor niets hoeven te dienen. Die noemen we dan kunstwerken. Ook veel gewone, te gebruiken dingen vertonen meer of minder schoonheid: lepels en vorken, meubels, huizen, bomen, zelfs machines.

Wanneer is nu iets mooi? Alleen de mens vindt iets al dan niet mooi (uw kat en hond kunnen jammer genoeg niet spreken). In al het best aande en in heel de natuur is er geen begrip of eigenschap "schoonheid". Iets mooi vinden kan alleen de mens, is een kwestie van gevoel, een positief benaderen, een gevoel van belangeloos welbehagen (I. Kant, 1724-1804). Waardoor vinden we dan iets mooi?

Eerste Schoonheids criterium

Alleen de mens, door verstand en bewustzijn geplaagd, spreekt zijn gevoelens uit, gaat zijn evaluatie der dingen uiten. Finaal stamt dit positief-negatief aanvoelen uit de diepten der evolutie. Wat is er dan "mooi" en positief in de evolutie? Alles wat de beste overlevingskansen heeft. Een mooi dier, mooi lichaam: jong, sterk, lenig. Niet te dik: dan haal je geen snelheid: niet te dun: dan heb je geen uithoudingsvermogen. Sexy: dat belooft nageslacht, voortbestaan. Wat de mens betreft: daar staat hij dan, de held: Odysseus, Hercules, veel jonge goden als prachtatleten uitgebeeld, Hermes, Ares, Apollo... die heeft nog hersens ook. Daar staat zij dan, de heldin, godin: Demeter, Freya, Aphrodite, slank maar goed in het vlees. Ferme boezem, dat voedt kinderen, wijde schoot, dat belooft voorspoedige zwangerschap, alhoewel. Alles in goede proporties die het leven wat draaglijker maken. Kortom mooi is wat het leven bestendigt. Niet zo belangeloos dus. Wat is anders het mooie bij kikkers, palingen, de paarden en de varkens? Maar alleen de mens kent het mooie, door zijn bewustzijn, een psychische bovenlaag ontstaan uit de complexiteit van de materie, weten we nu. Vandaar verstand, gevoel, schoonheid, liefde, extase.

Tweede Schoonheids criterium

Een tweede natuurlijk schoonheids criterium – neveneffect van het eerste? – is orde en regelmaat. Wij zijn gefascineerd, gehypnotiseerd door het ordentelijke: de zuivere cirkel (zon en maan), ritme, herhaling (ook natuurcyclussen, de regelmatig ge tijdsopvolging). Uiteindelijk de rust en de zekerheid van het ongestoorde en de herhaling, in zijn geheel: de kosmische orde. Zo je wil de reminiscentie aan de prenatale baarmoederlijke extase, onze eerste kosmos, doorzinderd door het ritme van een hart daarboven. Alle wetenschap een nostalgische zoektocht naar de ultieme orde, de prenatale kosmos. Dit vinden we dan terug in onze zang, dans en muziek, in de architectuur afgekeken van de orde in de natuur: gave cirkels en krommingen, regelmaat in bloem – en plantvormen, bij dieren. Ook dat noemt een tot bewustzijn gekomen wezen dan mooi, schoonheid. Kenneth Clark zal zich afvragen of we een figuur, een naaktmodel, mooi vinden vanwege zijn benadering van een stelsel ideale vormen of dat we de gave abstracte vormen mooi vinden vanwege hun benadering van de natuurlijke lichaamsvormen (ook in de hele natuur). Vormen die we dan herhalen in gebruiksvoorwerpen en architectuur.

Dans: het summum van traditionele schoonheid

Primair is dans aanloop tot seks. In de dans toont de mens zijn lichaam en zijn levenskracht, en dit via ritmische en geometrische bewegingen – daarmee de ultieme versmelting van leven en kosmische abstractie, zo ook aanzet tot roes en extase, voltrokken in lagere regionen door seks, in hogere regionen door mystieke eenwording met het Al of de Godheid. In de disco verworden tot, ja tot wat?

Ook dans is een gebaar, een teken, een teken is een woord, een begrip waarmee we de wereld willen be grijpen en aan banden leggen. Elk gebaar, elk woord is een bezwering van het ondraaglijke mysterie van het Zijn. K. Clark: "[Al die (menselijke)] energie is eeuwige verrukking; van in de vroegste tijden hebben menselijke wezens gepoogd ze vast te leggen in een of andere hiërarchie. Mogelijks is het de eerste van alle artistieke expressie". Zo naderen we toch al wat de poëzie en het volksdichtwerk. Wat eind twintigste eeuw van schoonheid en dans overbleef vonden we in volgend gedicht (Nolan Foot):

Popster

Dertigduizend kierewieten
Gapen mij extatisch aan
De armen hoog, de lijven wiegen
Wat heb ik hen dan aangedaan?

Het is dat zij noch wie beseffen
Dat ik de ware God vervang
Ik moet hun God zijn en genade
Daartoe iets bloot en hard gezang

Een rilde dij, wat schouderblad
Heb ik iets wat niemand had?
Kom tot mij, belast, beladen
Tot mij, de God die jij verloor

– Laat ons hier drie tenten bouwen
Voor David, de Madonna en de Prins
Wij smachten onder duizend zeiltjes
Naar 't geschitter en 't geschreeuw
Van u o redster, godinne onzer eeuw

Het Verstand bemoeit er zich mee

Er werden pogingen ondernomen om het levend - mooie – de mens in zijn levenskracht – te verweven met het levenloos-mooie – geometrie, ritme, (kosmische) orde. Zie Vitruvius, Dürer, Da Vinci: de menselijke vorm mathematisch geïdealiseerd. Kunst, in haar traditionele betekenis (in de 20ste

eeuw wordt het begrip danig toegetakeld) dat is het mooie, wat aldus belangeloos welbehagen verschaft. Hier zijn we het overlevingsaspect aan het kwijtraken. Kunst wordt een kwestie van gevoel en fascinatie, wat finaal een kwestie van erotiek is (zinnelijkheid) – zo zijn de overlevingscriteria weer binnen. Mooi is wat enerzijds levenskracht uitstraalt en anderzijds rust en zekerheid verschaft. Alle kunst staat in de slingerbeweging tussen die twee. Dit alles komt dus uit de analogie van de verschijningsvorm met zijn erotische impact. Anders gezegd: schoonheid, waar dan ook, is erotische impact. Alle kunst heeft daarmee iets erotisch, vandaar gaat de impact naar het extatische, de roes, fysisch het orgasmische, psychisch het mystieke contact met het Hogere, finaal onbepaalbaar. Zo is er de onverbreekbare trits esthetiek-erotiek-mystiek.

Het Verstand slaat zijn Klauwen uit

In de kunsten zal de schoonheid tenslotte anders gedefinieerd worden. Niet meer levenskracht, harmonie en gaafheid worden zomaar schoon genoemd, ook alle rake, treffende, aansprekende uitingen van om het even wat worden uiteindelijk schoon genoemd, zo ook de rake verstoring van het gave en het positief levende. De kunst rukte zich los van, ontsteeg het natuurlijk levende en de geometrische, kosmische orde.

Prachtige monsters, duivels, heksen en alle afgrijselijkheid, disproportie en wanorde worden in het procrustusbed van de kunst geprangd, dit al sedert de Oudheid, er waren ook oude en lelijke goden. Onze wereld, dit voze bestel, is anders niet van dien aard om ze tot kunstwerk te bevorderen. We krijgen de geeststetiseerde toetakeling en decadentie van alle zijn en leven over ons heen. 19e en 20e eeuw vliegen erin. Stadsparken vol miskramen en andere monsters. Charles Baudelaire (1821 -1867) zal, in de poëzie nog wel, de morbide schoonheid ten top voeren. Zijn *Fleurs du Mal* bezingen het verval: drugstoestanden, prostitutie, dood en verderf, het kwaad als dusdanig. Een kadaver wordt opgevoerd "in zijn pracht". Wie zei ook weer *c'est triste mais c'est beau*? De Latijnen met hun tierlantijnen spreken van *"une belle laide"*. En Rilke zei doodleuk – nee niet doodleuk – dat schoonheid het begin is van de verschrikking.

Beschaving in haar geheel is overstijging van het natuurlijke. Evenzo ging het in zang en muziek van natuurlijke gevoelsuiting tot abstract-mathematische compositie, atonaliteit, twaalftonenstelsel. Het mag gezegd dat juist de aandoenlijkste muziek mathematisch perfect moet zijn. Maar tegenwoordig horen we het ongerijmde van een op hol geslagen beschaving (Popster). De kunst, kunstenaar is de spreekbuis van het psychische geheim van zijn tijdperk (C.G. Jung (1875 -1961) in 1930).

Kunst en Maatschappij

Waarvoor dient Kunst ? Het is ons hier niet om de esthetische waarde van het kunstwerk te doen, die gaat van kitch tot meesterlijk geniaal. We bezien het sociologische aspect van de kunst. De maatschappij dus. Ordnung muss sein en alle middelen daartoe zijn goed. Ook kunst. Met kunst worden sociale en religieuze structuren en instituties goed in de verf gezet. Architectuur en kunst van kleinere afmetingen moeten macht en gezag uitstralen. Ook gewone rijkaards tonen via kunst hun status, zelfs als ze geen bal kunstbesef hebben. Kastelen met parken, overheidsgebouwen, kerken en kathedralen: alles behoorlijk uit de kluiten gewassen, mooi, stoer en stevig. Kunstenaars en architecten worden aangesproken om het machtsvertoon esthetisch in te polderen en vorm te geven, dit al van lang voor de piramiden tot na de WTC towers. Barok: de essentie bedolven onder het vertoon, vals triomfalisme. De kathedraal van binnen en van buiten: luxe verpakking van de opium voor/van het volk. Justitie paleizen (waarom paleis?): de doodstraf uitgesproken in imponerende marmeren pracht. Geef mij maar Kelten en Germanen: die vonnisten onder een stoere eik, of was

het een linde.

De kunst in huis heeft een doel: niet meteen hoge kunst binnenhalen, maar de leegte vullen, het binnenshuis leefbaar en aangenaam maken. Primitieve volken vullen hoeken met maskers, schilden, dierenschedels en van die dingen, anders komen er boze geesten in huizen. Bij ons zeggen we dat lege plekken op onze zenuwen gaan werken. We bedoelen hetzelfde, de een drukt zich magisch uit, de ander psychologisch. Strenge moslims in hun kale kamers moeten wel ietsje prikkelbaar worden. Maar zowel ijle moskeeën als volgestouwde kathedralen staan voor institutionele frustratie. Das Unbehagen in der Kultur, o uwe Siegmund, weet je nog?

Tot in onze bescheidenste provincienesten 'prijkt' op plein of in park wel een of ander monster of absurditeit, afgeleverd door een mediabehoefte partijkaartartiest. Dan denk ik aan die werkloze gescheiden vrouw die nog niet weet of ze straks de huur kan betalen en met haar zieke kind naar de dokter loopt. En dan moet ze nog aan zo'n stuk onzin of een of ander monster voorbij. Je hoopt toch dat lokale en hogere besturen eens aan hun volk gaan denken bij de opmaak van de publieke ruimte. Een hart onder de riem.

De Volksdichter

Waar blijft dan de volksdichter onder al dat geweld? Noemen we de volksdichter een bescheiden kunstenaar, dan is hij wel onder de traditionelen te schikken, zoveel is duidelijk. Moderniteit gaat aan hem voorbij.

Huistaak

Situeer het werk van de volksdichters in bovenstaande theoretisch-sociologische benadering van de kunst. (Waar plaatst u de volksdichter in heel dit voze bestel? Omschrijf.) De volksdichter maakt geen kunst omwille van een of andere externe machtsbevestiging. Zoals zekere andere kunstenaars beoefent hij kunst om de kunst, belangeloos, voortspruitend uit een levenbevestigende ingesteldheid. Literaire kunst leent zich ook minder tot machtsvertoon dan beeldende kunst. Daartoe moet ze propaganda of lering worden. Evengoed kon ze kritiek op de machtsinstellingen leveren.

Land, Volk en Dichter

Wij nemen als voorbeeld een dichter van eigen bodem. Hij publiceert in zijn jonge jaren, hier 1900-1912, volksgedichten en natuurlyriek. Een compleet gevoelsmens, positief tegenover het leven, barstend van levensvreugde. Hij is nog jong en staat in zijn poëzie nog ver af van de maatschappij met haar bedenkelijke toepassing van de kunst. Esthetiektheorieën laten hem koud. Hij bekijkt, beleeft de natuur en de volksmensen rondom hem. Aanvankelijk doordrongen van zijn grote voorganger, de dichter-mysticus Guido Gezelle, wordt hij later persoonlijker. De natuur van zijn geboortestreek laat hem niet los. We krijgen gedichten over bomen en bloemen, zon, regen, weer en wind, sneeuw, vlinders en geiten, over rapen en puiten. Een volmaakte wereld, of toch zo iets. Lelijkheid? Morbiditeit? Onbestaan. En dan de mensen. Vaders en moeders, baby, kind, gezin en huiskring, alles heerlijk. Je zou er ongemakke lijk bij worden. Hier en daar komen lief en leed, de weemoed wel eens boven.

Dat is het waar Gezelle, De Clercq en al die anderen door getroffen worden. Natuur, sfeer, gevoelens, wat is mooi? Zonsopgang, nostalgie, vallende avond. Hier geen zinnelijkheid, wel gevoel te over, noch wiskunde. Geen wiskunde? We zeiden al: de aandoenlijkste zang en muziek moet en

mathematisch volmaakt zijn. Ook de dichtkunst bedient er zich van. Ritme en harmonie springen van de verzen. Schitterende dissonanten. De twee schoonheidscriteria versmolten in het vers. Mogelijks tot een lied bewerkt, muziek dus, en dan kan gedanst worden. Zo zijn we de cirkel rond! Wat stijl en ritme betreft lijkt De Clercq wel eens op Heinrich Heine (1797-1856), zelfs in het sociaal engagement in zijn werk, maar verder zou je geen van beide het leven van de ander toewensen. Beiden slaan ze er zich doorheen.

Natuur en Arbeid De Clercq en honderd jaar later

Rondom hem ziet De Clercq de mens aan het werk. Ook de arbeid laat De Clercq in geëxalteerde tonen trillen. Lyriek van de arbeid. Arbeidsvreugde. Hier wordt die arbeid aanschouwd die verbonden is met de natuur. Boeren vergroeid met land en dier, levend op het ritme van de seizoenen. Dichter bij de natuur kan niet. Zaaiers, wieden, boomzagers, kasseileggers. Ik ben van den buiten. Een toffe deerne zit verliefd aan de weefstoel. De smid gaat het hardst de materie te lijf, maar maakt onderwijl een trouwring. Verder handarbeid rechtstreeks in contact met de natuur. Hij schrijft een Lied van de Arbeid. Men werkt in ritme; veroving, roes, weet je nog.

De tijden veranderen. Er komen werktuigen en machines. Het contact met de materie en de natuur verdwijnt. Kan arbeid los van de natuur, in kantoren en gemechaniseerde werkplaatsen, bezongen worden? Het ritme wordt hets, het leven op hol geslagen. Kan men daar van arbeidsvreugde en pathos spreken? De mensen zullen er overigens plichtsgetrouw en positief ingesteld hun taak volbrengen. Geen lyrische gedichten over tramconducteurs, programmeurs, atoomfysici en bandwerkers. Het communisme perste nog wel wat arbeidspoëzie uit de mechanisatie: razende raderen gierend de weg naar een glorieuze arbeidersmaatschappij banend. Dat is heel wat anders dan *Miele-Miele-Mielke, Draai maar aan uw wielke*.

Een eeuw terugg konden volksdichters nog wel de arbeid bezingen, al ging het ook al niet meer over fabriekswerk. De industriële revolutie overspoelt alles. We produceren via machines en hebben de voeling met natuur en materie verloren. Mechanisch weven en computergestuurd spinnen, honderden malen sneller dan weleer. Ploeg aan de tractor, vijf voren ineen, maaidorsers. Staalgieterij. Koelkast, TV, auto lopen van de band. Met de telefoon aan het oor elk in zijn vierwielige mosselschelp. Waar is de wereld dan? We doen afstand van ons product, het is nooit van ons geweest, hebben er slechts deels aan meegewerkt, en het verdwijnt in het ongewisse, tot het andere eind van de wereld. Onze vervreemding aan het product wordt totaal (Karl Marx, 1818-1883). Niemand loopt nog op schoenen een straat of zelfs een dorp verder gemaakt, door één man die zijn schoentje zat te naaien en onderwijl mogelijks over de kuren van zijn wijf sakkert. En wij maar dazen over zelfgekweekt en hoevebereid. Hahaha! Met het vliegtuig kreeften uit Canada en fruit uit Zuid Afrika! Milieu en opwarming: nooit van gehoord.

De wetenschap neemt exponentieel toe. Veel wordt duidelijk, veel onheil kan gekeerd worden. Het mysterie verdwijnt – denken we. Toen de mensen, wat materie en kosmos betreft, van niets wisten maakten ze de mooiste kunst en de mooiste gedichten. Toen konden drie opgeschrikte ganzen in de avondlucht nog de dood aankondigen.

Zijn er nu nog volksdichters, anno tweeduizend en nog wat? Er zijn "dichters" onder het volk, maar zijn het volksdichters? – Er zijn geen dichters meer, de mensen dichten zelf. Zou een De Clercqtype

anno nu volksdichter worden? Nergens nog worden wilgenblokje gekapt, draadjes toegetrokken, met het speeleke gespeeld.

Huis en Haard vroeger en nu en de Goden

De Clercq bezong het huiselijk leven, de echtelijke liefde, kinderzegen. *Zou men armoe lijden om een mondje meer. Kleen dochterke. Wafeleterke. Moederke alleen.* – Vlekkeloos. Geen vuiltje aan de lucht.

Daar op 't schouwke prijkt mijn enig kruis. Bij zo'n vers gaan honderd jaar later de wenkbrauwen omhoog. Schouwke? Centrale verwarming. Airco. Waar een haard geïnstalleerd is, is die niet meteen van dien aard om er Lievevroukens en Heilig Hartbeelden op te plaatsen. Een kruisbeeld boven zo'n installatie kan altijd, maar is het er? Moet het er zijn? Ieder zijn mening, maar dit willen we zeggen. De Romeinen hadden een huisaltaar. Daar werden de huisgoden, de laren, in ere gehouden. In India en waar al niet ook nu nog iets dergelijks. Vroeger in Europa de haard of kachel, de schouw, met haar religiositeit. Een oriëntatiepunt, een verwijzing naar iets hogers, wat dan ook, het mysterie, onderkennen van de wereldse beperktheid. Een eeuw terug en nog decennia later het hele gezin naar het kruis boven de schoorsteen gekeerd, of naar het Mariabeeld, biddend. Maar wat als er geen kruisbeeld meer is, zelfs geen schoorsteen om samen rond te zitten? TV? Mijn voeten! De verbrokkeling van het gezin. De helft van alle koppels vroeg of laat uit elkaar. (Er moest eens onderzocht worden welk procent van de scheidende koppels er alleen maar centrale verwarming of airco hadden?) *O mijn kindren, graag gebroken brood. Zou 't geluk verminderen, als de last vergroot...* Een week de ene, een week de andere. *Weest mijn engel, vrouwke... mijn hemelhuis...*

O Tempora! O Mores! God? Goden? Maak je geen illusies. De goden bestaan. Ze zijn onsterfelijk, maken deel uit van de mens. Nog van gehoord wel: Mercurius, Apollo, Demeter, Wodan, Freya, Thor, Shiva, Krishna... The whole damned lot. Alleen hun naam veranderde. Nu noemen wij hen Geld, Sport, Oorlog, Techniek, Rede, Seks, Kosmos, Kunst, Milieu, Gastronomie. Daar zijn ze niet blij om, de goden, het toont dat wij ze miskennen, onderschatten. Veel van hun verwanten zijn we vergeten. En lees ik daar niet, verloren in die Meidoornse vloed van liefdeszuchten: *Schoon, na schoon geweld / heerscht donker zwijgen / En de goden zijn versteld / hoe de mensen stijgen.* Probeer de goden niet schaakmat te zetten. Probeer zelfs niet ze schaak te zetten. Hun wraak zou verschrikkelijk zijn. Zij is het al.

De Clercq tartte zijn goden niet. Hij vierde zijn goden, zij die hem best lagen. Hij liet Bacchus los! De Zon! Almoeder en Alvader zijn nooit veraf, wel eens op het voorplan (natuur en hemelzwerk). Laat me de nacht tot vriend zijn! Getroffen door de pijlen van Cupido. Zeus en Apollo razen in hem. Een Eurydike verloren... Orpheus' lier weerklinkt...

Was De Clercq een poëet? Dan geen mysticus. Bij hem weinig of geen mysterie te bespeuren. Een dichter? Iedereen kan dichten, leren en dichten. Poëzie, dat is iets anders. Die maak je niet, die moet vanzelf komen, opwellen. Bij De Clercq in een vloed van ritme en harmonie. Je weet nog: kunstwerk, schoonheid is leven plus mathematische, kosmische orde. In het gedicht vermengd tot volkomen kunstwerk. Zo De Clercq al van mooie vrouwen hield, was dat dan wegens het bruisende leven of om de kosmische orde? Driemaal raden. Maar De Clercq's zondvloed van verlangens zit ook vol sterren, seizoenen, zon en maan en rozevingerige dagen. Een liefde ingebed in de kosmos en gevoed door het gesternte. Zo boven zo beneden, wie weet nog. Zijn van gevoelens overstromend innerlijk versmelt met natuur en kosmos.

De Oorlog. De Wereld roeit haar eigen uit

En dan een wereldoorlog. Het hele voze bestel valt op hem. Een wereld, ook zijn innerlijke, stort ineens. Hij vlucht in een droom, droom die altijd al in hem sluimerde: een ideale maatschappij in eigen land met eigen volk (let op uw woorden). Hij zou er een koning en het hele santenkraam bijgenomen hebben. Daar is maar een land dat mijn land kan zijn. Ik kan u niet vergeten, mijn simpel landekijn. Ik heb u nooit verloren, uit de ogen van mijn ziel . Alles weg, stukgeslagen.

Expressionisme: naoorlogse nacht merrie van een verscheurde wereld. Met ook andere stromingen esthetisering van de decadentie en de ontbinding. Baudelaire, weet je nog? En Kenneth Clark, even modieus in het Engels: "Our universe cannot even be stated symbolically. And this touches us more directly than one might suppose. For example artists, who have been little influenced by social systems, have always responded instinctively to latent assumptions about the shape of the universe. The incomprehensibility of our new cosmos seems to me, ultimately, to be the reason for the chaos in modern art". Wij trachten te vertalen: "Wij kunnen het universum niet eens symbolisch omschrijven. Dit beroert ons meer dan je zou denken. Kunstenaars bijvoorbeeld die weinig beïnvloed waren door sociale systemen reageerden altijd instinctief op de voorliggende opvattingen betreffende het concept van het universum. De onvatbaarheid van de huidige kosmos lijkt me uiteindelijk de reden te zijn van de chaos in de moderne kunst". En dan wat wereldoorlogen daarbovenop. Ook de kunst roeit haar eigen uit. Kandinsky gaat abstract, schrijft een verhandeling over kleur en punt en lijn en vlak. Mondriaan schildert zijn roemruchte kinderachtige vierkantjes. En ze hebben het over het spirituele in de kunst. Flierten met de theosofie. Eén ding is zeker: we zijn op de bodem beland. Rottende randen van de wereldgeest.

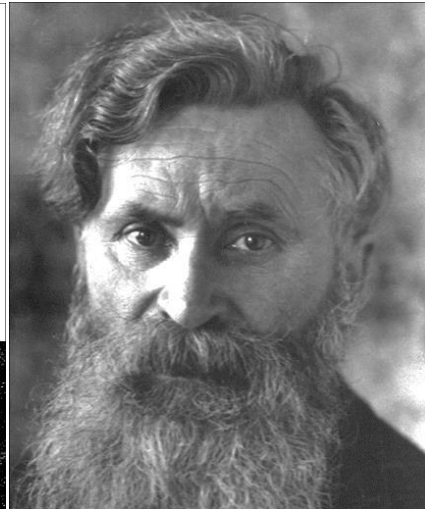
We kunnen herbeginnen bouwen – tot de volgende catastrofe. Helemaal niet De Clercq's wereld waar hij noodgedwongen in moet vertoeven. Persoonlijk in kunst en literatuur onder het maaiveld van het modernisme gebleven. Voor land en volk ver, te ver, zijn nek uitgestoken. Weg lustige landman, ringkingende smid, leeuwerik en knappe naarstige weefster. Ria, Ria mijn engel! – waar is de vaste voet, verscheurd. De Clercq is dood! Leve De Clercq!

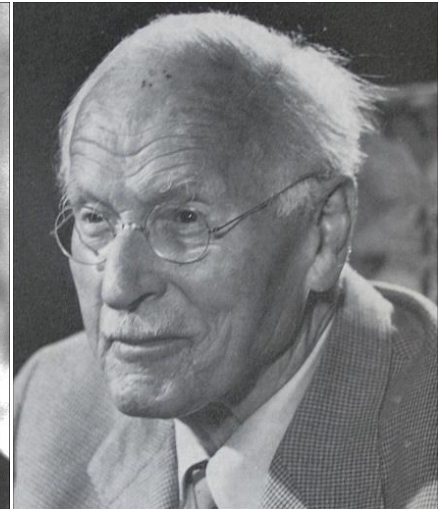
Versieringen van J. B. Heukelom uit "Gedichten van René De Clercq"

George Gordon
Lord Byron
1788-1824

René De Clercq
1877-1932

Carl Gustav Jung
1875-1961

René De Clercq en het laatste Kaïndrama

Op weg naar De Clercqs Kaïndrama

EERSTE WEG: MYTHOLOGIE EN PSYCHOLOGIE

Een dieper inzicht in de mythe. Onderonsje met godin Psyche

Je hoeft geen psycholoog te zijn om volgende stellingen te begrijpen, al is aanvaarden nog iets anders. Psychoanalytici beweren dat de goden uit de vroege mythen symbolen of metaforen zijn voor krachten, toestanden of drijfveren binnen en buiten de mens, of een allegorie van deze krachten zijn. Zo zijn er de goden die over de zeeën regeren en storm en wind beheersen. Zo ook over de aarde, de bergen, de vegetatie en alles wat je maar wil detailleren. Wat ons hier echter aanbelangt zijn de goden die de krachten in de mens voorstellen, de psychische en gevoelsmatige krachten in ons. Zij verbeelden alle toestanden en drijfveren in de menselijke geest. En wat zit zoal niet in een mens zijn hoofd en de rest. Een mens moet eerst en vooral zichzelf handhaven en verdedigen, al kan dit omslaan en overdreven worden tot agressie. Dit geheel wordt uitgebeeld door bv. de oorlogsgod Ares of Mars (Grieks, Romeins). Een mens behoeft praktische wijsheid en vaardigheid, die wordt voorgesteld door de godin Athene of Minerva. Natuurlijk zit een mens vol seks, lust en liefde: zo speelt de godin Venus of Aphrodite en haar kornuitje Cupido of Eros hem parten. Zijn logische verstand en bv. de geneeskunde staan onder de hoede van Apollo. De deugnietrij, commercie en zelfs de bandietrij worden dan uitgebeeld door Hermes of Mercurius. Zo is er voor alles wat er in uw hoofd speelt een antropomorfe, ook wel eens theriomorfe, voorstelling. Ook Psyche is een godin: zij is de spirituele levenskracht of de ziel, en staat in een haatliefde verhouding tot Amor, liefde en lust. Bewustzijn en gevoel zijn nu Sol en Luna, Helios en Selene, en zo zie je de astrologie al komen, maar daar lopen we nu in een wijde boog omheen. Alle toestanden en krachten in de psyche hebben zo hun metafoor. Zo is er ook een Oppergod, die de centrale regulerende kern is in de psyche, de onbewuste sturende kracht die de psychische en andere drijfveren in de mens moet bijsturen en de hele innerlijke huishouding in orde moet houden. En het is eigen aan de 'goden' dat ze hun kuren hebben en autonoom handelen, boven en buiten de wil en het bewustzijn om. Vaak zijn ze in conflict met elkaar, of verwekken samen afstammelingen die duidelijk hun sporen dragen. Zo is er de Oppergod Zeus of Jupiter of Wodan of wie ook. Gaan we onze goden ergens in het verdomhoekje van ons onderbewuste dumpen, dan kunnen ze wel eens uitbreken.

Zeus heeft de Titanen die staan voor ongebreidelde primitieve driften en impulsen, naar de Tartaros, een soort onderwereld, verbannen en de God der christenen heeft de opstandige engelen (zijn spin-offs) in de hel geworpen. Een engel is tenslotte een boodschapper van God: de centrale psyche stuurt haar signalen naar de buitenkant, het bewustzijn, en er is steeds conflict bij wat de diepste stem in ons zegt: engelen en duivelen fluisteren in ons oor.

Hier ligt de struikelsteen in de problematiek van het godsbestaan: bestaat God? Als uitwendig alomtegenwoordig almachtig wezen: neen. Als psychische inwendige kracht: ja. Daarom zeggen sommige mensen God in hen te 'voelen', en er zijn de mystici, maar daar dan een uitwendige concreetheid aan toekennen is problematisch.

Bemerk nu dat jodendom, islam en christendom monotheïstisch zijn: voor hen is er maar één grote God meer, ver weg. Dit heeft enorme, ondraaglijke consequenties: alle activiteit van de mens, uitgaande van zijn psychisme, wordt niet meer aan een of andere autonome onbewuste kracht of godheid toegeschreven, waardoor iemand, modern gezegd, zichzelf niet meer meester zou zijn geweest, maar onder de verantwoordelijkheid geplaatst van het rationele, moreel bewuste individu. Deze stelling wordt zelfs in de moderne rechtspraak niet aanvaard.

Moet ik nu op de brandstapel? Gelukkig leef ik op een plaats en in een tijd met een door consumptie gedroegde en afgestompte godverloren samenleving.

De visie dat goden krachten en toestanden zijn, zullen we in het vervolg de archetypische bena-

dering noemen. 'Arche' betekent beginsel, oorspronkelijk, oorzaak. De goden stellen als beeld de oorspronkelijke actieve inhoud van de ontwakende psyche voor, in zich onvoorstelbaar. Komt een mens met een van zijn innerlijke krachten in de problemen, dan doemt een voorstelling van de betreffende 'god' op in zijn gedachten en dromen, en die kan allerlei gedaanten aannemen. Zo'n opwelling is een waarschuwing dat daar iets moet aan gedaan worden, al staat de moderne mens daar niet voor te trappelen, met alle gevolgen van dien.

De mensheid ontwaakt

Nu kunnen we eens een mythe, ons alom bekende Bijbelse paradijsverhaal, vanuit deze moderne archetypische optiek wat nader bekijken. Hierin is het hele Bijbelse scheppings- en paradijsverhaal een metafoor voor de individuele ontwikkeling van de mens, van ongeboren foetus tot volwassen wordende puber. Geen mens die nog gelooft dat mens en wereld geschapen werden zoals in dit verhaal verteld wordt, noch letterlijk noch zinnebeeldig. Mythen vertellen niet hoe mens en wereld er feitelijk gekomen zijn, maar hoe een mens zich in zijn wereld geplaatst ziet, hoe hij erin terechtgekomen is en die wereld ervaart en erop reageert. Nemen we het Bijbelse scheppingsverhaal, het zijn er in feite twee die elkaar aanvullen, dan komen ze, psychoanalytisch gezien, samen hierop neer.

In het begin is de aarde woest en leeg, en Gods geest zweeft boven de wateren. Dit is zowat het waarnemingsvermogen van het ongeboren kind, dat zowaar nog op het oerwater drijft. Essentieel is hier *dat 'God' geen buitenwereldse, bovennatuurlijke instantie is, maar zoals gezegd de onbewuste, centrale dynamische regulator in de menselijke psyche, in de foetus in volle ontwikkeling.* Van deze psychische kern zijn al onze godsbeelden met hun geschapen wereld een metafoor. Niet God schiep de mens, maar de mens schiep zich een Godsbeeld naar het ideale beeld van zichzelf, een beeld van zijn volmaakt en autonoom ontwikkelend innerlijk. Elke mens heeft een aanvoelen van zijn centrale innerlijk, van waaruit hij zijn godsbeeld opbouwt, hoe verwrongen of absurd dit ook kan worden, door indoctrinatie, religieuze tirannie of wat dan ook. Als we zeggen dat de mens zijn God schiept, schiept hij dus in de eerste plaats vooral zichzelf en legt hij de kiem van zijn eigen wezen, zowel innerlijk als uiterlijk. Het was de filosoof Ludwig Feuerbach (1804-1871; 1841: *Das Wesen des Christentums*), die de aanzet gaf tot de idee van de inwendige God.

In de psyche van het ongeboren kind ontwikkelt zich dus in eerste instantie de centrale regulator, bloemrijk uitgedrukt: de Godheid. Dan wordt het kind geboren. Het eerste wat het gewaar wordt is licht en donker, droog en nat: dag en nacht, aarde en zee. Via de zintuigen moet het kind zijn eigen wereld samenstellen: de God in hem moet scheppen, en schiept Zijn, de, wereld. Het kind groeit op: het ziet zon en maan, sterren, planten en dieren, het schiept zijn hele wereld, en de mens, Adam, schiept via zijn God mede gewoon zichzelf. Het moet het nu allemaal op een rijtje zien te krijgen, het bouwt zijn paradijs op, dat lukt vooralsnog behoorlijk: God zag dat alles goed, ja zeer goed was. Het kind groeit verder op en verveelt zich, en amuseert zich met de dieren een naam te geven, het oriënteert zich, maar dat geeft op de duur allemaal geen bevrediging. Dan wordt de tegenpool geschapen: het kind wordt seksueel wakker en ziet het andere geslacht :dit is eindelijk vlees van mijn vlees en been van mijn gebeente. De splitsing in mannelijk en vrouwelijk voltrekt zich. Let wel: mannelijk en vrouwelijk zijn hier aspecten of capaciteiten van zowel man als vrouw. Adam en Eva zijn hier de archetypische basis van de menselijke persoon, fundamentele fysiekspirituele menselijkheid, nog zuiver potentieel; hier zijn nog geen krachten of goden gespecificeerd, dit gebeurt pas naarmate de mens zich verder ontwikkelt. Het verhaal betreft de mens als dusdanig, al zijn we natuurlijk man of vrouw.

Vanuit zijn vrouwelijk genoemde kant is de mens nieuwsgierig, een kennisdrang die hem fataal wordt: hij eet van de verboden vrucht. Let wel dat het de Godheid was die de vrucht der kennis verbood: wordt ze gegeten dan verliest Hij Zijn hegemonie. Maar het zal gebeuren – zo is de mens; dat wil het verhaal nu juist vertellen. Zijn eerste kennis is hier het besef van goed en kwaad en van zijn sterfelijkheid, dit is: van de nodige eerbied voor het leven en het samenleven. De mens is

hiermee een getekend wezen. Het paradijs, met zijn heerlijke onschuld, zijn zalige onwetendheid en onsterfelijkheid – de kindertijd – ligt voorgoed achter hem, en tenslotte belandt hij in niets dan het dagelijkse leven. De mens was door 'God' in het paradijs geplaatst, maar zodra de splitsing Adam/Eva komt, komt de fout en het paradijs verdwijnt. Het Eva-aspect haalt hem er onherroepelijk uit, en alle krachten in de mens ontwaken en worden tot goden verheven. Maar het bewustzijn breekt verder door en de goden blijven in het onbewuste steken of worden daar weggemoffeld. En Israël was de monotheïstische toer opgegaan. Zo staat de mens uiteindelijk in het leven en de wereld, de mens van drieduizend jaar terug die het verhaal vorm gaf zowel als de moderne mens van heden, en deze laatste is er al veel erger aan toe, door zijn godsvergetenheid: de moderne mens zal de wereld eens zonder God, zonder zijn zeer wijze innerlijke natuur- en kosmische verbondenheid, gaan besturen, maar tot hiertoe blijkt dat nogal rampzalig.

Merk wel dat deze archetypische visie op de paradijsmythe – als metafoor van de menselijke ontwikkeling en existentie – een coherente uitleg ervan stukken eenvoudiger maakt. Zij is mede een verworvenheid van de moderne theoretische psychoanalyse. En wees gerust, via dit verhaal gaan we zowaar nog bij latere schrijvers en zelfs bij de uit zijn paradijs verbannen René De Clercq belanden. En is het allemaal nogal kort door de bocht, noem het dan een aanzet tot psychologische situering.

Als de bijbel het verhaal van de mens wil vertellen, moet hij wel, wat de oorsprong van mens en individu betreft, zijn toevlucht tot mythe en metafoor nemen. Pas later kunnen er realistische of historische verhalen verteld worden. Het ontstaan van het individu is universeel, in de latere Bijbelse verhalen staat het individu als onderscheiden persoon onder zijn medemensen, in de wereld en de geschiedenis, maar steeds blijft hij tevens tegenover zijn God staan. De bijbel is overigens een merkwaardig boek. Al in het eerste hoofdstuk, met zijn zeer zeer goede schepping, loopt het verkeerd met de mens en dan volgen duizend bladzijden moord en ploertenstreken. Toch iets om over na te denken. Gaan we nu met misplaatst leedvermaak vanuit de psychoanalyse de hele bijbel en de Kaïn- en andere verhalen lustig de grond inboren? Nou ja, een mens kan zichzelf nooit genoeg begrijpen.

De mensheid, een Kaïnsfamilie

Het tweede verhaal in onze bijbel is dat van Kaïn en Abel, de zonen van Adam en Eva. Het beslaat hoogstens één bladzijde. Kaïn en Abel brengen een brandoffer aan hun God Jahweh. Het offer van Abel wordt door Jahweh gunstig aanvaard, dat van Kaïn wordt verworpen. Daarop doodt Kaïn Abel. Niemand weet echter waarom Jahweh Kaïns offer verwierp. Wat de grillen van de godheid betekenen, is een vraag die bij het hele Oude Testament zal gesteld worden. Psychoanalytisch: de kern van onze psyche is nog niet stabiel. Dit komt niet alleen in de bijbel tot uiting; in alle, vele mythische stelsels heeft de oppergod zijn kuren en maakt hij het nogal bont. Hij solt met andere goden en godinnen, evenzeer metaforen van psychische krachten. Wij noemden ze reeds: Zeus de oppergod, Hermes, Apollo, Aphrodite... zeg maar het hele zootje. En elke mens moet uiteindelijk zijn psychische huishouding op orde houden.

Het is achteraf makkelijk zeggen dat Jahweh de wrok en opstandigheid in Kaïns ziel kende, maar daar is in het hele Bijbelverhaal niets van te bespeuren en er pas later bij gesleept. Het gaat er allemaal om *dat Kaïn en Abel geen twee personen zijn, maar aspecten van de psyche van één individu, archetypisch te noemen toestanden*. Abel, de godsgetrouwe, is de stagnatie, desnoods de zwakkeling. Kaïn is de getormenteerde, problematische wakkere vragensteller. Hij wil vooruit en zichzelf zijn. De mens doodt de stilstand in zichzelf, het is zijn natuur de wereld te willen omvormen en te zoeken naar waarheid en kennis. In ieder mens steekt een Kaïn, en die moet de Abel in hem overwinnen. Elk mens draagt het Kaïnsteken – maar al leeft de mens met het Kaïnsteken, veel mensen blijven brave volgzaam Abels. Dat Adam–Eva–Kaïn–Abel één persoon en zijn evolutie zijn maakt dat alle latere Kaïndrama's, in hun actie en dialoog hooguit partieel in overeenstemming met deze visie op de protagonist Kaïn kunnen zijn. Zodoende kunnen we iets hartigs gaan vertellen over

de latere Kaïnverhalen.

De laatste paar eeuwen kwamen er uitgebreide Kaïnverhalen. Daarbij echter werd het Bijbelverhaal verkeerd begrepen. In die verhalen wordt een aantal personages opgevoerd die niets met de kern van het verhaal te maken hebben: Adam en Eva, de vrouw van Abel, die van Kaïn en hun zoon. Zodoende wordt een familiedrama ineengezet dat volledig aan de essentie van het oorspronkelijke verhaal voorbijgaat, al is het slot eender. De psychologische toestand van de mens wordt er duidelijker, maar via een onnatuurlijke omweg. Met uitsluitend de twee 'figuren' en Jahweh, zoals die in de bijbel voorkomen, valt geen uitgebreid verhaal te vertellen, noch een drama ineen te zetten voor het theater. In al zijn bondigheid toont het Bijbelse Kaïnverhaal het lot van mens en mensheid. Kaïn en Abel, aspecten van het zich ontwikkelende individu, groeien uit de fundamentele mens Adam/Eva. Abel heeft geen nakomelingen; de mensheid, elke mens, is het kroost van de moordenaar Kaïn. Het verhaal toont hoe de 'brave' Abel, aanvaard door zijn God, uitgeschakeld wordt en hoe de godsverworpen Kaïn zich zal moeten inspannen om te overleven. Merkwaardig genoeg zal Jahweh Kaïn beschermen. In de mens zal voor altijd het conflict met zijn God aanwezig zijn. Ze kunnen elkaar niet luchten en niet missen! De mens is geen brave ziel, geen Abel, maar een strijdende, vragende, getormenteerde Kaïn. Wat in een mens van Abel overblijft wordt geduld of genegeerd. Abels helpen de mens niet vooruit – of achteruit. Kaïn en zijn vroege nakomelingen worden in de legenden smid en stedenbouwer: mensen die de techniek en de maatschappij ontwikkelen, duidelijk van God en de natuur weg.

TWEEDE WEG: CULTUUR EN GODSDIENST

Een mens stelt zich vragen. Onderonsje met godin Rede

Er bestaan vragen die de mens zich gesteld heeft van zodra hij daartoe bekwaam was. Zo vroeg men zich al gauw af of het morgen zal regenen, of wanneer de geit jongen zal hebben. Maar daar zijn ook de vragen aan het andere uiterste van het bestaan. Het was de Duitse wijsgeer Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), die de eeuwig in de mens sluimerende ultieme vraag nog een laatste maal expliciet uitbracht, en sindsdien weten we het wel, de vraag dan: waarom is er iets en niet veeleer niets? Door sommigen een zinloze vraag genoemd: wat vang je ermee aan daar tussen de regenvlagen en de geitenjongen? Zinloos of zinvol? Dat is bespreekbaar, en de vraag zal toch altijd gesteld worden. Er werd naar een antwoord gezocht, dit van zodra een mens zijn ogen opengingen. Elke weldenkende mens weet het echter wel: er is geen antwoord. Wie met klem beweert een, hèt, antwoord te weten, moet zich laten nakijken, dat is niet teveel gezegd. Dat mensen een antwoord ineenzetten op dergelijke vragen is hun goed recht, en een mens kan blijkbaar niet zonder zinrijk antwoord, er is onze eeuwige nood aan zingeving, plaatselijk en universeel. Daar is echter het gevaar dat de zogezegde antwoordkenners hun vermeende gelijk willen doordrukken en opleggen aan anderen, en daar wordt het gevaarlijk. Van oudsher heeft de mens systemen ontworpen rond alle onbeantwoorbare vragen, ook wel om te helpen wat orde te brengen in een samenleving, blijkbaar vol hogere of geheime krachten en onzekerheden. De maatschappij echter met onzegbare, hogere spirituele krachten verbinden, haar er eventueel mee onderdrukken, dat wordt natuurlijk hachelijk. Het zijsmysterie in dienst van de macht? Dan gebeuren er ongelukken. Het ultieme gelijk voor u alleen willen? Dan vallen er doden, tot in hallucinante aantallen toe.

Wij zeiden reeds: van zodra een mens de ogen opengingen, en beschreven zopas het scheppings- en paradijsverhaal, het 'eerste hoofdstuk' uit de joodschristelijke bijbel. Daarin lasen we dat het eerste mensenpaar, het prille jonge individu, van de verboden vrucht at en dat hem de ogen opengingen. Daarbij verwerft de mens besef van goed en kwaad. Die boom der kennis is echter nogal rudimentair, helemaal geen boom der wijsheid, als je zo ziet hoe de mensheid 'sedertdien' de ene blunder op de andere stapelde. Een mens verwerft in zijn groeiperiode hoogstens besef van goed en kwaad en van

zijn sterfelijkheid. Verder moeten we onze plan maar trekken, maar een mythe zegt nu eenmaal wat ze zegt.

De mensheid weet het beter: van God Almachtig tot God is dood

Zeven miljard exemplaren homo sapiens op dees aardkluit, en die weten het allemaal beter. Dat kan niet goed aflopen. Leibniz leefde in de tijd van het rationalisme, de periode waarin de wetenschap zich begon te ontwikkelen en een autonomie verwierf tegenover godsdienst en filosofie. Hij ontwikkelde toen bij zijn roemruchte vraag een nogal gekunsteld metafysisch wereldsysteem, nog steeds in een poging de God der christenen Zijn plaats in het Zijnde te geven en goed te praten. Goed vijftig jaar later komt de romantische tegenstroom op gang tegen het rationele, dode wereldsysteem van de wetenschap. Maar het kwaad was geschied. De wetenschappelijk opgevatte wereld is een systeem op zich: er is geen God meer nodig – of Hij mag hoogstens de boel op gang brengen (Deïsme). Is dan echter ook niet alle zingeving zoek? Er ontstaat een wanhopig zoeken naar een houvast. Later zal men spreken van de mythologie van de van God beroofde wereld. Waar geen goden zijn komen de fantomen boven. De godsvraag rukt zich definitief los van het godsdienstige gezag. Is God wel de Oneindig Goede en Rechtvaardige? Zie eens wat er op deze wereld gebeurt! Als er een God is, moet het wel een duivel zijn, die met de mensheid speelt als een kat met een halfdode mus. Of is Hij gewoon niet almachtig, niet in staat een goed functionerende mensheid te scheppen? God als Ultieme Sadist of de Grote Jammerlijk Falende. De godsvraag werd de nachtmerrie van het verstand! Is God onverschillig, sadistisch of onbekwaam, of is er gewoon geen God? De mensheid op weg naar de godsvergetenheid. Het is de tijd van de Sehnsucht en de Weltschmerz. Literatuur en poëzie gaan uitpuiten van – ook beruchte – godsopvattingen en -negaties en commentaren. De romantiek keert in de intellectueel stuurloos geworden wereld terug naar de oude identiteit, vandaar naar volkseigen, lokale sprookjes en legenden, dit wel eens met enig ongezond nationalisme.

Verder is er de *esthetisering van de Weltschmerz*: ga wanhopen met flair! Ga tenminste in schoonheid ten onder, met stijl! Er ontstaat zelfs een modetype, de *dandy*, niet noodzakelijk ijhoofdige, vaak verre van, met stijl en vertoon 's werelds decadentie en uiteindelijke zinloosheid onderstrepd. En als God nu zoals gezegd eigenlijk het diepste innerlijk van de mens is, is de godswanhoop van de 18de-19de eeuw dan niet meer een teken van de stuurloosheid van het individu? En hoe lopen we er dan nu bij, begin 21ste eeuw?

De God van de theologie en de godsdienst wordt afgevoerd. De mens schiep God en niet omgekeerd. Deze godscreatie wordt aanvankelijk gezien als metafoor van de ideale mens, als de mens zoals die zelf zou willen zijn (cfr. Feuerbach). Later wordt Hij gezien als onze diepste innerlijke drijfveer. (W. Kloos: ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten), en dit godsbeeld projecteert zich naar buiten in allerlei theologische, emotionele en filosofische opvattingen. Als nu de periode van de romantiek de godsvraag expliciet naar buiten brengt, betekent dit dus niets minder dan dat de mens zichzelf, zijn diepste innerlijk in vraag stelt. Als nu een mens zijn God verwerpt, verwerpt hij uiteindelijk zichzelf, zijn essentie, en denkt met de uiterlijkheid en de materie te kunnen leven. Met alle gevolgen van dien: de desintegratie van de menselijke verhoudingen, van het individu en van de maatschappij.

Kaïn en de Romantiek

Dit besef van de relativiteit van de godsfiguur komt ook tot uiting in het Kaïnverhaal zoals het in die tijd, de 18de-19de eeuw bijgewerkt werd. In het Bijbelse Kaïnverhaal wordt de status van Jahweh niet in twijfel getrokken, maar in het meesterwerk onder de Kaïndrama's uit die tijd, de *Cain, a Mystery* (1821), van George Gordon Lord Byron (1788-1824), krijgt Jahweh er duchtig van langs – honderd jaar later zal het bij De Clercq's Kaïn er net zo aan toe gaan. In Byrons drama gaat Kaïn te keer zoals het een volbloed romantisch filosoof betaamt. En al ontkende Byron dat Kaïns beweringen

de zijne waren, dat viel voor zijn tijdgenoten moeilijk te geloven. Doorheen heel Byrons verhaal loopt het probleem van de theodicee, het probleem van het kwaad en het lijden in de wereld, die toch geschapen werd door een almachtige, algoede en rechtvaardige God. Alles wijst hier naar een verwinging in het naar buiten geprojecteerde godsbeeld, een beeld dat nooit volmaakt kan zijn, de God in ons is onzegbaar. Allerhande filosofische en theologische problematiek duikt dan op, waarin men gaat verzuipen als men de zaak 'vermenselijkt' en de archetypische kern vergeet. Maar de theodiceeactualiteit duidde tenminste nog op een wil tot oplossen, tot duidelijkheid. Bij het latere atheïsme wordt de theodicee een zinloze problematiek. Byron, en later De Clercq, willen een verhaal, een drama opbouwen en de archetypische kern ontgaat hen. Byron toont typisch wat van oudsher in een mensenmaatschappij gebeurt. Bij primitieven, nog zonder maatschappij, gebeurt dit niet.

Als nu Byron in 1821 zijn Kaïnverhaal opschrijft, voert hij daar evenzeer de hele oorspronkelijke mensenfamilie bij op: Adam en Eva, Kaïn met zijn zuster-vrouw Adah, Abel met zijn zuster-vrouw Zillah. Die echtgenotes bestaan in de bijbel gewoonweg niet. Adam is in het Bijbelse Kaïnverhaal nergens te bespeuren, van Eva wordt alleen gezegd dat ze Kaïn baarde en Kaïn verwerft Henoeh bij zijn vrouw die verder naamloos blijft. Het Bijbelverhaal levert geen verhaalstof maar met het hele troepje valt wel een verhaal te verzinnen, en Byron haalt er nog de gevallen engel Lucifer bij: die moet Kaïn nog dieper de ultieme paradoxaliteit en uitzichtloosheid van het menselijk bestel inprenten, wat hem mede tot zijn 'broedermoord' aanzet.

Byrons verhaal begint er al mee dat Kaïn weigert God te aanroepen en te prijzen, mede met de rest van de 'familie'. Kaïn is kunstenaar, filosoof, en klaagt Gods willekeur aan. Hij beweert dat hij God niets te vragen heeft, noch iets te bezitten waarvoor hij Hem zou danken. En voor het leven dat hij van Hem kreeg? Daarop antwoordt Kaïn: 'Om straks te sterven?' In een alleenspraak vraagt Kaïn zich af waarom hij moet lijden en sterven vanwege de misstap van zijn ouders. Als zijn ouders hem erop wijzen dat alles de wil van God is en dat God goed is, vraagt hij hoe men dat kan weten. Byron gebruikt verder, zeer controversieel en betwijfeld door zijn tijdgenoten, de laatste wetenschappelijke vondsten en hypothesen van zijn tijd om Kaïn, bij monde van Lucifer, de nietigheid van de mens in de kosmos en de onrechtvaardigheid van zijn God in te prenten. Byrons godsopvattingen waren onduidelijk en problematisch, tot het atheïstische toe. Ook De Clercq zal later de hele 'familie' opvoeren en deze problematiek-eventjes-aankaarten. Zijn drama loopt verder duidelijk in het spoor van Byron.

Waar alle Kaïndrama's ontsporen

Hier komt echter de grote fout: de omzetting van mythe tot familiedrama. Het Bijbelverhaal is mythe, moderne psychologen noemen dat archetypisch. Zoals gezegd zijn in de fundamentele mythe de personages geen afzonderlijke individuen, maar aspecten van de psyche van één individu, archetypen genaamd. Hier is de hoofdfiguur Kaïn, de toekomstige mens. In hem steken evenzeer Adam, Eva, Abel en het vrouwelijke. Kaïn moet de paradijzmens in hem, de Adam en Eva, overstijgen; de zondeval is onvermijdelijk geschied. Hij moet de Abel in hem 'doden': een mens kan niet braafweg stagneren. Kaïn moet daarom leven als vervloekt, maar de God in hem beschermt hem. Kaïn, de mensheid, dit is lapidair: geen omeletten zonder eieren te breken ...

Aldus moet Kaïn niet boeten vanwege de misstap van een ander (Adam en Eva), maar om de misstap in hemzelf. En zo is de aanvang van de bijbel het verhaal van de ontwikkeling van het individu dat, doorheen de zondeval en het wakker worden, in de wereld geworpen en tot sterven gedoemd, geen stagnatie verdraagt, zo niet ten onder gaat of in primitiviteit blijft steken. Daarmee is het Kaïnverhaal het logische vervolg van het paradijsverhaal.

Elke mens moet het zichzelf verwijten dat hij uit 'zijn' paradijs gejaagd werd. Elke mens ontwaakt, moet wel ontwaken, en die paradijsmisstap en Abelmoord zijn ook geen bewuste keuze, maar gewoon wat onherroepelijk gebeurt bij de ontwikkeling van het individu. Een mythe toont gewoon wat

nu eenmaal zo is. Zodoende is hier de opvatting dat een ander, een onschuldig mens moet boeten voor de misstap van een ander totaal zinloos. Elke mens leeft in een persoonlijke schuld situatie – gewoon door te bestaan! Kaïn is onschuldig. Hier wordt trouwens geen moord gepleegd. Kaïn wordt ook niet gestraft, hij krijgt een teken en moet verder zijn lot, het lot der mensheid, ondergaan. De willekeur van Jahweh is hier bijzaak, irrelevant. Het verhaal toont het lot van Kaïn, van elk, van de, mens.

Byron voert in zijn *Cain, a Mystery*, de engel Lucifer op. Lucifer heeft een indrukwekkende woordenwisseling met Kaïn. We stelden nu dat engelen boodschappers zijn die godskennis naar de mensen brengen. Als God nu het diepste van 's mensen psyche is, betekent dit dat zijn boodschappers de diepste kennis van de mens naar buiten brengen. Aldus leert Kaïn van Lucifer zijn eigen situatie als mens kennen, en Byron doet daar een schepje bovenop met de laatste bevindingen van de wetenschap van zijn tijd. Lucifer is echter de engel die tegen God in opstand kwam, en hij zal de mens met de tragiek van zijn bestaan confronteren. Lucifer zegt Jahweh zelf in de ogen te hebben durven kijken en het recht in eigen handen te hebben genomen. Lucifer is hier het menselijke innerlijk dat de goddelijke stem in hem afbreekt. Hij beweert dat God ook de oorzaak van het kwaad is – hoe zou er anders goed zijn? En moet God niet ongelukkig zijn in Zijn eenzaamheid? (Is de titel van een modern kinderachtig godsdienstboek ook niet God heeft mensen nodig? Vanwaar halen ze het?) Byron beschrijft Lucifer als bekwaam ruimte en tijd te doorklieven, hij doortrekt andere ruimten en tijden dan de onze, hij neemt Kaïn mee en toont hem het hele heelal, waarbij Kaïn een diepere kijk verwerft in zijn situatie tegenover zijn Schepper en diens schepping. Kaïn voelt zich nietig en betekenisloos. Lucifer zal Kaïn de hel tonen, dan nog maar schaars bevolkt, met wezens [hun zielen] uit vroegere werelden, preadamitische creaturen. Lucifer verzekert Kaïn dat hij hem wel zal terugbrengen, maar dat voortaan, dus bij de hele komende mensheid, nooit nog iemand uit de hel zal terugkeren, tenzij Eén: hier bedoelt Byron de Christus, nedergedaald ter helle na zijn kruisdood. Lucifer duwt Kaïn met de neus op de feiten: hij zal het lot van de mensheid moeten aanvaarden. En Byron gebruikte hier de nieuwste paleontologische en astronomische kennis van zijn tijd om zijn verhaal reliëf te geven.

De Boom der Kennis: toen het Bijbelverhaal een drieduizend jaar terug geconcipeerd werd – zoals alle mythen de neerslag van eeuwen menselijk leven en ervaring – was er zo goed als geen wetenschappelijke kennis. Bedoeld werd uitsluitend het besef van goed en kwaad en sterfelijkheid. In Byrons tijd was dat al heel wat anders. En in onze tijd, ook al in De Clercq's tijd, verdrinken we in een zondvloed van kennis die het mens-zijn alleen maar hachelijker maakt. Met de Kaïn van de bijbel begint de vervreemding. Elke wetenschappelijk-technische verworvenheid zal de mens alleen maar steeds verder vervreemden, wegvoeren van de natuur en de vrijheid, de vrijheid van de onwetende dan. Naast het (misplaatste) familiedrama kan Byron aldus drieduizend jaar later de Kaïnmythe verder uitwerken en aanvullen met een psychische, fysische en metafysische situering van de mens in de wereld en de kosmos, meer Kaïn dan ooit voordien.

In dergelijke 'moderne' verhalen komen de symptomen boven van de stuurloos geworden moderne mens. Dit is de tragedie van onze tijd. De mens heeft niet alleen zijn innerlijk verworpen, maar evenzeer diens boodschappers. Het contact is verbroken. Wij leven in stuurloze oppervlakkigheid. Of is het het lot van de sinds duizenden jaren evoluerende mensheid dit innerlijke via evolutie en mutatie, desnoods via zelfmanipulatie, te verliezen, zelfs bewust uit te schakelen? De onbewuste diepten en hun projecties naar buiten die hem in oertijden overeind hielden – maar ook zwaar konden beschadigen – te verliezen en een puur rationeel – materieel – bewust individu te worden in het hier en nu? In een wereld waarin alleen nog de overleving en de voortplanting van tel zijn, bijgestuurd door alle wetenschappelijke verworvenheden, en waar alleen het genot telt? Het is al alsof de commercie ons ertoe dwingt te genieten, een woord waarmee we steeds vaker om de oren geslagen worden, en in de gebiedende wijs nog wel. De Clercq's drama laat nu juist zien hoe de mythisch-archetypische context verloren gaat.

Ten slotte

Zodoende is het inhoudelijke kritische standpunt bepaald van waaruit bijbelverhalen en hun veel latere bewerkingen – die komen pas wanneer men deze verhalen durft gaan bewerken, daar was de kerkelijke sanctie – moeten benaderd worden. Van Maerlant, Milton, Vondel, Byron e.a. namen de bijbel onder handen. Het zou interessant zijn na te gaan in hoeverre deze bijbelvertellers onbewust binnen en buiten de archetypische context manoeuvreerden. Fragmenten en gesprekken in latere paradijs- en Kaïnverhalen passen wel of niet in de archetypische benadering, of zijn ambigu. Veel passages bij Byron en De Clercq passen in beide benaderingen: de archetypische en wat we de sociaalhumane benadering kunnen noemen. Ongewild komt het archetypische als dusdanig naar boven, tenslotte 'weet', voelt de mens wat de mythe betekent. De mens is de mythe. Je moet wel een bepaald karakter hebben en daarbij de nodige theologische uitgangspunten beheersen, wil je een goeie Kaïnse hemelbestorming op papier zetten.

Zo kan Kaïn wel dat stelletje brave Hendriken rondom hem verachten, maar dan veracht hij – en elke mens – onvermoed door de schrijver, de stagnering en het meeloperschap ook in hemzelf. We moeten feitelijk van elke dialoog, elk fragment in dergelijk verhaal nagaan of het past in het archetypische schema, dat kort en bondig dat is wat in het oorspronkelijke verhaal, hier de aanvang van de bijbel, verteld wordt: een familiedrama staat daar helemaal niet.

Men gaat zich afvragen wat men, wat Byron, eigenlijk nog geloofde van de letterlijkheid van de bijbelverhalen, en daarmee ook wat De Clercq er nog van dacht. De scepsis rond Heilige Boeken breidde zich uit over heel Europa, in de hand gewerkt door de vooruitgang in de wetenschap en de filologie. Byron zit volop in de zich van de religie losrukkende romantiek. De Clercq heeft de romantische storm achter zich en is geen filosoof. Maar waarom dan vijf bijbelse drama's? Zijn Kaïn komt laat, in 1925, zijn geloof in de institutie is verdampt.

Heeft het allemaal eigenlijk wel met De Clercq te maken? Het heeft alles met hem te maken! De Clercq is evenzeer kind van zijn tijd, van de geschiedenis, de cultuur en van het mens-zijn. De Clercq's bestaanskommer was niet theologisch of filosofisch. Zijn leven lang had hij andere katten te geselen, wereldvreemde bespiegelingen en godsproblemen zijn hem geen punt meer, maar een eeuw voordien waren die brandend actueel, bedenk de troebelen en tegenzetten van Pius IX. Geeft het pas De Clercq naast Byron te zetten? De dromende volksdichter naast de bespiegelende aristocraat? Daar gaat het niet om. Duidelijk is dat voor Byron de theodicee nog levend is. De Clercq schrijft een haast zuiver familiedrama, weliswaar een familie in de greep van haar conflict met de Godheid. De Clercq lag duidelijk niet wakker van alle archetypische incorrectheid, als hij er al van op de hoogte was – de theorie kwam ook maar naar buiten net in de tijd dat De Clercq zijn drama aan het schrijven was. Hij had ook iets tegen psychologie, en in 1925 was hij geen volksdichter meer.

KAÏN DOOR RENÉ DE CLERCQ: HET LAATSTE KAÏNDRAMA?

Het einde van een tijdperk

Met al het voorgaande zijn we tenminste uitgerust om De Clercq's Kaïndrama eens van naderbij te bekijken. Het Kaïn en Abilverhaal uit de bijbel mogen we in onze contreien hopelijk nog als gekend veronderstellen. We gaan hier alleen De Clercq's uitwerking van de Kaïnfiguur onder de loep nemen. Wij volgen de tekst van de uitgave van 1934. De Clercq schreef zijn Kaïn in 1925, precies een eeuw na Byron (1821). In De Clercq's verhaal is duidelijk de echo van Byrons Cain, a Mystery te herkennen, een drama dat De Clercq zeker grondig kende. De Clercq liet echter de

Luciferfiguur vallen wegens niet-opvoerbaar. Lucifer die met Kaïn het heelal doorkruist zou alleen in een film kunnen. De Clercq heeft geweten dat Byron beweerde zijn Cain niet meteen voor het podium geschreven te hebben, maar om te lezen of voor te lezen, als hoorspel zouden wij nu zeggen. De Clercq heeft niet geplagieerd, maar de resonantie met Byrons werk is onvermijdelijk, en hij maakt zoals gezegd weinig of geen filosofische bespiegelingen, bij Byron in de conversatie met Lucifer.

De Clercqs stijl is dichtelijk-retorisch, zelfs Byrons Cainstijl is realistischer. De Clercqs gemeenlijkheid straalt hier zelfs doorheen zijn beschrijving van het leven van Adam en Eva, van Abel en diens bruid Naëma. En al is De Clercq ook Kaïn, er spreekt menselijkheid en warm meevoelen uit zijn personages.

Kaïn, zoals gezegd in de legenden wel eens smid, of zijn zoon of kleinzoon is smid, en ook stedenbouwer, is de mens die zich losrukt uit de natuur en een kunstmatige maatschappij opricht. Ook De Clercq maakt van zijn Kaïn een smid, een invoering waarmee hij zijn verhaal een beslissende inhoud geeft. Zowel Byron als De Clercq halen, door van hun verhaal een individuendrama te maken de gehele paradoxale theodiceeproblematiek over zich heen.

Het verhaal, naar De Clercq

Adam en Eva, na de zondeval nu buiten het paradijs gevestigd, beschouwen hun zonen Kaïn en Abel. Abel, de jongste, is vroom en volzaam, godvrezend. Kaïn, de oudste, is goed maar hard en woest. Hij is ook smid en heeft al ploeg, mes en hamer 'uitgevonden'. Nog is hij aan het smeden, maar wat, dat houdt hij geheim. Adam raadt Abel aan te huwen met zijn tweelingzuster Naëma, Kaïn is al gehuwd met zijn tweelingzuster Merab. Ze hebben een zontje, Henoeh.

Kaïn wordt wel bewonderd door de anderen, maar ook gevreesd om zijn vrijdenkerij en vrijbuitelij. Hij is de rebel die niet ingeslapen is in een 'burgerlijk' bestaan en wil zich niet ingraven in een dagelijks leven. Hij is ontevreden en piekert over het menselijke bestel, een verknoeide boel, waaraan hij geen schuld heeft, dan nog in het zicht van het verloren paradijs.

Abel wil een offer brengen aan Jahweh, om gunst en raad te vragen bij zijn komende verbintenis. Merab beklagt zich over het geheime werk van haar man Kaïn, wiens gehamer dag en nacht blijft klinken. Merab: 'Hem knaagt een argwaan tegen mensch en God.'

Dan vertelt Merab haar droom aan Adam en Eva: zij zag Adam en Eva, Abel en Naëma naar het paradijs trekken, alsook zijzelf, maar zonder Kaïn. Bij de paradijspoort aangekomen staat daar niet de verwachte engel, maar Kaïn die het vlammende zwaard van de engel voert. Kaïn belet hen binnen te treden, roepend dat het paradijs van hem is. Toch nadert Adam hem en Kaïn heft zijn zwaard boven Adam; daarop springt Abel tussenbeide en vangt de slag op. Dan schrok zij wakker. Hierop verwacht Eva onheil.

Het inlassen van een droom of voorspelling is een geijkt procedé in de verhaalkunst. In mythen en legenden zijn waarzeggingen en dromen aanwijzingen, zij komen altijd uit, waarom zouden ze anders verhaald worden. Komt in een verhaal een verbod, dan wordt het steevast overtreden, anders hoeft het er niet te zijn en krijg je een ander verhaal. Zo begint het paradijsverhaal met een verbod, en waarom staat die boom daar anders wel, zonder verboden boom geen paradijsverhaal.

Merab en de anderen willen nu dat Kaïn ook een offer brengt, maar hij weigert. Kaïn: "Gedwongen eredienst kan niet gedijen ... te vragen heb ik niets, ook niets om voor te danken." Waarop Adam: "... en de schepping en het leven dan?" Waarop Kaïn: "... want slechts wie vragend krijgt is dank verschuldigd.'

Een eerste blijk dus van zelfstandigheid tegenover Adam en Eva en de anderen, of: de mens laat natuur en onschuld achter zich.

Kaïn verwijt Adam en Eva hun fout in het paradijs: "... moet ik om uwe schuld verwaten zijn? ... Hij [Jahweh] wist wel dat gij plukken zoudt ... Waarom hebt gij de rechten boom gemist? [de boom des levens] ... Wat baat de kennis van goed en kwaad?" En verder, samengevat: 'Nu zijn we als wormen, tot vergaan gedoemd. Moet ik danken om verderf en ouderdom? En ik moet wel zonder Hem voor mijn gezin zwoegen en mogen we Hem wel vertrouwen wat de toekomst betreft?'

Eva blunderde; misleid lijkt het hier wel, maar dat is niet zo, het verhaal toont hoe een mens nu eenmaal is wat hij is: een falende, zoekende, in de wereld geworpen. Het paradijs achter hem, je weet wel: Sehnsucht, Weltschmerz ...

Ook bij Byron verwijt Kaïn Adam en Eva hun misstap in het paradijs: "What had I done in this? – I was not born ..." Byron laat Adam roepen: 'O God why didst thou plant the tree of knowledge?' En Kaïn roept hem toe 'And wherefore plucked ye not the tree of life' – Dat zou tenminste een goeie zaak geweest zijn. Hier dus pure rebellie tegen God.

Byron heeft dus niet het minste archetypische benul om het eens zo te zeggen, en zit met alle tribulaties die daaruit volgen. Hij schreef ook een eeuw voor de archetypenleer die door C.G. Jung (1875-1961) uitgewerkt werd. De Clercq lijkt hier verdacht goed op Byron.

Kaïn gaat verder (bij De Clercq): 'Hij gaf ook Dood ... ik eer mijn vader en familie, maar niet God, ijverzuchtig' en nog 'Den menschen is het goed, als elke kracht die wij, door God gevloekten, met kracht ontrukken aan der aarde gierige schoot.'

Zo spreekt Kaïn tot Adam, die nog niet weet wat Kaïn aan het smeden is, en Kaïn beweert dat hij met zijn creatie macht zal verwerven. Adam waarschuwt echter en verwijst naar Lucifer(!), die ook viel door hoogmoed en trots. Ook Byron begon zijn stuk met een weigering van Kaïn om te bidden. Bij Byron is Kaïns wrok ver uitgewerkt en filosofisch en theologisch doordacht. De dialoog waarin Lucifer Kaïn instrueert, is scherp. Lucifer beweert verder geen godsgezag te erkennen, geeft toe door God verslagen te zijn maar is fier zijn eigen baas te zijn.

Zien we het verhaal zuiver als familiedrama, dan is God inderdaad onrechtvaardig en is het voorafgaande paradijsverhaal een absurditeit. Maar Adam en Eva zijn de voorgeschiedenis van elke individuele mens die ook Kaïn en Abel is.

Merab overdenkt nu Kaïns houding en bedrijvigheid. Ze weet dat als Kaïn iets in zijn kop heeft, het er ook uit moet. Kaïn wil straks zijn creatie aan allen tonen. Nu worden de offergaven voorbereid en aangebracht.

Wat moeten we nu aan met deze eerste woordenwisselingen, vanuit de archetypische context gezien? Zij worden zinloos, tenzij we het helemaal zien als inwendige monoloog waarbij de mens zichzelf als dusdanig in het bestaan geplaatst ziet: in het bestaan geworpen en brave godsvrucht levert niets op.

Kaïn spot met Abels minzaamheid en met alle vroom gedoe: 'Gegroet gij argeloos genietenden... gauw vergetend gij den vloek des Oppermachtigen dat gij in 't zweet uws aanschijns eten zult een zuur genadebrood, dat midden aardsche vreugd lijden staat en midden leven Dood.'

Hier rukt Kaïn zich helemaal los van het kinderlijke verleden. Zo staat de mens nu inderdaad in het leven.

Kaïn toont nu het zwaard dat hij al die tijd aan het smeden was: 'Een engel draagt het, 't moet wel heerlijk zijn.'

Kaïn is hier een Prometheïsche figuur: in conflict met de goden en godenkennis naar de mensen brengend. De straf die Prometheus kreeg om het vuur uit de hemel naar de mensen te brengen, tart alle verbeelding. Kaïn noemt wat hij gemaakt heeft 'zwaard'. De naam 'zwaard' is hier als een vooraf bekend begrip dat strijd en doodslag, winst en verlies betekent. Kaïn heeft dit alles nu gerealiseerd en gematerialiseerd in zijn ijzeren zwaard, maar hij beweert dat zijn zwaard een nutsvoorwerp is.

Abel vraagt Kaïn ook te bidden en te offeren, maar Kaïn besluit: '... Uw offer ware uit dank, het mijne uit vrees', en hij gaat verder: 'Vrees is in Kaïn niet, o schapenhoeder ...' en hij vertrouwt op zijn zwaard. Kaïn verwijt Abel dat hij Gods toorn en het hen toegebrachte leed vergeet, en hoe kan God toch gediend zijn met al dat gesmeek en bloedig geoffer?

Wat is in archetypische context de relatie tussen God en mens? Dit is: tussen het innerlijke fundament in ons en onze buitenkant waarmee we in de wereld overeind moeten zien te blijven? De relatie zal steeds conflictueus zijn en met schuldgevoelens doorspekt. Daarom doet de mens een gebaar, een teken van verzoening: hij brengt een offer, desnoods een offer van zijnsgelijken, het mensenoffer – op sommige plaatsen en tijden onvoorstelbaar uit de hand gelopen.

Psychologisch is het offer een bezweringsdaad, en die bestaat in twee ineenlopende gradaties: het vragende; gebed en afsmeeken, en daartegenover het afdwingen, uiteindelijk de magie: geesten en goden worden dan gedwongen of bedwongen.

Oudtestamentische profeten wezen erop dat Jahweh toch niet gediend kon zijn met al dat bloed en gerooster – een idee dat in de Kaïnverhalen sloop.

Abel wijst Kaïn erop dat hij met het zwaard hemelse kennis en kracht naar de aarde gebracht heeft, afgekeken van de cherubijn voor de paradijspoort. Het zwaard is iets bovenmenselijks, maar Kaïn zegt met zijn zwaard het paradijs te willen herwinnen, waarop Abel vraagt of er een Booze Geest in hem (Kaïn) gevaren is. Waarop Kaïn: 'Meent gij dat in een mensch de Booze Geest kan huizen? Was het dan een Booze Geest die sprak door moeders mond, wanneer zij met een lokkend ooft tot vader kwam?'

Zo ook Byrons Cain: Gardens which are my just inheritance. Byron beweert dat de slang niets anders was dan de slang, dit is: een weliswaar listig maar aards wezen, geen geest of duivel. Algemeen: het lot van de mens wordt door zijn aardgebondenheid bepaald. Hier loopt De Clercq mee met Byron.

Kaïn begrijpt de fout van Adam en Eva niet: '... Om hun onschuldig proeven zond Hij straf'. Abel zegt hem echter: '... Om 't overschrijden van een zwaar verbod.' Zij vragen zich verder af wat de dood eigenlijk zal zijn. Kaïns en Abels werelden liggen te ver uit elkaar opdat ze zouden kunnen samenblijven. Abel, vroom, volgzzaam enzovoort zou stagneren. Kaïn, opstandig enzovoort, weigert haast in Adams en Eva's daad een fout te zien, laat staan een zonde. En ze hadden nog wel evengoed van de boom des levens moeten plukken ook! Ook bij Byron vraagt iedereen zich af wat dood dan wel betekent – tenslotte is dan nog niemand, geen mens, gestorven. Tegenover het Bijbelverhaal is die vraag er wel bijgesleept: al is ze het stellen waard. Inderdaad, het kind, de jonge mens, weet niet wat dood is. Weten wij het? Is de dood meer dan een eeuwige droomloze slaap? Byron laat Lucifer Kaïn wijzen op zijn onsterfelijkheid. Is er in het hele Oude Testament wel iets als een ziel te vinden? Een paar figuren gaan met lichaam en al (welk al?) ten hemel. Ziel is een laat joods, christelijk begrip, verwant met antieke Oudegyptische en Oosterse ideeën. Geloofde Byron nog in de onsterfelijke ziel in zijn verhaal?

In een alleenspraak veracht Kaïn nu Abel en zucht: 'God wil zooveel dat ik niet willen kan, niet willen wil. Waarom bemoeit hij zich met aarde?' Kaïn verwijt God wat Hij de mens heeft aangedaan: hem eerst een paradijs geven en hem dan eruit gooien: 'De eerste zaligheid werd ons tot rampspoed.'

Hier is het paradijsverhaal archetypisch duidelijk verkeerd begrepen in die zin dat het oorspronkelijke verhaal precies een onoverkomelijke fataliteit weergeeft. Niemand heeft bedoelingen hier. Alles, alle aspecten van het mens-zijn zijn er gewoon en ontwikkelen zich of volgen elkaar op. Het probleem van de alwetende God die tot verderf bestemde mensen schept: een absurditeit, dergelijke ideeën kunnen maar uit onbegrip van en naast de mythe ontstaan en uit verwrongen en tot ongerijmdheid gedegeneerde godsvoorstellingen. Hier heeft Kaïn (De Clercq) deze verkeerd geziene God in het vizier. Deze ideeën konden ook maar duizenden jaren na het ontstaan van het verhaal (toen de mensen in de mythe leefden) ingang vinden, toen de mens zich rationeel opstelde en de mythe fataal

ontsteeg.

Overall waar de conversatie te sterk van individu tot individu gaat, dreigt de archetypische structuur in het gedrang te komen of wordt ze zelfs uitgeschakeld en wordt het verhaal essentieel onecht en uit de mythische context gelicht.

Byron laat Lucifer zeggen dat God ook het kwaad schiep (tenslotte schiep Hij alles). Komt het kwaad dan werkelijk van God? Schiep Hij alles, dan moet het wel, een onverdraaglijke gedachte in de christelijke theologie, voor wie God alleen maar goed kon zijn, en die daarom beweerde dat kwaad alleen afwezigheid van het goede was en geen door God in het leven geroepen dynamiek, een visie door moderne psychologen ten stelligste ontkend: de mens heeft ook een dynamische negativiteit in zich.

Kaïn beklagt het zich mocht de brave Abel ooit braaf nageslacht verwekken: 'Nooit, nooit, al wou het God!' roept hij zelfs. (Merkwaardig is wel dat Byrons Cain het jammer vindt dat Abel geen nageslacht zal hebben). Dat God zich met zijn hemel bemoeit, op aarde zal Kaïn heersen. Zo is de mens, zeker de moderne mens. En Kaïn wordt het beu steeds door de anderen tot offeren aangezet te worden.

Dit laatste betekent: de mens wil in de wereld boven zijn God staan. Gebed, offer, magie zijn voor de zwakken. De mensheid bestaat dan wel uit Kaïns- kinderen, maar velen blijven brave Abels – zij 'worden geleefd', en zit er geen hypocrisie in al die brave onderdanigheid? Velen weten het wel, maar houden zich koest om de lieve vrede, en zullen luid roepen als iemand hun wereldje verstoort.

Merab wijst Kaïn op de gevaren van het zwaard bij het nageslacht, maar Kaïn weerspreekt: 'Zal dan de maker duchten wat hij heeft gemaakt?' Waarop Merab: 'Het kan zich keren tegen hem.'

Wellicht ontgaat ons hier gemakkelijk het diepzinnige van Kaïns antwoord: 'Zeg dit niet luid, want Jahweh schiep zooveel.' En inderdaad, zo is in onze wereld wel degelijk de schepping, in de gedaante van de mensheid, zich tegen zichzelf en haar Schepper, hoe je die ook ziet, aan het keren.

Kaïn is ongeduldig: 'Zal ik als Abel naar wolken turen, lijdzaam wachtend op den Dag der Redding, ons zo vaag beloofd?' Merab vult aan: 'Die komen zal, naar 't schijnt door ééne dood, den dood van de Onschuldige.'

Maar hoe kunnen Kaïn en Merab iets weten over de komst van een Redder? In de bijbel is in het paradijsverhaal en het Kaïnverhaal geen sprake van een Redding (bedoeld is hier Christus' kruisdood). Dergelijk invoegsel in het drama is alleen door latere schrijvers mogelijk. Ook Byron beweert dat God op een dag een Zoon zal zenden, ten offer voor de mensheid. Bij hem is dat een veronderstelling van de gevallen engel Lucifer. En in het hele Oude Testament moet men wel met een sterk vervormend vergrootglas lezen om iets van een verwachte Redder te vinden.

Kaïn wil nu zelf een paradijs bouwen zo Jahweh hem het oorspronkelijke paradijs niet teruggeeft, en hij wil Gods kennis delen. Kaïn wil ten slotte wel offeren, en als Merab zich haar droom herinnert, vermoedt ze het onheil bij een offer door Kaïn en vreest ze het ergste. En het is met spot dat Kaïn ten offer trekt: 'De grauwe paradijszoon gaat ten offer!' en '... En offeren deed ik nooit ...'. Daarom laat hij Abel voorgaan in het hele ritueel.

K. Hulpiaw (René De Clercq, een monografie, p. 441) zegt dat Kaïns bereidheid tot offeren met een grote dreiging gepaard gaat. Inderdaad: Kaïn doet iets wat helemaal niet bij hem past. Bij De Clercq kan je wel zeggen dat Kaïn gaat offeren om van het gezaag af te zijn. Wat steekt daar uiteindelijk achter? Straks barst dan ook de bom. Hulpiaw nog: 'In Kaïn steekt iets van De Clercq.' Maar alle Kaïndramaturgen moeten wel iets als een Kaïnsyndroom hebben.

Abel brengt nu een lang gebed van dank en hulde voor hij gaat offeren, en smeekt voorspoed af voor zijn familie.

Maar wie niet alles geeft, geeft niets, en zo blijft men maar offeren.

Daarna brengt Kaïn zijn bede, en die klinkt heel anders! Het wordt één godslastering, waarin we dingen horen als '... Ik, als eerste mensch uit mensen geboren, heb ik als minder God geen vrijen wil? Moet ik, aardisch vorst, uw lafste dienaar zijn?' Kaïn offert tarweschoven en brood, '... Gewonnen in het zweet des aanschijns, dat mij telkendag herinnert aan Uw wraaklust en Uw vloeken...' Kaïn eist zelfs het paradijs terug en verklaart zich bereid met zijn zwaard de bewaker van het paradijs te bekampen. Kaïns bede is bij De Clercq zelfs veel feller dan bij Byron.

We zien hier een heel andere De Clercq dan de vroegere jonge dichter van natuurlyriek en zelfs vrome huiselijkheid. In 1925 is De Clercq, te vroeg verouderd, een getekend en verbannen mens. Bij De Clercq is er nog even de theodicee, die zal de volgende decennia, samen met de godsvraag, verdampen in de consumptiemaatschappij. De vraag naar het waarom van kwaad en lijden zal echter steeds blijven bestaan, ze hoeft er niet bijgesleurd te worden, ze kruist vanzelf onze wegen, maar aan theorieën kregen we een broertje dood. Opnieuw hier dus het probleem van een Algoede en Alrechtvaardige God, door Kaïn zelfs als wraaklustig gezien. Is zo'n God niet eenzaam in Zijn almacht, zo boven alles verheven? Bij Byron vraagt Kaïn of God gelukkig is in zijn eenzaamheid. Via Lucifer spot Byron met Gods verheven verlatenheid. De Clercq echoot: '... (God is) eenzaam, sterk, trots, afgunstig, roemzuchtig, mild en gierig.' Kaïn voelt het alsof God, met al zijn almacht, de spot drijft met zijn nietige schepsels en behagen scheidt in hun ellende. Kaïn ziet hier eigenlijk de onverantwoordelijke oudtestamentische God. Evenzo hadden de antieke goden en hun oppergod hun kuren. Het is ook een schimpscheut tegen de God van de christelijke institutie, door De Clercq opzijgezet.

Kaïn eist van God 'zijn mensenrecht', zo niet wil hij dat God met al het aardse breekt.

Archetypisch rukt hier de mens zich los van de Godheid in hem. Kaïn voert hier eigenlijk een innerlijke alleenspraak. Hij spreekt tot zijn diepste ziel die hem, de moderne, uiterlijke, onafhankelijke mens, wil uitschakelen of toch intomen.

Kaïn vraagt nu een teken zo God hem vrij wil laten. Daarop wordt Kaïns offeraltaar neergebliksemend en geeft neerslaande zwarte rook af. Wil Jahweh dan alleen bloedoffers? – zoals Abels lammeren? Dan zegt Kaïn nog: 'Neem dan mij!' Kaïn neemt het God kwalijk dat onschuldige nakomelingen mee moeten boeten. Hij scheldt Abel uit en wil diens altaar vernietigen en noemt hem 'lamslachtend huichelaar.'

Voor de psychoanalyse en archetypeleer zit hier dus de ongerijmdheid in dergelijke verhalen: het gaat niet om nakomelingen, maar om het totale individu dat steeds alle aspecten van de mens en zijn drama omvat, van zijn ontwikkeling van paradijselijke onschuld tot brokkenmakende verantwoordelijke-in-de-wereld.

Abel wil Kaïn beletten dat die zijn altaar vernietigt. Abel gaat tussen zijn altaar en Kaïn staan, waarop deze hem doorsteekt met zijn zwaard. De Clercq legt hier Kaïn een wereldbepalende uitroep in de mond: 'Dit zwaard weet van geen broederschap, en Jahweh haat ik sterk.' Daarop roept Abel: 'Ik sta voor Hem', waarop Kaïn: 'Dan, zwaard, begin uw daden.' Zowel bij Byron als bij De Clercq slaat Kaïn Abel neer omdat die hem belet zijn, Abels, altaar te vernietigen. In de bijbel is van dergelijke vernietiging of wil daartoe geen sprake. Abel wordt er, weggeleid van de offeraltaren, neergeslagen.

Beseft De Clercq ten volle de draagwijdte van Kaïns uitroep? Bedenken we dat evengoed De Clercq nog maar pas de eerste wereldoorlog achter zich had. 'Dan, zwaard, begin uw daden.' Wat De Clercq Kaïn hier laat zeggen kan niet anders gezegd worden, door De Clercq niet en door geen mens. Hier wordt gewoon de mens en de hele wereld getoond zoals die er nu eenmaal onherroepelijk bijstaan. En over de gebiedende wijs van de uitdrukking valt na te denken.

Kaïn geeft Jahweh nog de schuld van zijn wandaad: Hij had het toch kunnen verhinderen? Of waarom maakt Hij zijn, Kaïns, daad niet ongedaan? [met al Zijn almacht!] Kaïn besluit: 'Een ontrouw God heeft Abel en een ontrouw mensch tot broeder.' Daarmee is de mensheid voorgoed getekend.

Het is juist Kaïn die geen bloed kan zien! Kaïn schrikt zich dood bij het zien van Abels bloed. Onge-
weten is Abels slachten-tot-offer een compensatie voor zijn brave godsvrucht en onderwerping. Kaïn
moet bekennen dat Abel zijn God kent: Abel weet dat de Godheid bloed verlangt. In Christus zal God
de wereld vrijkopen met bloed. Is het tenslotte ook niet het Abelaspect in de mensheid dat de hele
geschiedenis door, bloed heeft doen vloeien? De vrede steeds weer bewerkt door bloedvergieten?

Wat is dat nu voor een God die zoiets laat gebeuren? Alleen als we alles als familiedrama zien,
is dit een probleem, het theodiceeprobleem. Archetypisch geschiedde hier geen moord, maar de
negatie van de individuele verstening in en door de maatschappij. We mogen stellen dat Kaïn buiten
zichzelf is als hij Abel doorsteekt. En steeds weer zal de mensheid, in zijn onbevroede godsnegatie,
zichzelf niet meer, de grootste wandaden verrichten – in naam van de 'vooruitgang der mensheid' of
'de verhevenheid van het bestaan' en wat nog. Zowel Abel als Kaïn doen bloed vloeien.

Kaïn roept nu uit 'Jahweh haatte ik, thans haat ik mijzelf.' Het besef en het zien van de dood grijpt
allen aan. Adam vervloekt nu Kaïn. Kaïn: '... Ik ben uw zoon niet ...' Adam zegt dat hij, Kaïn, nu
door God getekend is: 'Een rimpel zal zich in uw voorhoofd zetten' en 'Vergifnis is daar niet voor
broederslachters, of de Heer is niet gerecht.'

Maar Jahweh zal Kaïn beschermen. Hij gaf Kaïn een kenteken en elke Kaïn, elke mens, staat in
dezelfde situatie en zal de ander ontzien, zo niet is Gods wraak zevenvoudig. Adams vloek is dan
ook de vloek van de onschuldige paradijsemens, maar de echte actuele mens is de uitgedreven mens.

De vervloeking van Kaïn, bij Byron door Eva, bij De Clercq door Adam is humaan, dramatisch te
situeren, maar beter archetypisch te duiden. Het individu dat zowel God zelf als Adam en Eva, Abel
en Kaïn en de anderen is, alles ineen, het hele typenarsenaal, toont dan dat de mens de vervloeking
in zich heeft. Dit is: hij leeft in deze wereld met inherent de vernietiging van het status quo in zich, hij
is Kaïn, hij is God die de (Zijn) wereld gemaakt heeft, dit is wakker, bewust geworden is.

Eva zegt nog 'Meer dan vroeger zijt gij (Kaïn) mijn zoon dewijl gij schuldig zijt en lijdt.'

Eva voelt met Kaïn mee, zij weet wat schuld is en is moeder. Maar bij Byron is het Eva die Kaïn
vervloekt. Hier komt zo mogelijk wat persoonspsychologie bij kijken: De Clercqs vader stierf toen
René zestien jaar was, zowat de leeftijd waarop een jongeman het scherpst tegenover zijn vader
staat, en hij bewonderde zijn inderdaad manhaftige moeder. Byrons vader stierf toen Byron vier jaar
was – heeft hij hem later geïdealiseerd? – en zijn moeder neigde tot het hysterische.

Kaïn heeft meer van zijn paradijsmoeder dan van zijn vader: hij heeft de wil tot weten. De vader
vond het allemaal maar interessant. Daarom is het ook logischer dat Adam Kaïn vervloekt en Eva
hem de hand boven het hoofd houdt dan andersom.

En was hier een moord beschreven, waarom krijgt Kaïn dan niet de doodstraf of welke institutionele
rechterlijke straf ook? Dat er nog geen institutie was, is hier geen punt. Kaïn wordt verbannen, maar
dan verbannen naar overal, het meest nog is hij uit zichzelf verbannen. Er is geen sprake van
bewuste zonde in het bijbelse verhaal. Het gaat om een gebeuren dat het lot en de existentie van de
universele persoon weergeeft en bepaalt.

Kaïn werpt nu het zwaard weg, en hij weet dat er geen paradijs meer kan komen.

Het zwaard is echter gesmeed en niet meer uit de wereld te bannen. Het hele verhaal speelde zich
af in de nabijheid van het paradijs. Nog droomt de mens inderdaad van een gaaf en probleemloos
bestaan, een droom echter die onherroepelijk door elk mens weer opzij moet geschoven worden,
maar die nooit zal verdwijnen.

De Clercqs verhaal eindigt aldus: Merab (tot Kaïn): 'Waar gaan wij heen?' Kaïn (met zijn zoon
Henoch op de armen): 'Ver van dit oord. Ik wil een woesten wereld weten tusschen mij en 't Paradijs
... en dragen, lééren dragen.'

De eindfase in De Clercqs Kaïn lijkt wel een cryptomnesie van het einde van Byrons Cain. Het

paradijs, die droom ver achter elke volwassenheid, daarvan moet juist de afwezigheid leren gedragen worden, desnoods uit de herinnering gebannen, al poogt de moderne mens met alles waartoe hij in staat is een stukje paradijs voor hem (alleen) op te bouwen.

Wij beseffen niet meer de wijze waarheid – schier onbewust opgetekend door een verbannen en ziek geworden tanende mens, getekend door het wereldbestel van zijn tijd en die zo vroeg het leven achter zich wist.

BEDENKINGEN EN UITBARSTINGEN

Anno 1925 en daarna

Waarom schrijft De Clercq een Kaïndrama als hij ongelovig (?) geworden is? Of is het juist om de onaanvaardbaarheid van een hem opgedrongen systeem aan te tonen? Er is geen filosofisch-theologisch twistpunt in De Clercqs Kaïn. In de Clercqs tijd en omgeving betrof de discussie het godsgeloof en de institutie, niet het godsbestaan als zodanig, in bredere kringen althans. De Clercq betwist Gods bestaan niet in zijn Kaïn, hij vraagt alleen 'Wat voor vent is dat?' Maar van het een komt wel het ander. En De Clercq maakt van Kaïn een smid, zijn schoonvader was smid – Ring-King – maar Kaïn smeedt een zwaard...

Het kan niet anders dan dat ook De Clercq met het inherente probleem van het Kaïnverhaal te maken had, met de dispaartheid van de Godheid, al houdt De Clercq zich, vergeleken met Byron en de argumentatie van diens Lucifer, nog gedeisd. De Clercq is het niet zozeer om de theodicee te doen. Zijn probleem is de vrijheid, het geluk, de onafhankelijke mens.

De andere bijbeldrama's van De Clercq zijn niet mythisch-archetypisch, zij betreffen verhalen die verder in de bijbel voorkomen, waar de bijbel legende, historie of pseudohistorie geworden is en humaan maatschappelijke of interindividuele problematiek behandelt.

René De Clercq werd wel degelijk uit zijn paradijs verdreven, uit zijn Vlaanderen, en hij wilde er opnieuw een opbouwen, groots, Groot-Nederland? Is Kaïn De Clercq? Wilde De Clercq Kaïn niet een zwaard geven om zijn, De Clercqs, paradijs te heroveren? Dit is: het geluk te leven in een vrij land waar hij naast zijn taak de vrijheid genoot? Een tijdperk van vrijheid en geluk? De Clercq zou na de Tweede Wereldoorlog, zeventig jaar oud, een ontgoocheld mens zijn geweest. Idealist, dromer-dichter, in een spiritueel uitbloedende en stagnerende wereld, door techniek overspoeld. Honderd jaar oud, in 1977, wat zou zo'n mens voor commentaar geven, daar tussen de koelkasten en de computers? Verkoos hij, met zienersgaven, dan maar te sterven? De Clercq schreef zijn Kaïn in 1925, misschien werkte hij er al vroeger aan. Zijn veroordeling kwam in 1920 en concretiseert zijn ballingschap. Verliest iemand dan zijn geloof, wordt men dan wraakgierig of opstandig? Hij is zijn Vlaanderen, zijn paradijs, voorgoed kwijt. God, de Belgische overheid, heeft hem er voorgoed uitgegoid. De Clercq moet nu zweten. Hij verlaat zijn familie, zijn gezin, het burgerleven: hij doodt zijn Abel.

Toneel, drama, dit is de aanzet tot tragedie, vandaar tot ceremonieel en uiteindelijk tot het abstracte ritueel en de bezwering of magie. Met zijn Kaïn bezweert De Clercq in de eerste plaats zichzelf, hij wil de vrije Kaïn worden. In een woord: De Clercq moest zijn Kaïn schrijven. We mogen niet vergeten dat De Clercq nog honderd jaar dicht bij de romantiek zat dan wij, en de Godsvraag nog niet helemaal aan de kant geschoven was. De romantiek zindert nog na in De Clercqs oren. Hij ging ook niet mee met de actuele literaire stromingen van zijn tijd. Hij doet zijn ding. Hij was geen literator, was noch realist, naturalist of modernist, wilde dat ook niet zijn.

Het voor en tegen bij de romantiek werd in 1924 kernachtig omschreven door Thomas Mann (1875-1955). Romantiek is heimwee naar ons, naar hèt [universele] verleden. Uiteindelijk is het een dood-

verlangen, een verlangen naar de ultieme rust [‘waar baarmoeder en graf samenvallen’]. Maar is dat anders niet mooi, dat verlangen naar rust en de natuur; het gemoedelijkste, gezondste ter wereld? Het beminnelijkste, geboren uit de innigste diepten van de volksaard? De natuur is goed als rijpe vrucht die op het gepaste moment geproefd mag worden, maar [later] onvermijdelijk gaat verderven. Natuur en romantiek zijn heel mooi, maar we moeten ze uiteindelijk overstijgen. Een mens moet voor het leven kiezen, niet voor de dood [de mens is Kaïn].

Anders gezien

De Clercq's Kaïn is een literair nakomertje. Wilde De Clercq, in 1925, nog iets schrijven (om den brode? Zie *Van Aarde en Hemel*), het Kaïnverhaal lag voor het rapen, zeker met zijn kennis van Byron. Inspiratie overbodig, de stof is er. Het maakt niets uit of De Clercq werkelijk het laatste Kaïndrama pleegde, maar in zijn tijd en wat later, was het uit met het opvoeren van bijbelverhalen. Passiespelen werden folklore zo ze dat al niet waren. Toch wordt De Clercq's Kaïn nog eens opgevoerd: tijdens de Tweede Wereldoorlog.

In de tegenwoordig te snelle Westerse culturele evolutie-revolutie heeft het tweeduizendjarige christendom in een paar eeuwen alle betekenis verloren. Bijbelverhalen zijn sinds een goede halve eeuw alleen nog stof voor spektakelfilms.

Ook dat nog een keer

Kaïn mag Abel met nog zoveel pathos en dramatiek doodslaan en bloemrijkeloquent aan zijn eind helpen, dat is tenminste nog essentieel. Hebben ze het als twee individuen over hun God, dan gaat het scheeflopen, dan is het niet meer je mythische dat. Kortom: de godsvraag staat buiten de mythe en is irrelevante rationaliteit, filosofie, een vijf drieduizend jaar na Pasen.

Het Kaïn-Abel conflict moet duidelijk als een innerlijk, individueel-existentieel conflict gezien worden en is tevens universeel, bij volken met enige cultuur dan. Het is maar dat, nu de psychoanalyse al het nodige implementarium geleverd heeft om mythen en legenden eindelijk eens te duiden, niemand er nog een bal om geeft! Tijdsgeest heet dat. Het institutioneel religieuze kaartenhuis viel ineen, de psychoanalyse toonde alleen maar waarom. Als de massa eenmaal doorheeft dat ze belazerd werd, heeft ze geen uitleg meer nodig, ook geen psychoanalytische. Het triumfalisme begon af te brokkelen. Streuvels schrijft romans als één groot vraag- en uitroepingsteken. Walschap zal gaan fulmineren. Volkshater Mercier voert zijn laatste nummertjes op. Mensen met rare dingen op hun hoofd moet je inderdaad nooit zomaar geloven.

Zijn hiermee alle discussies en opvattingen over Kaïn- en andere bijbelverhalen van tafel geveegd? Je doet maar.

De Clercq en nog een archetype

Nu is er ook de archetypische toestand van geborgenheid, daar streeft iedereen naar. De metafoor daarvan is de moederfiguur. Ook de idee van plaats van oorsprong beantwoordt daaraan. Onze oorspronkelijke plaats is de plaats onzer vaders, de geboortegrond, vandaar vaderland. Romantici geven hun land, hun streek met de natuur, echter de titel moeder mee, bv Moeder Vlaanderen. Zijn we uit ons land weg, dan spreken we van het moederland. Krijgt het een goddelijk statuut, kan het bedenkelijk worden.

Naast het stelsel natuur-geboortegrond-vaderland-moeder, is er de toestand van wet en orde, voorgesteld door de vaderfiguur, evenzeer bedenkelijk bij goddelijk status. Beide toestanden sluimeren in onze geest, in onze verlangens. Wij hebben beide nodig om een leven op te bouwen. Komt een

van die toestanden in de verdrukking, dan doemt zijn symbool op, in dromen, fantasieën, verlangens. Die worden op hun beurt uitgebracht in kunst, literatuur, poëzie. Nu snap je het wel: René De Clercq = Natuur + Gedichten + Paradijs + Kaïn + Vader België + Moeder Vlaanderen + De zware Kroon + Toortsen + De Noodhoorn + Het Boek der Liefde. Nergens voor nodig De Clercqs doopceel nog verder te lichten.

In het christendom werd het moederaspect ingevuld door de figuur van Onze-Lieve-Vrouw. Als enige goddelijke vrouwenfiguur kreeg zij de hele lading van beschermende en helende krachten voor haar rekening, zie de litanie van O.L.V. En hebben wij geen Onze-Lieve-Vrouw van Vlaanderen? Een religie nu moet alle aspecten van de menselijke geest een plaats geven. Duwt een godsdienst zeker aspect in de verdrukking, zoals in het christendom de seksualiteit, in islam en jodendom de vrouw als dusdanig, dan kunnen wij het ergste verwachten. We hebben maar rondom ons te kijken.

Literatuur en kritiek

Is het niet onmogelijk geworden nog een nieuwe romanstijl te vinden? En moet dat dan? Goede romans van elk soort kunnen steeds geschreven worden, maar een nieuw soort roman? Hebben we niet alles gehad, van totaalstructuur tot totaalontbinding, van romans als kathedralen tot de meesterlijk gezochte puinhoop en de chaos, personages van hoer tot heilige en heilige hoeren, van wereldredders tot totaal ontredderden.

De Clercq is te weinig met literatuur bezig geweest om mee te zijn gegaan in een of andere literaire stroming van zijn tijd. De huidige roman: verfijnde soap, 'reality writing', ach, een mens wil zijn wereld, wereldje, leren kennen, daar gaat het tenslotte om. Maar nu: allemaal flarden tegenwoordige tijd zonder diepgang, beschouwingen, engagement of kritiek. Daarvoor moet je andere, specialistische dingen gaan lezen. En de literatuurbijlagen, met al die foto's van sipkijkende schrijvers en schrijfsters, met hun lange krullen of het nieuwste soort stekels, ergens tegen een boom hangend of in een raar deurgat. De literatuur van nu: wachtkamerlectuur, tijdschriftjes van niks. Nou nou nou, loopt het dan zo'n vaart? Het degelijke zal wel komen bovendien. Maar ging de laatste Nobelprijs Literatuur niet naar een nonfictie oeuvre?

Het laatste boek dat de lezende Westerse mens nog even door elkaar schudde was de De Da Vinci Code, niet eens een probleemroman, sociaal noch persoonlijk, maar een ontspanningsthiller die nog even een gevoelige Westerse snaar aansloeg – beproefd mengsel van seks en religie. De heibel om De Duivelsverzen had niets met literatuur te maken.

Het probleem bij kunst en literatuur is dat de ene het niet begrijpt en zijn hele leven blijft vastzitten en maar lezen en dat het voor de begrijpers al lang niet meer hoeft. Een minieme fractie komt van het eerste tot het tweede. Voor die moet je het doen.

De grote Europese literatuurstromingen van De Clercqs tijd gaan aan hem voorbij, zelfs aan Streuvels, die wel grondig op de hoogte was. Zij schrijven in de eindeloze schaduw van de modernisten, van Joyce, Mann en Proust, en komen er als dorpsdichter en -verteller uit. Streng maar rechtvaardig, en wat geeft het wel allemaal. Een goede volksdichter is een goede volksdichter en een goede verteller is een goede verteller. Beide zijn in de lokale traditie blijven steken of weigerden met de Europese stromingen mee te gaan. Streuvels heeft het er nooit uitgeflapt maar zijn veertig jaar geschrijf is één suggestie. De Clercq durfde zijn nek uitsteken en voor zijn sociale idealisme en zelfs utopisme uitkomen. Beiden een voetnoot geworden, maar zij hebben geleefd.

Wacht nog even

In De Clercqs tijd is de maatschappelijke tendens, in één woord samengevat: voorwaarts! De jeugd krijgt het devies 'Hoger op! Aktie!' mee. Er was tenslotte sociaal, politiek, economisch, cultureel... ook nog zoveel te doen. Mensen leefden nog voor een ideaal, konden dat nog. En nu? Is er nu

nog een levensproject? Wat is dat dan? Iets zeer persoonlijks blijktbaar, tot in het egoïstische toe. Paradise lost? Geen nood, daar zijn de reisbureaus en de toeristenverenigingen. Elke zomer twee weken paradise regained. Van De Panne tot Boom, van San Francisco tot Kamchatka. Ontdek, beleef, geniet! Die gebiedende wijs moet een mens toch de strot gaan uitkomen? En denk dan eens aan Noord-Afrika: mensen die van drieduizend kilometer ver komen om daar in de zon op hun luie kont te gaan liggen, tussen de sukkels, de fanatici en de hongerigen nog wel, terwijl de halve wereld... Is dat niet vragen om afgeknald te worden?

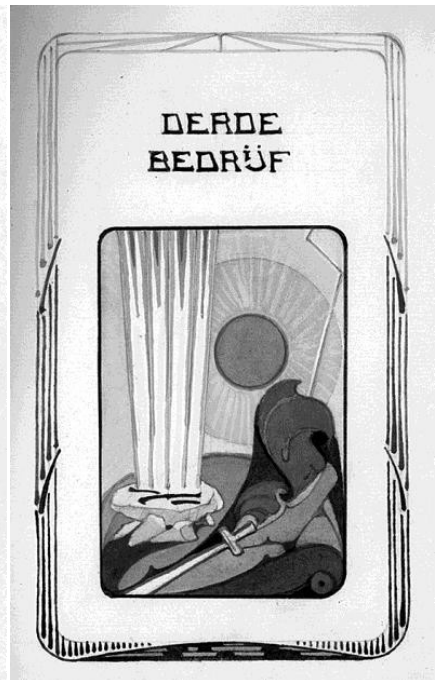
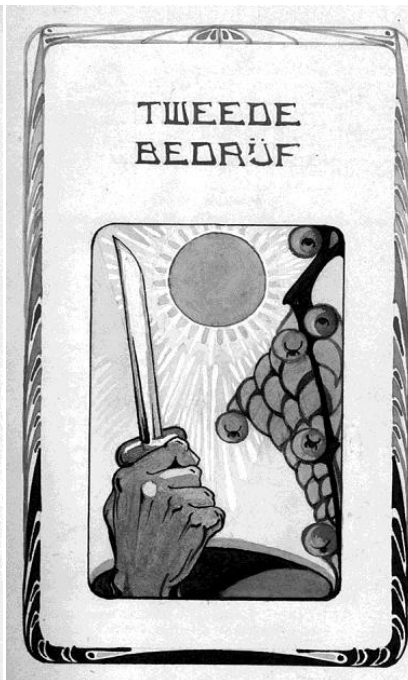
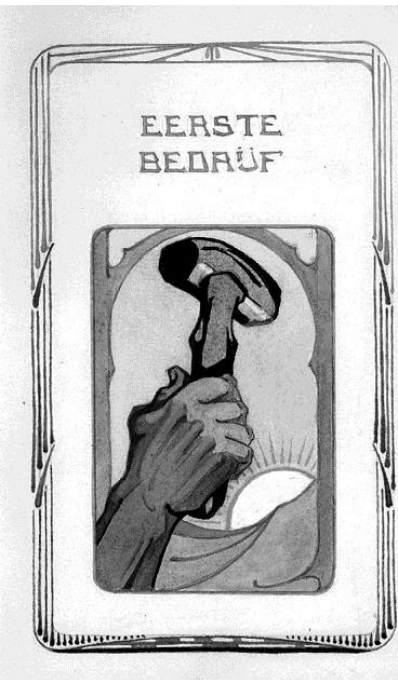
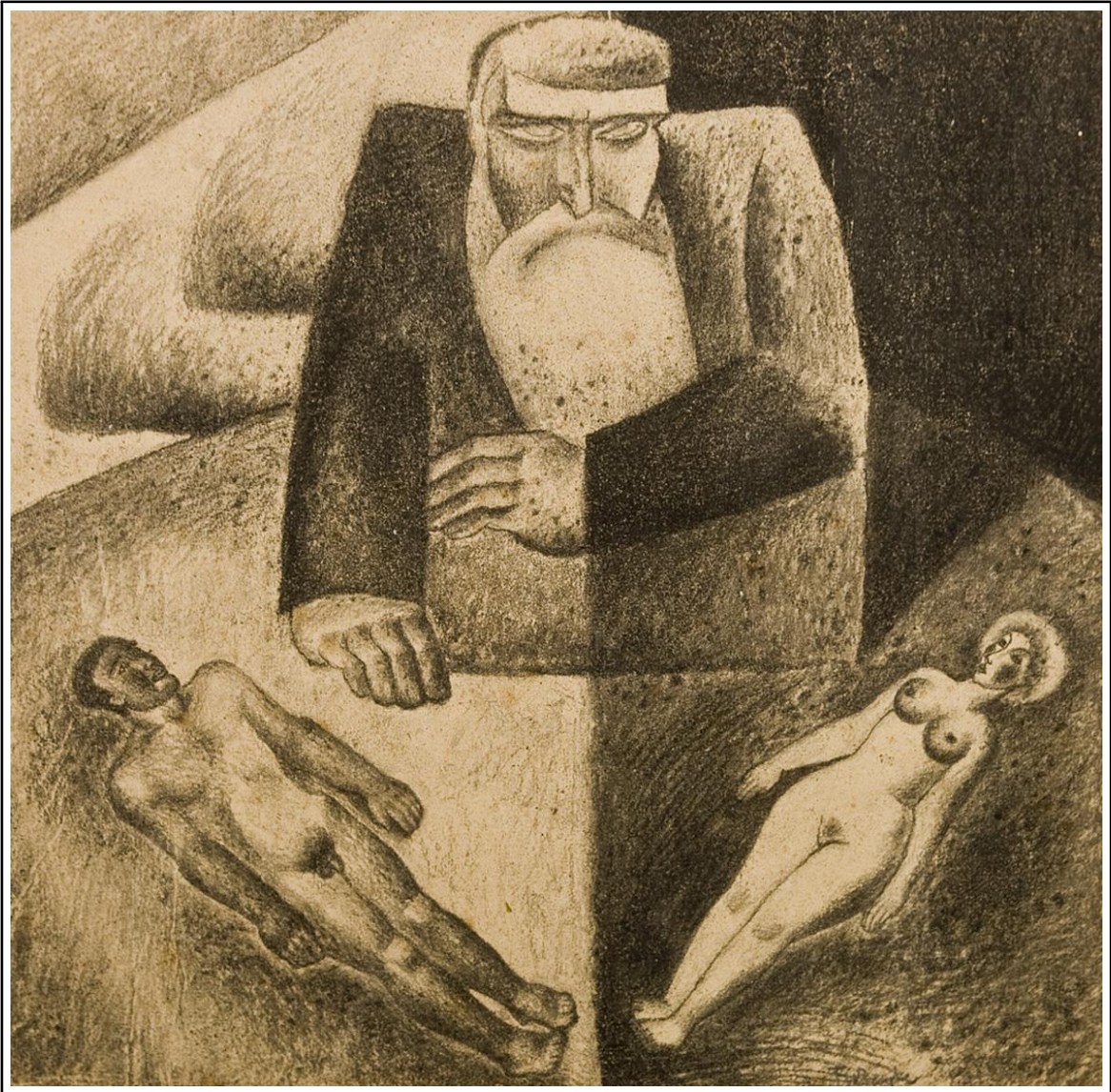
In de sixties, toen de 'beschaafde' wereld uit de bol ging, wilde de jeugd plotseling niet meer volwassen worden. De minirok kwam er en de korte sportkousen: kinderlijk. Jongens lieten hun haar groeien. Jong blijven, wacht eens even! De populaire muziek werd met de dag primitiever: steentijd + elektronica. Wat zullen wij volwassen gaan worden in jullie geautomatiseerde burgerwereld vol aftandse godsdienst en commercie. We gaan even in het Oosten zien, de Wijsheid-met-hoofdletter zoeken. Indië en Nepal. De cultuurfilosoof Marcuse gaat doodleuk beweren dat alle protest ten slotte gewoon gecommmercialiseerd werd. Protest als consumptieartikel! Iedereen vol haar en baard en in jeans, protest in blik.

Nu zijn we weer vijftig jaar verder. Het is wel alsof we zelfs ook geen afwachtende jeugd meer willen zijn: we worden kleuter, of gewoon primitief. Het haar in onnatuurlijke snit of in stekels, tattoos, piercings, en iedereen loopt aan een (pap)files te sabbelen. Alle gebruiksgerief als voor de kleuterklas bestemd. Ietsje verder op dees aardkluit wordt het met de dag grimmiger. Geen consumptie daar-ginds, maar rancune, godsdienst in strijd met de mensenrechten, voedingsbodem voor fanatisme. Europa verweekt, principes verdamp: droomland voor terroristen. Quo Vadimus! Renaat! Waar zijn uw verzen?

Dit is ook een wereld, burgerlijk materialistisch, die de kunstenaar er als overbodigheid uitgooit, om hem vervolgens om het prestige en het blasé via de kitsch weer binnen te halen, gegalerieerd en gecommmercialiseerd in het consumptiegareel gedwongen, of voor wat stomme rariteiten zorgend: is uw varken al getatoeëerd? Conceptuele kunst: de toeschouwer moet zelf maar uitzoeken wat voorgesteld wordt, de kunstenaar de ultieme luiaard geworden. Bronzen gedrochten 't allenkant. De kunst kan ook de snel veranderende maatschappij niet meer bijhouden. Vandaag zal morgen gisteren zijn: een vooruithollende automatiserende en digitaliserende wereld die niet meer weet waar zijn hoofd staat, broodnodig onder hypnose gehouden met ontspanning en verbruik. En zie onze opsmuk: in een nagespeelde omgeving splinternieuwe antiek deponeren, in vlakten van ziellose alledaagsheid. En omdat alle inspiratie zoek is gaan we gewoon het bestaande in reuzenafmetingen reproduceren. Waar moet dat heen met die polyesterbuldogs van anderhalve meter? Met die reuzenlantaarns met zo'n kleine lichtjes? Met de 'echte' kunst gemaakt van schroot en brandhout?

Oorzaak van alles is onze onbekwaamheid de verworvenheden van wetenschap en techniek bescheiden en doelmatig in het leven te integreren. De commercie klopt alles op, de mens is een veel te mercantiel wezen. We stammen wel van een proto-aap af, maar we zitten vol serpenten- en vossenstreken. Dankzij het bewustzijn de enige diersoort die zichzelf massaal uitroeit, zijn spirituele patrimonium achteloos terzijde schuivend. Met de 18de-19de eeuw was het voorgoed uit met de rust, zover die er was. Toen kwam een eind aan duizenden jaren stilstaan, en leren lopen is moeilijk.

Zo trokken we dan op zevenmijlskinderschoenen door de porseleinwinkels van psychologie, religie, literatuur en cultuur. Als er potten rammelden tot ze barstten en uiteenvielen, dan waren het geen goede potten. Ongeruimd staat netjes.

Als de boog niet gespannen staat

*Liever dan een vis die in de goudzee zwemt
liever dan een vogel die geen sparen kent*

liever dan een freule

Tineke van Heule

Tineke ons maartje in zijn hemd!

Hoe het academisch establishment een volks gedicht aanpakt. Gesubsidieerde postuniversitaire analyse van het beroemde gedicht *Tineke van Heule*, van een vergeten dichter die we allemaal kennen. Met enige sociologische duiding.

Het gedicht bestaat uit drie dubbele strofen van telkens vier en vijf ritmische regels en heeft ook een refrein. Zodoende was het gesneden koek voor onze toondichters, en prompt werd het ook een lied. Zolang de mensen zongen alom bekend. Het gaat ons echter om de tekst en de inhoud. Die gaan we stap voor stap bekijken.

- (1) Tineke van Heule, ons maartje
- (2) kan werken gelijk een paardje
- (3) kan melken, kan mesten
- (4) kan schuren gelijk de beste
- (5) Tineke van Heule, ons maartje
- (6) staat hoog in de gunst van mijn vaartje
- (7) en als moederke haar prijst
- (8) dat mijn zuster erom krijst
- (9) dan lach ik een beetje in mijn baardje

Regel (1) geeft aan dat er een **verteller** is. In een verhaal, ook gedicht, staat de verteller niet noodzakelijk voor de schrijver, hij kan een fictief figuur zijn met eigen opvattingen die niet noodzakelijk die van de schrijver zijn. Hier is het echter zeer waarschijnlijk dat de verteller des schrijvers alter ego is. Daarmee blijft de inkadering fictief en is alleen het inhoudelijke reëel.

Schrijft de schrijver via de vertelinstantie in de eerste persoon, dan vallen verteller en protagonist samen, zij zijn één en dezelfde. Is de protagonist dan ook nog het alter ego van de schrijver, dan vertelt de schrijver als verteller-protagonist ook wel een eigen visie of belevenis. Hier is dit dus hoogstwaarschijnlijk het geval.

In regel (1) komt de verteller te voorschijn in het voornaamwoord "ons". Hiermee geeft de verteller aan dat het maartje, waarover hij het zal hebben, niet uitsluitend van hem is. Verder in de strofe blijkt van wie nog zoal. Regel (2) evalueert de activiteiten van het maartje: via een volks gezegde wordt ons duidelijk gemaakt dat het om een meid met poten aan haar lijf gaat.

Wij gaan bemerken dat steeds weer diminutieven zullen gebruikt worden, voor personen, andere levende wezens en ook wel voor levenloze zaken. Daarmee baadt het hele gedicht in een gemoedelijke sfeer.

- (10) Tineke heeft geld noch goedje
- (11) noch landeke noch pandeke noch koetje
- (12) noch huisje, noch kruisje
- (13) noch een lappeke voor op mijn buisje
- (14) Tineke heeft geld noch goedje

- (15) maar een hemel is haar lachen en haar groetje
- (16) als ze trippelt naar de bron
- (17) met haar emmer in de zon
- (18) en haar klompeke vast aan haar voetje.

De tweede dubbelstrofe beschrijft in haar eerste helft (regels 10–13, ook 14) de materiële en sociale positie van de meid: zij is bezitloos en heeft zelfs geen lapje om de buis van de boerenzoon te herstellen. Hoe zou ze ook. Dure stof nog wel. Buis is ook een soort kledingstuk dat toen al uit de tijd was, zodat we regel (13), het slot van de eerste helft, metaforisch moeten opvatten.

Die meid uit proletariërmiddens mag blij zijn dat ze bij een boerengezin kost en inwoon gevonden heeft, ze zal dus wel haar best doen. En ze heeft nog andere troeven. Al heeft ze geld noch goedje, een hemel is haar lachen en haar groetje. Opgewekt en hups mogen we zeggen, komaan, een lekker dier dus. Of is het diertje.

Een amorele onverlaat parodieerde hier ooit: "als zij tippelt bij de bron, décolleteetje in de zon, minirokske vast rond haar poepe..." Dan kunnen wij dergelijke aberraties alleen maar ten felste afkeuren (al is het mooi gevonden, zeg nu zelf).

- (19) Tineke van Heule mijn minneke
- (20) op u staat mijn zoetste zinneke
- (21) u lust ik, u kust' ik
- (22) op uw harteke bouw en rust ik
- (23) Tineke van Heule, mijn minneke
- (24) mijn poezelig dubbelkinneke
- (25) leg uw handeke in 't mijn
- (26) en een bruiloft zal het zijn
- (27) van een boer en een schoon boerinneke!

De derde dubbelstrofe verhaalt de verzuchtingen en verlangens van de verteller, die het intussen behoorlijk te pakken heeft. Een koosnaam voor zijn uitverkorene is "poezelig dubbelkinneke". Geliefden gooien nu eenmaal de gekste naampjes naar mekaars hoofd.

Het gedicht eindigt uiteindelijk met het huwelijksaanzoek van de protagonist. Toentertijd was het huwelijk de enige wettelijke toegangspoort tot de geneugten des levens. Daarbuiten werd je een morele outlaw wie de eeuwige verdoemenis wachtte.

En nu het refrein. Hierin overschouwt de verteller andere vrouwspersonen die het binnen zijn opvattingen niet zo goed afbrengen als zijn Tineke. Beeldrijk omschreven zijn ze: geen vis uit een goudzee moet hij hebben, geen vogel die geen sparen kent. Liever dan een freule Tineke van Heule in haar hemd. Groot gelijk heeft hij.

Als je terugkeert

Een sarcastische Satire

Grieks: *sarkazein* — het vlees ervan afscheuren.

Latijn: *satura* — schaal met allerhande fruit, vandaar: mengelwerk, hekelend, pikant.

Niemand zal mij geloven en toch is het waar, het kan niet anders. In een fietsstraat, ergens in het Deerlijkse moerenland, vonden we vreemde bladen, affiches van onlangs verlopen evenementen. Niks bijzonders op het eerste gezicht, maar de anders lege achterkant sloeg ons met verstomming. Daarop stonden te ksten in handschrift, in kleine zwartbruine lettertjes in het papier gebrand, geen inkt, mysterieus. Tweede mysterie: dat was het geschrift van René De Clercq! Geen twijfel mogelijk. Vandaar ons relaas. Wij geven hier letterlijk weer wat we lezen. We hebben het aangevuld met eigen bedenkingen; een onmenselijke dwang overviel ons, alsof De Clercq ons daartoe aanzette. Die bladen! Onmogelijk toevallig op ons pad gewaaid. Ziehier tekst en uitleg.

Een Terugkeer

Ik ben terug! Wat is dat nu? Zo ging dat ongeveer. Ik voel mezelf weer samengesteld worden, maar veel ijler, ik kan overal doorheen. Ik lig hier in de grond en zie niets. Wat is dat, ik kan er zo uit, opstaan, naar boven. Nu zie ik wel, en ik sta op de grond. Daar een beeld, iets van Cantré zo te zien. En die muur, een kerk. Dat is verdomme mijn kerk! Beetje anders, dat wel, en die straat! Mensen, wat is hier gebeurd? Daar een soort flikkering boven die gevel. Cijfers, een datum? Dan ben ik in het jaar tweeduizend en zoveel terechtgekomen! Rare auto's, fietsen, en de mensen bijgod. Daar naderen er een paar, God, ze lopen dwars door mij, ik ben lucht, onzichtbaar. Ik zal me maar uit de weg houden.

Daar een paar jongedames, helemaal geen Tinekes. Dat haar! Zijn dat kleren die ze aan hebben? Mijn moeders ondergoed was stukken uitgebreider. En zorgeloos, mankeren blijkbaar niets, in alle weelde gewoon lustig op straat. Ach ja, het eeuwig leven van de jeugd. Dat was hier in mijn tijd wel even anders. Zien eruit als prinsessen, godinnen, bosnimfen, heksachtig lief. In mijn tijd kwam je deftig op straat, men toonde zich burger, dame. De armste drommel deed nog zijn best. Die wezens hier willen er precies niet opgegroeid uitzien. Juffrouw Niemendalle.

Ja, René, de infantiliserende slaat toe, overal. Hun nachthemd-look al opgemerkt? Waarom nog echte kleren dragen. Overbodigheidsversiering, onwerelds, gekke rariteitjes, het gewone van de dagelijkse dag negerend. De hele wereld een kleutertuin.

Daar enkele bijna-grijsaards. In een te lange korte broek, of is het een te korte lange broek, boven hun al of niet gebruikte kromme kuit. In mijn tijd waren de broeken lang of kort, dat laatste voor de sport. Op straat was je deftig. Ginds een vrouwmens in een broek! Overal scheuren, wat heeft die meegemaakt? Nogal strak ook. En daar nog zo een, en ginder. Is dat misschien een grap? En die mismaakte hondjes die sommigen meesleuren.

Noch lang noch kort, René. Wij zijn een generatie die het niet meer weet, noch waar haar hoofd staat, zo ze er nog een heeft.

René, die scheuren, dat betekent "Wij zijn uitgeraasd, het is voorbij, de wereld om zeep, nergens nog voor nodig deftig te zijn." Lijstjes en delen ondergoed zichtbaar. In alle soorten onderlijf de straat op, in dikke letters wat onzin erop gedrukt. Geeft niet. Kledij van "We doen niet meer mee," maar ze zitten er volop in. Ferme décolleté: daar zijt ge toch niet kwaad om, René? Haha. Dat verschaft overigens een diep inzicht in de vergankelijkheid van alle vlees. Maar memento mori nog een eeuwigheid ver.

Maar die jonge kerels, wat een baard en haar, past langs geen kanten bij hun, bij gelijk welk gezicht. Of alsof ze juist uit bad komen, of geplakte stekels. En niemand weet waarom? Mode? Daar loopt er een in zijn onderbaai, midden op straat, maar ja, zijn armen zijn blauwverbrand, de stakker. Nee!

Wat is dat? Tatoeage! En ik die dacht dat na die oorlog wel het toppunt van gekte bereikt was.

Die vreemde hoofdversiering is primitiviteit. Primitieven tooiden zich om mens te zijn, onderscheiden van de dieren in hun immer gelijke natuurlijke voorkomen. Zo ook tatoeage, die ook hun plaats in de stam aangaf. Al dat soort dingen. Hier een mode, een terugval naar de primitiviteit. Nu moet je er half wild tot wild uitzien wil je erbij horen.

Ginder twee carnavalfiguren op een gekleurde fiets. Flickerende strepen op de jas. Oei! Dat is politie! En overal onnozele plakborden en lichtgevende prenten. Wat willen ze daarmee. Straten volgeschilderd, overal panelen, dat verkeer moet ook wel koest gehouden worden. Rijden ze er veel dood? En daarbij lopen ze rond met een air alsof ze alles weten.

Ze weten alles, René, zelfs dat het regent en morgen zaterdag is. Heeeei als ze eraan komen, Jooow als ze vertrekken. Kinds. En kussen maar, de drommels, een of drie, een modekus, maar waarom ook niet. Niet muggeziften.

Zovelen verbergen hun ogen achter donkere glazen. Wanneer is dat begonnen? Zien en niet gezien willen worden: oneerlijk vind ik, loensheid als mode. Allee, ze menen het misschien zo kwaad nog niet. Daar ene met iets als patrijspoorten voor haar ogen. Kom nu. Dunne wenkbrauwen, wimpers als zonneweringen. Is dat een ziekte? Het lijkt soms of ze intens met iets bezig zijn, niet meer op hun haar of kledij of gelijk wat letten. Zo zijn de mensen, opdirken en dan doen alsof het allemaal niets is. Gekleurde gezichten als toneelspelers. De wereld is een schouwtoneel. En kost dat allemaal geen geld? Wat lawaai plots boven mijn hoofd. Een vliegmachien, reusachtig, en zonder schroeven, hoe gaat dat?

En dat is allemaal nog maar de buitenkant, René. Wat zit er dan in die koppen? Ze zijn niets, het geleefd worden tot het uiterste opgevoerd. In uw tijd is dat begonnen, Renatus, of nog wat eerder. Het beetje geld dat ze over hebben gaat naar hun pleziertjes. De nieuwe look en houding: geslagen, afgepeigerd. Op de reclames, modeshows: stuur, wantrouwig, alsof ze pas een rammeling kregen. Een blik alsof ze het niet meer weten, moe, verveeld. Smoelen trekken, niets is belangrijk. Alsof ze eeuwig onderweg zijn, geen doel, *on the road*, maar naar nergens.

Dat vliegtuig, zo'n gevleugelde stof en CO₂ blazende sardienendoos vol malloten die zo nodig een paar duizend kilometer zuidwaarts in de zon moeten liggen. *Congé payé*, ooit van gehoord, René? De vermoeiendste periode van het jaar. Hun pleziertjes blijkbaar belangrijker vindend dan dat hun kleinkinderen geen water en lucht meer zullen hebben.

Nu kom ik op een voetbalplein, zo te zien, maar wat voor een! Met hoeveel zitten ze hier? Ze gaan geloof ik beginnen. Wat is dat voor een ceremonie? Alles voor een matchke shotten. En dat kindermisbruik bij de presentatie, openbaar en collectief nog wel. Die kinderen voor het leven getekend, dat staat vast. Psychisch voetbalsyndroom. Ziet niemand dat?

Die spelers, wat een bende. Schoolkinderen, pubers, clowns, rabbi's, imams, snobs, primitieven, sjamanen in voetbalbroek. Om op een bal te shotten. Ontaarden aller landen, verenigt u en shot.

Groot gelijk heb je, Renaat. Je zag het miljoenen vergarende opgepepte zootje. Weet je dat er zijn met tien auto's en een vliegtuig voor hen alleen? Met op een bal te trappen. Die ballen, Renaat, genaaid en geverfd door kinderen in het Oosten, die allang blind of dood zijn eer die bal versleten is. Topsport en olympiek: oefenterrein en experiment van de farmamaffia. En weet je, er is daarin iets als de noodzaak van het onnodige, uitlaatklep voor een vergaloppeerde massa. Hou ze dom. Hou die menigte onder narcose of de hel breekt los. Zinloos, overbodig, daarom kan er zo heerlijk moord en brand bij geschreeuwd worden. Sport is gezond, topsport is crimineel.

Daar nog zo'n plakbiljet. Een muziekgroep gaat optreden. Azijnsmoelen, welke muziek spelen ze dan? In mijn tijd maakten we lol, verdomme! Gaan ze dan optreden tegen hun gedacht? Een korvee? Waarom doen ze het dan? Roem, de centen? En in al die blaadjes staat dat je moet ontdekken, beleven en genieten. Met zo'n gezicht? In mijn tijd deden we dat zo wel, en zonder toten

trekken. De hele boel *fake*. Waar haal ik dat woord nu? Dat is bedrog, namaak.

Zo ziet heel onze wereld er nu uit, Renaat. Die muzikanten, je zou ze eens moeten bezig zien en horen. Oorverdovende leegte, alles uit het ijle. Niemand weet nog waar hij mee bezig is, al is hij de hele dag bezig.

Ik loop, zweef maar wat verder. Daar ligt een boekje op die bank, zeker vergeten. Een dichtbundel, dat treft. God, zijn dat gedichten? Schizofreen gewauwel. Gruwelijk. Er klinkt lawaai uit dat café daar, het lijkt haast op muziek, primitief dan. Een kreunstem schreeuwt "Blijf bij me! Ga nooit meer weg!" Zijn lief moest hem een oplawaai geven.

De Clercq, de wereld is veranderd. Nog geen vreemdelingen opgemerkt? Van alle soorten, zeg er maar niets over. Velen hebben niet eens een woonst. Laat staan dat er een zonnig licht door speelt, zoals je zo mooi dichtte. En een dichterlijk te omschrijven stiel, dat is er ook niet meer bij, voor niemand. Hoe ze nu ploegen en smeden, of voor dat scherm zitten. Het zal *Radio Twee* geweest zijn die je daar gehoord hebt. Wil je een intellectueel folteren, doe hem een half uur naar Radio Twee luisteren.

Ik zie zoveel torengedebouwen, hoge blokken met vensters, een balkon. Zijn dat woningen? En dat daar, blijkbaar een apart woonhuis, maar welke afmetingen en hoe ziet het eruit. Afgepleisterde ruwbouw, bunkerstijl voor een Oosterse woensijnstad. Is dat om in te wonen? Met hoeveel dan? Misschien enkele families van die vreemdelingen.

Hier wonen simpelweg Mr en Mw Niemand, in een niet-huis. Hebben een niet-job, irreëel, via computer het geleefde plebs overbodigheden aansmeren. De fake omgeving, gemaakt, geen traditie, consumptiedesign, en wie geen verleden heeft heeft geen toekomst. Transit door het eeuwig nu – wie zijn wij? Niemand.

Door mijn woning... Moederke alleen... Don't make me cry, Renaat. Anno 2000: moederke alleen = vent weg. Mensen toch, mensen toch.

Kernhond, weet je nog? Renaat, heb je dat al gezien? Val niet achterover. De hond in een voituurke! Een beest dat niets liever doet dan trekken en sleuren. Al was uw kernhond misschien ook niet elk uur te benijden, maar toch. Eenmaal de dagelijkse job gedaan verzinkend in de virtualiteit. De maatschappelijke roeping is buitenmaatschappelijk te doen. Altijd vakantie, vrije tijd, ontspanningslook. Het bedrijvige somnambulisme van onze tijd. Jij was tenminste nog wakker.

Dat daar, dat zal zeker een kermis zijn. Maar wat een reusachtige mechaniek en allemaal lichtjes. Van waar komt die kermis? Wij maakten zelf onze kermis. Bezems uit! Mallende meisens en jonkmans. Kijk maar naar Brueghels kermis: die is van het volk zelf. Hier gaan de mensen naar de kermis, niet hun kermis, die is niet van hen.

En die hele stad, kunnen jullie daar echt in leven? Is een stad nog iets om fier op te zijn? Gent! Vol klinkt uw naam. Wie zijn jullie? Jongens, ik ben hier weg, ik voel me ontbinden. Vlug naar dat beeld van Cantré, die goeie baas, daar ben ik boven gekomen, ik zal er ook maar weer verdwijnen. Hopelijk vindt een verstandig mens mijn gelazerprints. Ik zal de windgoden oproepen een handje te helpen. Iemand moet daar toch iets over zeggen. Ik kan niet meer. Vaart wel, o wereld.

Mag ik een paar dingen zeggen, Renaat? Ik zal het leuk houden, beloofd, je had vroeger ook liever de speelman op het dak. We beginnen in het Oosten, daar komt immers alle licht en wijsheid vandaan. Ik weet niet welk vrouwmens stuurde haar puber naar een kloosterschool in India. Daar moet hij vijftien jaar zijn ziertje bijschaven – terwijl de halve wereld... jaja. Hij is intussen wel eens op bezoek gekomen, heeft in een Oosterse spullenwinkel de plastic Boeddha's made in Taiwan gezegend en is terug naar zijn klooster getrokken. De spiritualiteitscommercie, meditatiebusiness en zelfhulpindustrie draaien op volle toeren. Een voorbeeld.

Mevrouw de bazin doet aan ayurvedische aromaklankschaalzenyogameditatie. Zo komt ze relaxed

en mindful op haar werk, pardon, betrekking, functie. Ze checkt, screent, focust, mailt, linkt, brainstormt, claimt, upgradet, zoomt in, evalueert, heeft topics, targets, deadlines en follow-ups, maakt case studies, zorgt voor de team building en is to the point met een cleane, coole approach. De business wordt efficiently gerund. Daarmee gaan er tegen 17u weer enkele pakketten echt werkende antirimpelcrèmes de deur uit en nog wat lotions ook.

Zo kan ze zich 's avonds weer ayurvedisch opladen en ontspannen, mentaal alles loslaten en zich leegmaken (dat laatste misschien niet zo moeilijk), en wat aan fitness doen, en eens de scheiding afgewerkt zal ze snel weer helemaal zichzelf worden en stressless openbloeien. Burn-out spelen is voor later geprogrammeerd. Herbronnen. Via de kracht van positief denken komt ze overal doorheen. Later een flat met zicht op zee. Of Spanje. Het restaurantbezoek zal heerlijk lekker genieten zijn.

Eten en drinken! Sedert de kerken hun aantrekking verloren, leegliepen, komaan, de zondagsplicht verzuimd werd, gaan ze het werelds gedaas bezweren in het stadion, zoals je dat even zag, Renaat. Ook de klasserestaurants leveren het volle pond aan sleurescapisme en bezwering van de existentiële zinloosheid (zodat het haast zelf een sleur wordt). Zowel de basse classe als de chic zit er chic te doen. Je moet ze eens hun kreeften zien vreten! Als dat geen magie is. Of ze gaan er ((zelf) gejaagd) wild verorberen, een totemritueel afgeleid van het kannibalistisch mensenoffer, herstel van de clangeest (Freud), contact met voorouders en hogere machten (Jung). En dan denken dat ze alle primitiviteit, rite en oertijden millennia achter zich hebben.

En hoe ze wijn drinken. Godendrank. Nog nooit zoveel magie gezien. Naast de wetenschap een rudimentairder bezwering van het bestaansmysterie. Ik zag er ooit eens twee die alle moeite deden zich niet te vervelen tijdens hun verwenontbijt met champagne – op afspraak, 10.15u.

Maar jij, Renaat, jij wist wat dat is, van een pint genieten, uw klakke vanachter, Bacchus in topvorm. Wat verder van hier een frietkot. Naast de deur een twee meter hoge frietzakmens die zichzelf staat op te eten. Te stom om te zien hoe stom ze zijn. Sorry Renaat.

+ Mag ik er nog eentje doordrammen? Vooruit dan. Locatie: Amerika. Weet je dat daar evengoed Vlamingen woonden die u nog kenden? Zie deze nieuwsbrief. Maar de laatste decennia... och ja. Maar wat ik zeggen wou. Een Amerikaanse man noemt zijn vrouw pasgeborene (baby), of pasgeborene van suiker (sugarbaby), of snoep (sweet), of honing (honey). Daar zijn mannen blijkbaar niet in staat in een vrouw een volwassen persoon te zien. Dat geliefden de gekste naampjes verzinnen is gekend. Poezelig dubbel kinneke, je weet wel.

Weet je welk soort vrouw de president ginder heeft? En dat is dan het leidende land van de wereld. Renaat, je zou wel even moeten wennen, zo kan ik nog uren doorgaan. Het ga je goed, ouwe jongen.

Je werkt inspirerend, De Clercq. Iemand ging op een van uw tophits parodiëren, met een nogal delicaat item. We zeggen maar: er zijn soorten van inwijkelingen. We zijn absoluut helemaal niet racistisch en het geval is te gek om te laten liggen en verder nemen we alles op ons. Daar laten we die kerel los.

Laat Renaat nu maar rusten in vrede, in zijn dorpen onder zijn toren. *Loat mij maar lopen langs de stroate.*

Als je terugkeert II

Wij weten dat René De Clercq al eens teruggekeerd is en na bedrijvig rondwaren verbijsterd weer zijn grafstede opzoekt. Opnieuw echter werd hij uit zijn eeuwige slaap gewekt. Welke demon moet hem zo kwellen? Maar je bent schrijver en dichter of je bent het niet en het bloed kruipt waar het niet gaan kan, al ben je nog zo dood. Bij dit tweede hallucinante rondwaren nam Renaat opnieuw de pen ter hand, of toch zoiets. Vraag mij niet hoe hij die teksten daar in Terlicke zo heeft kunnen realiseren en deponeren zodat we ze wel móesten vinden. Ik weet het zelf niet meer. Maar zo hebben we gelukkig wat kopij, in deze laagpittige virale periode. Waar heeft Renaat al die moderne kennis en terminologie vandaan gehaald? Dat moet je hém vragen, mocht je hem nog eens ontmoeten. Het heeft trouwens geen belang. Hierbij dan de teksten uit het hierna – of is het het hiernumaals.

Renaats ziel verbrijzeld door de moderne poëzie. En wat doe je dan? Ben je dan De Clercq, dan schrijf je een gedicht of twee.

Recept voor het maken van Gedichten

- Neem een verse oerknal en laat die tien miljard jaar sudderen en afkoelen.
- Kies dan daaruit een kleine planeet en laat die vijf miljard jaar gisten nabij een middelmatige ster.
- Zien of er wezentjes met hersens ontstaan.
- Geschikte behersende wezentjes met continentale plagen tot bewustzijn opstuwen.
- De planeet met koude, warmte en droogte deels onbewoonbaar maken, zodat de bewuste wezentjes dicht opeen gaan pakken.
- De hierbij ontstaande psychotische laag afschuimen, het schuim in een dichterszeef scheppen en laten uitlekken.
- Het achtergebleven dichtsel fixeren met inkt op papier.
- Naargelang uw tijdvak het dichtsel meer of minder structureren, ordenen, ritmeren en berijmen.
- De gedichten opdienen met gedragen en/of omfloerste stem en enkele scheutjes nostalgie en/of melancholie.

Smakelijk!

Dichters! Waar zijn onze dichters? De poëten? Uitgestorven! De mensen dichten zelf! Wanneer werd er laatst gedroomd?

Dichterssmart

*Eens schreef ik een gedicht
Ik kon een mooie regel schrijven
En nog een, en nog een
Maar ongelukkige die ik was!
Er zat ritme in mijn verzen
En het rijmde nog ook! Rampzalige!
Hoe laag was ik gevallen?

Een verworping ben ik nu
Geen balpen zal ik nog heffen
Nooit nog zullen mijne vingers*

*Een toetsenbord beroeren
Vermete!e!
Ik had over het leven geschreven!
Hele stukken leven!

In plaats van over die seconde
Kleurrijk en dan weg
Die zeepbel
waar de nieuwe dichter van opgeilt
Nu roepen ze mij na
Hij dacht verder! Weg met hem!*

NB: Ik zie nu dat ik niet rijmde en ritmeerde. Misschien word ik toch nog "modern"?

Folder

Ontdek, Beleef, Geniet, Ervaar, Interactief, Zin in een, Voor wie een, Dan moet je, Kom dan naar, Gezellig, Sfeervol, Volledig, Fantastische, Uitgebreide, Stemming, Rustig, Leuk, Bar, Shop, Aanrader...

Er was eens een arme molenaar en die had drieënhalve dochters. In het kasteel naast de molen logeerde de prinses van dienst, ditmaal de naar de boekdelensprekende naam luisterende prinses Eppakmivaste. Aan de andere kant van de molen woonde Veernek, eigenlijk Veerhals, maar daar op den buiten zei iedereen Veernek. In het bos voor de molen woonde de boze tovenaar. Die boze tovenaar had Veernek's hals in een wiebelende veer omgetoverd zodat hij een losbol werd, omdat Veernek niet met hem wilde gaan rijden. Prinses Eppakmivaste zei toen dat zij wel met de tovenaar zou gaan rijden als hij Veernek's hals weer wilde onttoveren. Toen dat allemaal gebeurd was trouwde Eppakmivaste met Veernek en daarna beet zij de tovenaar zijn kop af en sneed de rest in stukken en kookte alles in de microgolf en daar maakte zij een halve dochter van die op de halve dochter van de molenaar paste. De molenaar was zo blij met zijn nu vier hele dochters dat hij ze aan Veernek gaf als harem.

Intussen was aan de andere kant van het bos Roodkapje met de pampers in grootmoeders huisje aangekomen, waar zij de historische woorden sprak: "Maar oma, waarom heb je zulke grote?" Waarop de vermoede wolf even historisch antwoordde: "Maar kindlief, dat is om je beter te kunnen!" Daarop vrat de wolf ook Roodkapje op en ging een uiltje kappen bij de beek. En toen kwam de jager maar de wolf had hem met een oog zien aankomen en vreet me daar die ongeletterde migrant van een wolf ook de jager niet op? Maar we dwalen af. Eppakmivaste heeft toen Veernek geëncastueerd, ze was toch al in de positie van de tovenaar. Maar o wee! Tien manen later kreeg ze een drieënhalving, allemaal jongens. Toen heeft Eppakmivaste de depressief geworden Veernek z'n kop eraf gebeten en plaatste hem daar op 't schouwke waar ook al de kop van de tovenaar prijkte, en ze heeft de rest gemicrogolfd om daar een halve zoon van te maken die op haar halve zoon paste. Nu waren er vier zonen, en die trouwden met de op een bedje van jagersmoes, op grootmoeders wijze en alles uit het chicste aidsservies. Toen hebben ze geloot om wie het dessert moest zijn, maar ze knoeiden zodat het Eppakmivaste werd. Ze hebben haar toen gegrild op haar eigen barbecue volgens oeroude totemrituelen en opgesmuld, het was altijd al een lekker stuk geweest.

Later hebben ze toverformulieren gehaald, en alle vier de koppels bouwden een legale fermette waar een zonnig licht door speelde, dit op de fundamente van het oude tovenaarshuis. En Roodkapjes moeder, die dubbel in de rouw was vanwege de wolvenblunder, ging er poetsen in het zwart. Ze kon trouwens schuren gelijk de beste. En ze leefden nog veel en hadden lange kinderen, krachtig kroost, want ze hadden iets Noord-Europees, en gaven ze dan nog potjes hormonenvoer uit de supermarkt.

En toen kwam een antibiotisch varken met een gekke koeiensnuit en 't vertelselken is uit!

Mens zijn

Daar loopt een wat oudere man door de grote stad. Aan een verkeerslicht moet hij wachten. Plots staat een jong meisje naast hem. Vijfentwintig moet ze zijn. [...] Hij zal zo slecht nog niet slapen.

Bedankt Renaat voor uw spontane aansporing tot nadenken over onszelf en onze merkwaardige tijden.

Uit ondergrondse en hoogste sferen

In het vagevuur had René De Clercq merkwaardige onduidelijke geruchten vanaf de Aarde opgevangen. Steeds kwam daarin iets als het getal zestig voor. Hij zat daar nu al haast een eeuw, en stilaan raakten zijn studenten- en andere streken uitgezweet en -gebrand. Hij zat daar als twintiger, in volle levenskracht. Dat had Onsheer de vagevuurders toch gegund, dat hun ziel voor eeuwig twintiger mocht blijven. Maar zweten zouden ze.

René had er kennis hernieuwd met andere zielen uit zijn vroegere aardse omgeving, studenten en Vlaamsgezinden nog wel, en allen beweerden ze nu trillingen uit de Aarde gevoeld te hebben, iets met het getal zestig als leidmotief. Ze besloten er meer van te gaan weten en stelden een delegatie samen die op Aarde poolshoogte zou gaan nemen. Ze zaten daar nu toch samen en het zou eens wat anders zijn. De afvaardiging vertegenwoordigde verschillende disciplines; ze wisten immers niet wat ze allemaal wel zouden vinden. Onder hen De Clercq zelf; als literator zou die het eindrapport opmaken. Verder een sociopolitiek wetenschapper — die zat in het vagevuur omdat hij beweerde dat alle mensen gelijk waren, en koningen en kardinalen overbodig. De bioloog had beweerd dat de mens een vergaloppeerde apensoort was en geen ziel had, maar daar zat hij nu. De astrofysicus had uitgebazuind dat de kosmos altijd al bestaan had en niet geschapen werd. Daar zaten ze nu allemaal met hun grote mond. Toen hebben ze hun geval aan de engelbewakers van het purgatorium voorgelegd en die zijn even raad gaan vragen in de hoogste sferen. Onsheer was in zijn goeien, en de delegatie kon vertrekken maar moest terug zijn voor Pasen en ze mochten niks op Aarde beroeren en hoog genoeg blijven om niet opgemerkt te worden.

Naarmate ze dichter de Aarde naderden bleek de zestigtrilling uit Europa te komen, uit Vlaanderen en ten slotte een dorp, Terlicke geheten. Het betrof een periode van circa 1930 tot 2020, in van die christelijke aardjaren gemeten. Toen hebben ze zoveel mogelijk informatie verzameld en zijn op paaszaterdag teruggekeerd. De Clercq is daarop bij elk van zijn kornuiten alles gaan noteren en heeft zijn verslag gemaakt, zoals hij de engelbewakers had moeten beloven of ze hadden niet mogen uitzellen, en die moesten het aan Onshere doorspelen. Maar dat kon De Clercq niet intomen. Zo luidt dan zijn verslag. . .

Onshere zij geloofd! Maar ik heb het hier warm.

Het moet rond 29 oktober 1935 geweest zijn dat ergens in Waregem, waar de paarden in de weide staan, zeker ouderpaar weer eens zijn christelijke huwelijksplicht vervulde, met ditmaal als resultaat dat op 29 juli 1936 een zoon geboren werd, die moest gaan luisteren naar de naam Jean Pierre Hector. Rond 29 november 1937 voltrok zich in Roeselare, waar Rodenbach voor eeuwig zijn blauwvoet de storm inzendt, gelijkaardig gebeuren, waardoor daarginds op 29 augustus 1938 een dochter ter wereld kwam die zal moeten luisteren naar de naam Maria Germana Andrea.

Onverbiddelijke kosmische wetten, die aan elke materiepartikel zijn onherroepelijke tijdruimtelijke curve opleggen, leidden ertoe dat goed twintig aardse jaren later die twee intussen wat opgegroeide wezens elkaar ook letterlijk tegen het malse lijf liepen – of toch zoiets. De gevolgen waren niet te overzien. Een dorpken, droomverloren tussen beemd en gavers, Terlicke genaamd, in de ogen van mijn ziel geprent nog wel, kan ervan meespreken. Daar zou namelijk in 1960 dit koppel neerstrijken, aanspoelen noemen zij het, en er niet meer weg te branden zijn. Voortaan zullen daar golven van Vlaamse actie en cultuur de gemeente doen daveren tot in de grondvesten van haar flatgebouwen. Het Davidsfonds boostte er, zoals dat daar nu heet. Retabels werden gerestaureerd: Sinte Columba werd naar een Beauty Centre gebracht waar haar houten hoofd tienvoudig een facelift kreeg. Schrijvers en Vlaamse militanten werden herdacht en gevierd, musea werden opgericht en boekenmarkten georganiseerd.

Erfgoed- en geschiedenisdagen gingen niet meer ongemerkt voorbij. Aan kleuters en kinderen werd overgrootvaders tijd getoond, zangavonden deden de ruiten trillen. Veraf overleden dichters

werden ter plaatse van een laatste rustplaats verzekerd – ik was er nog een van ook. Hun gedichten zichtbaar onder het volk verspreid. Deerlijk staat op de kaart. Daar zijn geen woorden voor.

Wat sta ik hier, onwaardige, nog de weet ik veel uit te hangen? Treed nader, gij allen, betuig uw dank aan de gevierden, voor zestig, hoor je dat? Zestig! jaar trouwe inzet voor gemeente, land en volk. Aardbewoners! Uw applaus!

Een engelbewaker maakte het rapport over aan Onshere. Die weet anders al wel alles van altijd, maar hij kan toch niet aan alles terzelfdertijd denken, bij mijn weten toch niet. Zo las hij dan De Clercqs rapport. Nog geen zier veranderd, dacht hij en streek zijn baard glad. Straks laat ik hem wel binnen.

Wat de toekomst brengen moge

Een Vagantencauserie

Antoon Flo

Zijt gij nog van den buiten?

Vakantie in Utopia. De laat-mijn-kop-gerust-vakantie

Steeds minder mensen zijn van den buiten. Het beetje buiten dat ons nog rest, daar gaan we dan naar op zoek. Vakantie, even ontsnappen aan onze speedy fluomaatschappij. Denken we. Je bent niet verplicht op vakantie te gaan. *Neem* vakantie. Geen kijk-en-doe vakantie, maar een zien-en-zijn vakantie. Als je het hele jaar de ene kant op rent, en als "vakantie" een paar weken de andere kant op, dan is dat toch niks vakantie? Wij zien dat anders, geen consumptievakantie. En nu moet je horen.

Wij hebben een paradijselijk stukje ongerepte buiten ontdekt. Met daar middenin, je houdt het niet voor mogelijk, een pension, resto, bistro, hotelletje of zoiets alles in een. Dat was daar nog eens logeren. Je moet er wel een en ander weer gewoon worden. Beschouwen we even dit wonder. Ook de uitbaters aan het woord. Vakantiehuis Polderveld. In hartje Groot-Nederland. En zowat vlak bij de deur! Allee, in de zeer wijde omgeving. Je vindt het op weeweewe apeslash bee-ee voorwaarden enzovoort - voor wie het niet kan laten. Dus geen boetetocht naar Canaria, Acapulco of Bali, uren in een polluerende vliegende sardienendoos. Geen planeetvernietigende *kroeze*. Geen caravan-gesleur, geen vakantiedictatuur. Niks jaarlijkse zonnehysterie. Ben je al eens "anders" op vakantie geweest? Ook een truc. Gevaarlijke omschrijving. Zo heet dat dan. Wat ze er al niet voor over hebben. Vakanties die er alleen maar voor dienen om, eens terug, te vertellen dat je daar geweest bent. In een album Suske en Wiske las ik, al in 1960 of zo: "Ze zijn nog maar pas terug uit vakantie, ze zullen nog niet uitgerust zijn"... Toen waren er nog strips waar iets uit te rapen viel.

Polderveld nu. Een paar kleurrijke maartjes houden er de boel proper. Stofzuigend als de beste. Geen verkwistende vogels hier of goudzeevissen. En zie hier maar eens in het rond. Kent gij uw land? Ooit leefde hier een dichter die er nooit genoeg van kreeg. Hier is er nog morgenstille. Daar zal je vroeg genoeg moeten voor opstaan, maar misschien doe je dat wel zo. Ja, hier is nog morgenstille:

*Al stil... Alleen de schaduwen verschuiven
Het nieuwe blad ontvouwt zich vezel-teer
En monkelt in het blauwe licht, wanneer
De windkens met zomerwaaiers wuiven...*

Hier stond het vlas nog in de bloem
Hier zijgt de avond nog als zegen

*De hemel heeft zich rustig
Om de aarde heen geveleid
En zoent haar nu wellustig
In zwijgende eenzaamheid.*

Ze hebben er wat muziek, hoor. Ik bedoel muziek. Geen Raadioo-Tweeee exploten die alleen door antropologen juist getaxeerd kunnen worden. Laat staan MNM- of Stubru-uitspattingen, alleen nog via de psychiatrie te evalueren. Oerwoudbeat met pruilbakvisgejammer of razende pseudoadolescenten. Ode aan de kalverliefde. Nee, ze brengen er echte liedjes en muziek, en niet te luid. Geen spottend geblaas als van kinderen die gek doen op de speelplaats. Geen AI-klanken in blik. Geen "Aai lov joe but joe meek mie kraai" of hoe schrijf je dat taaltje. En onze dichter zei daar zoiets:

*Korte liedjes hoor ik geern
Korte liedjes klaar van kern*

*Vol van hogen zin
Met een hart erin*

Nu even de omgeving

Mensch'n als g'hier passeert, in de zonne, in de schouwe, 't komt op geen' dag en 't steekt nie zo nauwe...

Hier stond de terwe te blaiblekkeren. Waar is de leeuwerik? Hier werden ooit wilgenblokjes paarsgewijs uit de boom gekapt. Milieu bestond toen nog niet. Alles was milieu.

Geen uitzicht storende uitzichttorens hier met zicht op het uitzicht. Welige velden en wouden, rivieren, weiden als wiegende zeeën vrij te aanschouwen. Hier valt, o luxe, weinig of niets te beleven, ver in het rond. Geen vrees dus dat je iets niet gezien hebt. Geen boten die je meenemen, meevoeren op sfeervolle rivierexploratie. Welke formulering is me dat? Dat is ontvoering. Hoe durven ze. Daarop zal wat te ontdekken, te beleven en te genieten zijn zeker. En sfeer? Hier geen sfeer aub. Laat alles maar sferen zoals het is. Dan heb je al genoeg sfeer. Wees zelf de sfeer.

Geen overdonderende gevel- en straatkunst. Zogenaamde kunstprojecten houden we uren uit de omgeving. We gaan hier het landschap niet met roestende monsters of welk psychotisch excrement ook naar de bliksem helpen. Hier zit geen plastieken Einstein of Tante Sidonie naast u, uw rustpauze op de bank te verknallen. Hier kan je ongegeneerd rustig blijven. Geen adrenalineverstoringen hier, festivals niet te bespeuren uren in het rond. Hier geen plastieken schapen of echte lama's in de voortuin. Wat zeg je? Plastieken schapen? Hoe gek zijn we eigenlijk? Angstaanjagend sociaal-ecologisch symptoom.

Wij slaan u niet om de oren met kastelen en musea. Geen molens uren in de omtrek - dan krijg je er ook geen slag van. Geen toeristisch bedevaartsoord te bespeuren. Zoveel toeristen interesseren zich alleen maar voor wat van steen is. Alsof er geen mensen in een stad wonen. Niks typisch hier. En zo nodig leiden we u dementievriendelijk rond. Museum, zei je? Je bent toch op vakantie? Kunst? Laat onze kop gerust. Mag ik iets over kunst zeggen? Kunst die hopeloze poging de wereld te vatten. Desnoods in uw zak te steken. Arme kunstenaar. Die eindeloze herhaling, zoektocht naar zichzelf en de wereld. Dit prachtige falen. Hier pas is de mens Ahasverus. De commercie even buiten beschouwing gelaten.

We zeggen je niet waar je overal naartoe kan. Nabij overigens niets speciaals. Je mag gewoon je plan trekken. Je hoeft je niet te verkleden, bijv. in vakantieklleding. Doe gewoon kleren aan. Dan zal je ook minder bekeken worden. Dan ziet ook niemand dat je eigenlijk op vakantie bent. Een hele geruststelling, je kan temeer gewoon doen. Doe maar gewoon, dan doe je al gek genoeg. Doe niet leuk of blij. Wees leuk en blij. Je mag gerust een deftig IQ hebben, dan is er ook meer kans dat je gewoon doet.

Geen Romeinen, Kelten, Neanderthalers of hun resten hier te bespeuren. And if you meet the Buddha, kill him. Zo zeggen ze dat toch daarginds. Hier geen imperatieven! Geen pressie om te ontdekken, beleven, ervaren, bewonderen, genieten. Wij respecteren uw recht uzelf te zijn. Uw uitstapjes maak je zo zalig en gezellig als je zelf wil. Buitenlanders mogen hier gerust Nederlands spreken, zelfs Belgen. Van de kleur van uw vel gaan we ons niets aantrekken, of dat proberen we dan toch. Is dat vermelden trouwens al geen veeg teken?

En naargelang uw baard en of uw kapsel sturen we u door. Zo ook wat betreft tattoos of wie te ijverig modieuze kleren draagt. Tja...! En wat heb je met die wimpers gedaan? En nu is dat overgebleven plukje haar in de mode. Primitiviteit alom. Adolescenten met hun haar tussen hun tanden. Mooie uitdrukking. Alsteblijf seg. Wie toten trekt of spel maakt vliegt eruit. Zo blijft onze onderneming wat ze is. GSM- en smartphoneverbod is in beraad. Wie overdrijft gaat eraan. Evenzo met bikes en steps. Waar dienen uw voeten dan wel voor? Aan gespecialiseerde fietsers in tenue zeggen we: "Ga eerst even kleren aandoen."

Intermezzo: Psychologie van de Step. Op de step sta je pal stil. Je beweegt terwijl je stilstaat. Dit kunnen alleen goden en engelen. Op de step krijgt de mens goddelijke allures. Almachtsgevoel. Perceptievervaging dreigt. Zo gebeurt het dat je hardhandig, tot het dodelijke toe, terug ter aarde geworpen wordt. Gevallen engel. Wie zich verheft zal vernederd worden.

"Aanraders" hebben we niet. "Een aanrader", daar zit al pretentie in. Wat een woord ook. Hier kies je vrij. We laten uw kop gerust. Schaam je niet om die saunafoobie. Er is geen sauna. Hier leven we saunavrij. En laat de "kids" thuis. Breng gerust de kinderen mee. En opgelet! Geen zonnebrillen hier met glazen in hartjes- of vlindervorm, met een montuur uit overgrootvaders tijd. Als om een boer mee van zijn peerd te slaan, zou Streuvels zeggen. Nee, hij zou weghollen. Noch voor kinderen, noch voor volwassenen die bijgod ook nog zouden durven. En die zonnebril boven hun voorhoofd: een pose geworden. We zeiden al: kinderen hier, geen kids, consumptierobotten in de maak. Hoor de dichter:

*Laat nu de durvende kinderen dartelen
Breken de brem aan de bruisende bron
Laat ze nu spelen, laat ze nu spartelen
Laat ze nu zingen onder de zon!*

Leg die dikke glazen postkaart waar van alles op verschijnt nu toch eens aan de kant. En breng gerust uw vriendin mee. Een guitig Grietje, een lief als een hemelbietje. Jullie mogen in dezelfde kamer slapen. We zijn ultraprogressief zolang je maar geen rubbertjes laat rondslingeren. En we hopen dat jullie iets voelen dat als volgt kan omschreven worden:

*Een schoon verlangen is ons leven
een varen naar een hoger heil
Wij volgen vast voor wind gedreven
de gouden spanning van het zeil*

Tja, daar zijn dichters nu voor.

Verwittiging

In het naburige provincienest is er uiteraard een marktplein. Terrassen vol consumptievel. Daar zie je wat. Onbewust défilé onder consumptienarcose. Zien en gezien worden. Marktvee, al die mensen. En allemaal onvolmaakt. En dan dat soort van hoe onvolmaakter, met hoe meer ze te koop lopen. Dan moet je die tronies eens zien als ze de terrassen en menuborden keuren en dan ergens neerstrijken en beginnen te en-voor-mij-en. Voor de duidelijkheid: het gaat hier niet over de veemarkt, beestenmarkt, maar wel wat ze de Grote Markt noemen. Nu ja, ik heb zeker te veel Reinaert de Vos gelezen. Vandaar.

En ik weet van een andere stad, of was het dezelfde, niet zo ver hier vandaan, met aan het ene eind een standbeeld, metershoog marmer en brons, van een middeleeuwse Arabische controversiële filosoof, en aan het andere eind een plastieken "standbeeld" van de grootste idioot uit de regionale strip- en cartoonwereld. Van totale afwezigheid van zelfrespect gesproken... Ra ra, welke stad is dat? Tip: volg het gouden spoor.

Een anekdote

Een SUV max 4x4 super en nog wat parkeerde recht hierover. Verdwaald? Wie hier zo neerstrijkt zal zich koest moeten houden. Eens verdwaalde naar hier een serieuze Mercedes (zijn er andere?). Daar stapte een in duidelijk gelijklopende proportionele stijl de mercedeuse uit (dit neologisme geeft

duidelijk weer wat het wil zeggen). Dat zal niet voor hier zijn, dacht ik, en zo was het. Mensen die geïnteresseerd met stijl uit dergelijke wagens stappen en het druk hebben met op niveau de laatste mode te dragen, zijn onze sector niet. Zal wel een hotel gaan opzoeken waar ze uw kop geen minuut gerust laten.

En verder

De andere kant op van ons pension is er een oud dorp. Dus geen nieuw dorp, God beware ons. Een echt dorp. Dat heeft, rechtover de kerk, wat dacht je, een oud café, een herberg, die je naar believen doodgewoon of fantastisch mag vinden. Kwestie van visie. Dit café heet "In de Naarstige Luitaard". Dat zweer ik. Geen Halve Manen, Sneppes, Herten of Tunnekes hier. In een boog op een ruit geschilderd: Bij Marie en René. Maar dat is gelogen. In de gelagzaal - toen waren er nog gelagzalen - hangt, ingekaderd, een vers:

*Ik kreeg van mijn ouders van ieder mijn part
Van vader mijn schouders, van moeder mijn hart.*

Met daarnaast, glorieus simpel afgebeeld, een manskerel met een klakke. En vanaf een andere muur ziet God driehoekig op u neer. Hier vloekt men niet.

Ooit kwam daar een koeier naar buiten, of was het een knecht, koeier klinkt mooier. Een koeier uit oude liederen en tijden. Het was immers een oud café dat deed alsof Sint-Jozef daar nog was blijven plakken. Die koeier had duidelijk te veel geteerd op zijn toer. Zijn hoofd niet meer zo recht en zijn klakke wat te ver naar achter. Nu staan veel klakken achterstevoren - angstaanjagend sociaal symptoom. Toen zong die koeier "En hebben de meisens gezinderezind... hihi!" Verder wist hij het niet meer, maar wat hij wist vond hij straf. Hij floot toen maar verder, al was er geen voer, noch naar huis of elders. En heden is bij zovelen hun klakke het enige wat nog stoer is aan hen.

Intermezzo: Etymologie van de herberg. Wat betekent 'herberg'? Herbergen, dat is opbergen. Bergen: in veilige staat brengen. De primaire berging van onszelf is onze woning. Ga je het huis uit, dan moet je opnieuw geborgen worden: ge-her-bergd. En daar dient dus de herberg voor. Her-berg. Dit is het natuurlijk niet, maar toch: se non è vero, è ben trovato...

Was het eigenlijk wel een koeier of knecht die daar naar buiten kwam? Kon dat niet lapper Krispijn zijn? Die had me daar een wederhelft, zeg maar -drievierde. Zo iemand kan behoorlijk gaan teren op zijn toer. Zet je al de kernverzen van Renaats *Lapper Krispijn* op een rijtje, dan krijgt dat mens wel apocalyptische dimensies:

*Vandaag al de winden aan 't waaien
En morgen noch ba of noch boe
Ik mag me noch roeren noch draaien
't Is al verkeerd wat ik doe
Straks komt ze me kozen en aaien
Of zoeken naar bezem of roe
De wijven zijn vellen van haaien
En leder is 't vel van de koe
Ach wisten 't de vliegende gaaien
Ze wierden 't jonk leven niet moe*

Waar heeft Krispijn dat verdiend? Dat heeft hij niet verdiend. Waar zou hij. So ist einmal das Leben.

Dat uw schrijverd in 't jonk leven is blijven steken is een ander verhaal, en zo'n vliegende gaai was hij nu ook weer niet. Het vuur en wat rook verwaaid. Stop. Eens zag ik drie knappe meiden op de Grote Markt. Overdreven gespeelde vriendschap. Dat wordt straks een ramp. Vliegende gaaien van de andere kunne. Wat een sociologie zeg!

De Hellegoden, Pollutios en Consumptius

Mij bekruipt af en toe de gedachte of die *Lapper Krispijn* wel honderd procent uit De Clercq's koker kwam - waarom niet. Te universeel. Volkswijsheid. Oeroude problematiek van de bestendige man-vrouw relatie. Niet door een enkele man wordt hier gesakkerd. Dit is de klacht van de hele mannelijke wederhelft of - kwart van de wereld. Wat Renaat in *Lapper Krispijn* in vier strofen uiteenzet, daar blijft Streuvels - en wie al nog - ettelijke bladzijden mee bezig. Dit is nu juist dichten: dicht open. En nu moest het gebeuren dat in mijn stamcafé drie jonge vrouwen, in de fleur van hun decadente

consumptieleven, aan het palaveren waren, en wat hoor ik? Daar zegt me er ene: "Het leven is te kort voor een blijvende relatie" (!?) (Wie heeft er nu op zijn dertigste nog geen ex!?) O tempora, O mores.

Over Eten en Drinken. Bij ons en elders

Bij ons - in Polderveld dus - kan je gewoon eten, dit is eten op een gewone manier. Geen diners waarop je moet acteren, geen ritueel. Heerlijk genieten is uw zaak. De keuken: voorgeborchte van de spijsvertering. En dan dat woord dat stilaan verboden moest worden: lekker. Niets is officieel lekker bij ons, u hoeft niks duidelijk lekker te vinden. Geen lekker hier, lekker daar, lekker overal. Geen vertoon hier. Onze eetzaal is gewoon de zaal waar men eet. We vallen je niet lastig met delicatessenshows. Eten godverd. Wat anders? Geen ingewikkeldheden hier. Natuurlijk kan je hier een aperitiefje krijgen, aperitieven (werkwoord). Maar daar maken we geen hoogmis van. Leer wel spaghetti eten zonder continu kabelverbinding tussen mond en bord.

Gastronomie: het ideale eten zoeken, de ideale drank. Dit is pseudo-alchemie, de zoektocht naar het (spirituele) goud, het levenselixer. Symbool van de eeuwige wijsheid. Dit mochten die gasten daar wel eens weten in hun Seinsvergeessenheit.

Wij hebben alle voedsel in normale afmetingen (zie intermezzo culinair). Geen gedoe met culinair genot of oenologische evaluaties.

In orde

Hier vragen we niet of het in orde is, was. Dat zijn we zeker. Toen eens de mooiste dienstster van de stad - waarom zou ik anders naar dit overigens bescheiden etablissement gaan - mij vroeg: "Was het in orde?" antwoordde ik: "O zeker, maar de frieten lagen wat door elkaar." Onbegrip en verbijstering tafeltjes ver. Bij dat wicht waarvoor ik van de rotsen had gesprongen nog het meest. Aan het tafeltje naast mij stokte het ritueel. Lepels en vorken bleven roerloos tussen bord en mond hangen. Schaarse hersenen sloegen aan het werk. Wie gebruikt er nu ook zijn hersenen (op restaurant). Het duurde even voor de franken vielen. De rust hersteld. De "En voor mij"-modus hersteld.

Intermezzo Culinair

Antropologisch onderzoek levert verbijsterende vaststellingen. Antropologen en sociologen die zowel de geplogenheden in hedendaagse kleuterklassen als in klasserestaurants bestudeerden, stelden onthutst vast dat in beide soorten instellingen de gebruiken verregaand identiek waren. Een greep uit de bevindingen.

De kleuters/klanten komen binnen. Hun jassen worden afgenomen en op geschikte bewaarplaatsen opgeborgen. De kleuters/klanten worden naar hun plaats geleid en krijgen een vastgelegde zitplaats aan een tafeltje. Daar heerst een discipline van stilte of hoogstens gedempt spreken. Dan komt de maaltijd. Bij de klanten wordt de menukaart bestudeerd. Een gewichtig moment. Dodelijke ernst. Zowel bij kleuters als bij klanten wordt het voedsel in diminutieven omschreven. Kleuters kunnen vooraf wat melk of frisdrank krijgen. Klanten gaan parallel "aperitieven", een ceremonieel. Hier komen de diminutieven reeds naar boven: hapjes, drankjes, glaasje. Dan komt de maaltijd. Afgaand op de benamingen in beide categorieën voor kleuters bedoeld. Psychologen en sociologen zoeken uit waarom de volwassen klanten hun voedsel in diminutief kleuterjargon beschrijven. Het begon met het aperitiefje. Hapjes. Amuse-gueules (smoelvermakers). De soep blijft blijkbaar haar allure behouden - zelden hoor je van een soepje. Dan voorgerecht, bijv. garnaltjes. Dan frietjes, groentjes, vleeslapjes, ribbetjes, sausje. Daarbij wijntje zo en zo. Dessertje, gebakje, ijsje. Zo nodig een bavet aangemeten, van kleuter hier tot grijsaard daar. En alles ceremonieel naar binnen gewerkt. Kleuters manieren geleerd. Veel betalen voor alles - onderdeel van het prestige, ceremoniële must.

Na afloop wordt zowel kleuter als klant weer in zijn jasje geholpen. Saluutjes. Groetjes. Kusjes. Mamababytaaltje alom.

Het is wachten op antropologisch-psychologische conclusies. Toch weten we reeds: de menselijke behoefte aan ontstijging, bezwering via ritueel. Magie, contact met iets hogers - wat dan ook. Kindertijd is godentijd. Sterrenrestaurants? Dat zijn sterren voor de graad van ontmenselijking. Geestdodende poppenkast. Menselijkheid vernietigd door de etiquette. Versluisde nood aan magie.

P.S. In de kleuterklassen blijkt al enige tijd verbetering te komen.

Ten slotte

Richtlijnen voor de toekomst. De onafwendbare milieudictatuur, wil de mensheid voortbestaan.

Pollutie

F1 races verboden, met alle gemotoriseerde sport en ontspanning. Te beginnen met die infantiele quads. Een verbod op jaarlijkse vliegtuigvakantie. Om de 5-10 jaar is meer dan genoeg, en daarmee nog zo boeiend. Weet je dat er constant 50.000 vliegtuigen door het luchtruim trekken? Met daarin tien miljoen mensen waarvan, zeg maar 90 %, op weg naar of komend van een plek waar ze niks te zoeken hadden.

And everybody knows

Regels

- Wat niet iedereen kan hebben, mag niemand hebben. Dit wordt moeilijk. Veel mensen kunnen zich niet eens een auto of zelfs een fiets aanschaffen. Maar voor sommige dingen is dat zo klaar als wat: een tweede verblijf, motorboot, jacht, privéjet en zwembad, sportwagen, een Van Gogh (hoort in een museum). Alles naar de verboden lijst. Eindelijk weer verse lucht.
- Verbod op de invoer en productie van meubelen en artikelen zolang dergelijke in de kringloop voorradig zijn. Kledij moet gedragen worden tot ze versleten is. Opzettelijke beschadiging wordt bestraft. Dood aan de consumptie-economie! Heerlijke niet-commerciële mensheid.
- Ongebreidelde geldophoping wordt verboden. De miljardair is een beperkte geest. De miljardairs zullen eens het ruimtetoerisme organiseren zeker! Niets privé in de ruimte. Verboden. Miljardairisme is zo al verboden. En zolang één mens op aarde honger heeft, hebben wij op Mars niets te zoeken.
- Totaal reclameverbod. Een mens zal wel kopen wat hij nodig heeft. Geen behoeften creëren. Zie eerste les economie.

Zie de reclame in alle media. Op een toontje dat zelfs kinderjuffers niet meer gebruiken. Peuterjolicheid. De hele wereld een kleutertuin. Aan kinderen valt makkelijker te verkopen. Een badkamer kopen, twee gratis. Magisch-religieuze stemmen te horen. Grote rem op het persoonlijk kapitaal in te voeren. Hoef je helemaal geen marxist voor te worden. Eén ding is zeker: vrije markt en consumptie betekenen eerder vroeg dan laat het einde van de mensheid. Zo eenvoudig is dat en het gaapt als een oven. Uw plasticdopjes vergaren zal niet volstaan. Ik ken een biermerk wiens publiciteit een bruine pater vertoont met de glimlach van Marilyn Monroe. Waar moet dit eindigen? Van een zelfvernietigende soort gesproken. De filosoof: "Wie heeft er nu ook naar een mensheid gevraagd?" Tja... Je hoort wel eens : "Ik ben blij dat ik al zo oud ben." Tja...

Een mens gaat zich afvragen hoe regeringen wereldwijd hun volk zo kunnen laten beledigen door de reclame. Maar jongen, dat zijn sloebers van hetzelfde slag! En aangezien de wijzen niet uit zijn op macht, grijpen minder wijzen dan maar hun kans, zelfs onwetenden, met alle gevolgen van dien.

Een maatschappij vol halfnaakte goddeloze meiden midden op straat. En die de suiker per vijf gram in een papiertje wikkelt en bloempjes op het toiletpapier print. Die blaas je toch op?

And everybody knows

Een gevalletje

Neem nu eens Gertie in St.-Tropez. Een schoolvoorbeeld van egoïsme, verwaandheid en onmenselijkheid. Schande! En nog een verre link met RDC ook. Dat komt ervan met naast BB met haar eeuwige babymondje te gaan overwinteren. St-Tropez, ST: dat is toch Sint, heilige? Hoe zit de wereld eigenlijk in elkaar? 't Kan verkeren. Om nog maar van de Dubai-gangsters te zwijgen.

Everybody knows

Big Brother is watching

The brave new world of nineteen eighty four.

Case: de olympische waanzin en de sport

En dan die olympische spelen! Wat zouden wij tegen sport en atletiek hebben? Maar dat kost daar een paar miljard en dan weten we wie het hardst kan lopen. Complete waanzin en in polluerende vliegtuigen met tienduizenden daar naartoe.

Ontstellende vaststelling: geen vrouwelijke deelnemers aan die spelen! Vrouwen, dat is toch die helft van de mensheid met borsten? Op de hele spelen geen borstwelving gezien. Er waren wel competities voor wezens als vrouw geboren, maar die zich ontwikkeld hebben tot louter spierstelsel en niet tot vrouw. En allemaal, man, pseudovrouw, biochemisch gemanipuleerd met al of niet toegelaten producten. Niemand die nog weet wat hij of zij uit zichzelf zou presteren. En daar wordt dan zilver en goud aan uitgedeeld.

En dan de beroepssport. Wat is dat nu. Mensen die hun brood verdienen met achter een bal aan te lopen of snel van A naar B te fietsen. Dan nog een overdadig dik belegde boterham. En die jongens en meisjes zijn toch oud en verstandig genoeg om iets nuttigs in de maatschappij te gaan doen? Maar zolang er idioten zijn die die kerels en meiden daar miljoenen voor geven...! Tja, hoe zou je zelf zijn. Welke regering zal ingrijpen om paal en perk aan die waanzin te stellen? Maar jongen, dat zijn sloebers van hetzelfde slag! And there is still so much to do in Africa and elsewhere. En de meute heeft nu eenmaal behoefte aan afgoden niet slimmer dan zichzelf.

And everybody knows

Een toegift. Metarealistisch Tafereel: Valavond in de Voorstad

De zon beweegt en een buis verschijnt. Dit is de reden van de wind!

Onthou dit, zo spreken gekken en goden, zei een groot man.

Voor het vervolg is echter alleen het tijdstip van de ondergaande zon belangrijk.

Allerlei vrouwen leggen dan het schreiend ontluikende polymorf-perverse te slapen, terwijl diverse aartsvaders inwendig jubelen:

Zij werden nog net niet gedood

Grondknappen slenteren dan over de kasseien

Van sommigen zijn hun machines stuk

Onder hen bevindt zich gewoonlijk ook een onbelangrijke

Straks worden allen door hun meestal ook fysieke voorgangers

tussen de muren geroepen

Dan staat de zon nog net niet zeer laag

Drentelmeiden maken aanstalten hun eeuwig beroep uit te oefenen

Maar de geilbegerige ontaarding wacht liever de duisternis op

Op afgebakende plavuisvlakten zijn de staatsfossielen aan hun toetje toe
Straks tijgen zij met de zelfbeweger onderdaks
Die dingen laten een ongehoorde stank na
Maar plebs noch keizer geven daar iets om
Wie heeft er trouwens al een stank gehoord?
Boven de glasbetonzuilen pinken flitssymbolen
op alle zichtbare golflengten. Statig, fier, uitdagend ritmisch
Alsof ze de eeuwige wederkeer zelf waren
Gelukkig komen ze alleen 's nachts tot hun recht
Als de rechtvaardigen slapen
Dit is ook het uur waarop monniken kapelwaarts tijgen
Ora et labora hopsasa
Spot niet! Spot niet! Misschien is er een echte bij!
Ach, dit is ook het uur waarop zeebonken
Ex-maagden middendoor ontdekken, beleven en genieten
Wat dat betekent? In elk geval: wee beiden
Het zwoele zomerlicht verdwijnt achter de kim
Nu wordt het pas echt duister
In zijn wasruimte stapt fuifnummer drieëntwintig uit zijn bobbelbad
Welke poppen zullen straks aan 't dansen gaan?
De oudheid gaat nu sluimeren achter uitdovende kachels
Zij leven jaar per jaar terwijl dagelijks om acht
Het nieuws zichtbaar de kamer binnenstroomt
't Blijft overal dezelfde mestvaalt
Doch daarop bloeien nu eenmaal de mooiste bloemen

Nolan Foot